

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA

RANDERS AMT

HISTORISK AARBOG

UDGIVET AF

19



38

PRIS: 3 KR. 50 ØRE

FRA RANDERS AMT

XXXII

3

Under Trykningen af Aarbogen
er der sket det Uheld, at Siderne
6 og 47 samt 78 og 79 er blevet
mbyttede. Man bedes under
ænsningen lægge Mærke til Side-
illene.

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1938



RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1938

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*



Bidrag til Grenaa Kirkes Historie.

Af mag. art. S. SKOV.

1. Kirkebygningen.



EN nuværende Grenaa kirke er ikke byens første stenkirke. Som det saa ofte er tilfældet i købstæderne, er den oprindelige romanske sognekirke i den senere middelalder, da den ikke længere kunde rumme byens voksende befolkning, blevet erstattet af en yngre gotisk. Der er fundet enkelte spor af den romanske Grenaa kirke. Udgravninger i 1893 har vist, at den laa omtrent der, hvor nu Amtssygehuset ligger¹). Den var opført af kridtsten og med hensyn til størrelse og udseende af ganske samme type som egnens øvrige kridtstenskirker; et enkelt fragment derfra, en udhugget vinduesmonolith er indmuret i vestgavlen af den nuværende kirke. Denne er antagelig opført engang i det 14 aarhundrede, en nøjere datering lader sig saa meget vanskeligere fastslaa som kirken er stærkt omdannet siden. Oprindeligt bestod den blot af et enkelt rum med rektangulær grundplan, altsaa med skib og kor ud i et og med lige altervæg i øst, en ganske enkel kirketype, paavirket af simpelheden i tiggermunkeordenernes kirkebygninger; den

¹) Hugo Matthiesen i Daniel Bruun: Danmark III, p. 629. (Khvn. 1920).

nu nedrevne kirke i Korsør var af samme type. Taarnet og tilbygningen mod syd, der indtil ind i det 19 aarhundrede tjente som vaabenhus, er dog sikkert middelalderlige tilbygninger, derimod er den store udvidelse bestaaende i opførelsen af nordre sideskib vistnok først sket efter branden 1627. Tilbygningen opførtes af gamle granitkvadre fra en nedrevet lands-

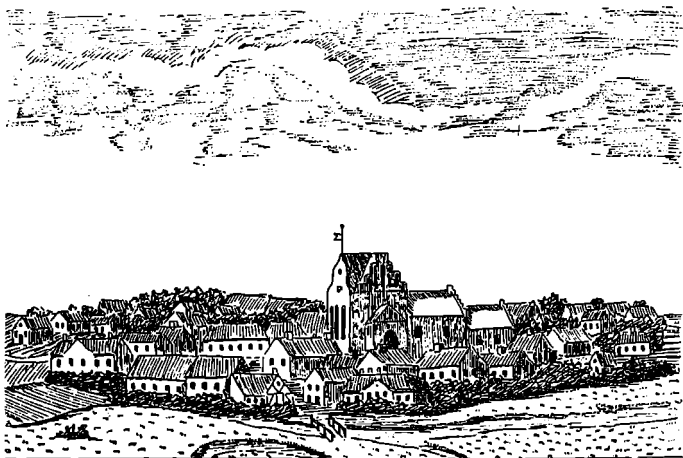


Fig. 1. Grenaa i 18 aarhundrede efter stik af Haas.

bykirke, hvorefter nordmuren blev gennembrudt, saa kirken blev toskibet. Det var en ofte anvendt maade at udvide en kirke paa, som med held er anvendt f. x. i Præstø og Vor Frue i Aarhus. Aarsagen til udvidelsen var den, at den gamle kirke nu ikke længere benyttedes. Med denne udvidelse havde kirken faaet den grundplan den stadig har. Sideskibets østligste hvælvingsfag er ved en tværmur skilt fra og udgør kirkens sakristi.

Sin nuværende skikkelse har Grenaa kirke faaet ved professor Walthers gennemgribende restaurerings-

arbejder i aarene 1865 til 1892, til minde om hvilke der er opsat en marmortavle over taarnets norddør. V. Th. Walther (1819—92) blev 1862 kgl. bygningsinspektør for Jylland, og i dette embede faldt det i hans lod at restaurere en lang række jyske kirker,

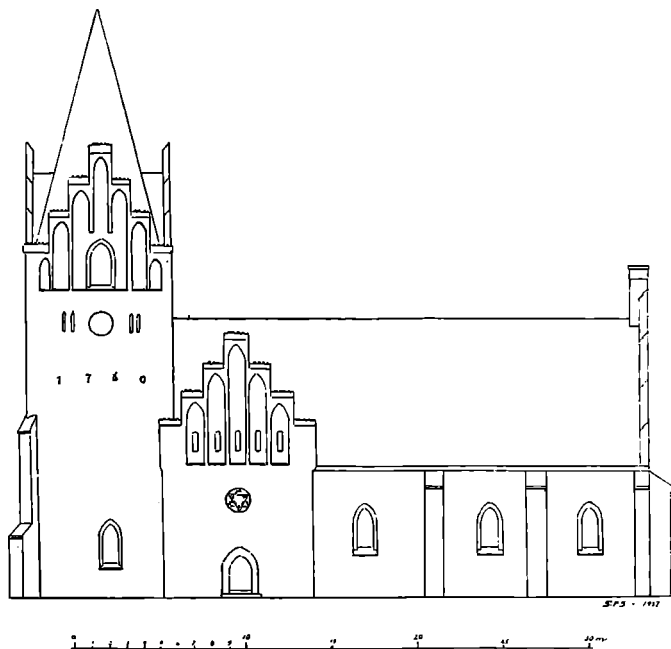


Fig. 2. Grenaa kirke. Sydsiden.

deriblandt Aarhus domkirke, Vor Frue i Aarhus, Vor Frelser i Horsens, Thorsager rundkirke og som nævnt Grenaa kirke.

Hvorledes Grenaa kirke saa ud før Walthers forandringer ses af fig. 1, en gengivelse af Haas's stik fra 1760¹⁾. Den ganske lille Grenaa by domineres

1) I Pontoppidans Danske Atlas IV. (Khvn. 1768).

helt af kirken. Paa billedet ser det ud, som der til kirken hørte et lavere kor, det er imidlertid ikke tilfældet, det er byens gamle raadhus med takkede gavle, der laa umiddelbart nordøst for kirken. Helt korrekt er billedet ikke, tegneren har forskudt vaabenhuset, saa det er kommet ud for taarnet i stedet for ud for skibet. Taarnet dækkedes af to hinanden skærende saddeltage og havde mod syd en gotisk trappegavl og mod vest en volutsvunget gavl, maa-ske opført efter branden 1627.

Walther lod murene udbedre med de glatte maskinstrøgne sten, der kendetegner alle hans restaureringsarbejder. Desuden afløste han sideskibets lave skraa tag med fire tværstillede tage, hver med sin trappegavl. Dette motiv, med en gavl for hvert hvælvingsfag, kan føres helt tilbage til Roskilde og Aarhus romanske domkirker, det er i gotikken anvendt paa Aarhus domkirkes kor og Ribe domkirkes yderste sideskibe og desuden paa de tilbyggede sideskibe til Præstø og Vor Frue i Aarhus. Med de to sidste som mønstre har Walther udformet Grenaa kirkes nordside. Paa kirkens sydside, fig. 2, fik vaabenhuset en kamtakket gavl og taarnet fik ialt fire, hvorover det firkantede spir rejstes.

Samtiden fandt Walthers restaureringer præget af takt og sikker smag¹⁾. Nutiden kunde have ønsket en varsommere fremgangsmaade. Et af Walthers ledende principper var harmoniseringen, derfor de næsten pinlig ens trappegavle paa sideskib, taarn og vaabenhus. Resultatet blev en i det ydre ensartet

¹⁾ Ph. Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlexicon II, p. 524. (Khvn. 1897).

bygning, mere præget af den restaurerende arkitekts tegnebrædt en af kirkens egen historiske udvikling. Som kirken staar nu, er dens ydre præg helt Walthers.

2. Inventar.

I aaret 1627, da Jylland led saa meget under de kejserlige troppers hærgninger, gik det meste af Grenaa by op i luer. Skaden maa have været betydelig, da byen for de følgende fem aar fritoges for told, skat og anden kgl. tyng og besværing iflg. aabent brev af 28. marts¹⁾. Ogsaa kirken led meget ved den lejlighed, og omend murene var blevet staaende maatte dog inventaret helt fornyes. Til held for kirken viste omegnens adel sig offervillig ved denne lejlighed, saaledes skænkede fru Ide Lunge 200 sletdaler til kirkens udsmykning²⁾. Fru Ide Lunge (1612—71) var gift med Otto Skeel til Katholm (1605—44). Parret var ret velhavende og skænkede ved flere lejligheder større og mindre summer bort til offentlige formaal. Ide Lunges gave er sikkert kommet altertavle og prædikestol til gode. Altertavlen anskaffedes i Christian IV's sidste aar, topstykket bærer derfor hans kronede navnetræk og R. F. P., forbogstaverne af hans valgspog. Den har en arkitektonisk opbygning af fire søjler over en kraftig profileret sokkel; mellem de to midterste søjler et maleri, korsfæstelsen, og øverst oppe en figur symboliserende retfærdigheden med sværdet og vægten.

Lidt yngre er den barokke prædikestol udført af

1) Kancelliets Brevbøger 1627—29, udgivet af Rigsarkivet ved E. Marquard, p. 46. (Khvn. 1929).

2) E. Pontoppidan: Danske Atlas IV, p. 271. (Khvn. 1768).

Nicolaus Koch 1650. Dens brystværn dannes af 6 felter med dobbeltsøjler paa hjørnerne. De seks felter (58×49 cm) udfyldes af relieffer forestillende



Fig. 3. Evangelisten Lucas.

Kristi daab og opstandelse og de fire evangelister, hvoraf gengives fig. 3—4. Hver af billederne er indfattede i bruskbarok snitværk af samme komposition i alle seks felter, men med ganske små variationer i enkelt-

heder, saaledes at ingen af felterne er helt ens. De to fortællende billeder, daaben og opstandelsen, er de mindst vellykkede, der har ligesom ikke været plads nok,

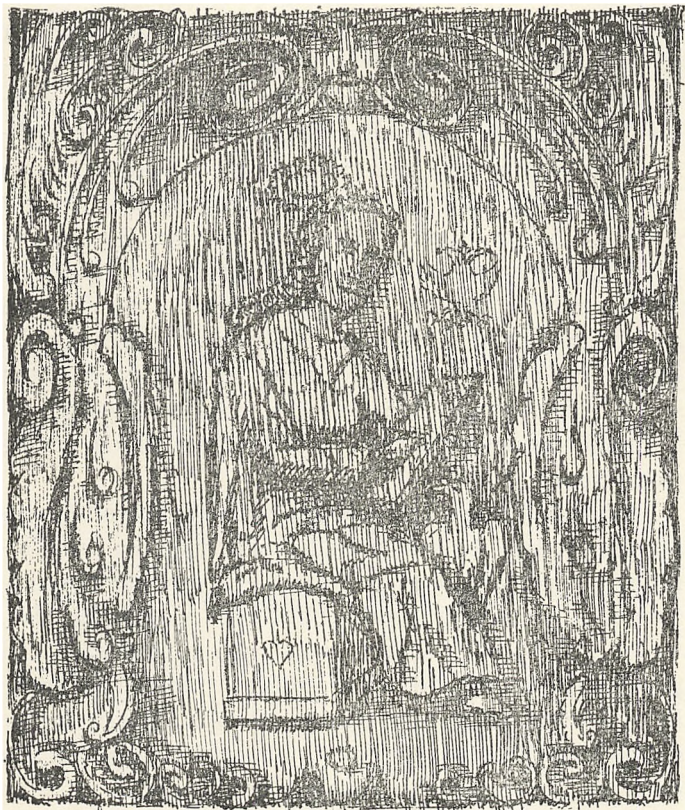


Fig. 4. Evangelisten Johannes.

især ikke til opstandelsens stærkt bevægede handling, daarligst udformede er de styrtede romerske soldater. Det er langt bedre lykkedes at føje de fire evangelister ind i de givne rammer. Med plastisk følelse

er de kraftigt skaarne med dybe skygger i de folde-
rige klædebon. Hver af evangelisterne er kendeteg-
net ved sit symbol, Matthæus med englen, Marcus
med løven, Lucas med oxen og Johannes med ørnen.
Den sidste, der ifølge den kunstneriske tradition er
ungdommelig og skægløs, har faaet sit symbol afbil-
det hele to gange, først en ørn i naturalistisk gen-
givelse siddende ved hans fødder og desuden en stili-
seret flakt ørn med udspilede vinger ovenover i me-
get fladt relief for at fylde det tomme rum. Noget
egentlig naturalistisk præg har hverken Lucasoxen
eller Marcusløven, mest har billedskæreren faaet ud
af den sidste, der har en kraftig krøllet manke som
en allongeparyk. Alle de fire væsener er vingede,
bedst er englens vinger lykkedes, der er noget af det
store brus i gengivelsen, og de er passet heldigt ind
i billedets snævre ramme og virker samlende om de
to personer.

Siden Walthers restaurering staar baade altertavle
og prædikestol egetræsmaalede med sparsom forgyld-
ning. Oprindelig har de været beregnet paa at skulle
„stafes“, som det hedder i datidens sprogbrug, dvs.
males med stærke farver med rigelig anvendelse af
guld, maaske vil det være muligt under det tykke
lag egetræsmaling at genfinde de oprindelige farver
og først med disse kommer snitværket rigtig til sin
ret. Stilen er brusbarokken, der herskede i tiden
1630—60. Karakteristisk for denne stil er de lune-
fulde dekorative rammer om evangelistskikkelserne,
de er med deres snørkler og slyngninger udskaaet
med stor teknisk dygtighed. Kunstnerisk hører prædike-
stolens mester, Nicolaus Koch, til samme kreds som
Hans Gudewerth, Abel Schrøder og Lorent Jørgen-

sen, maaske har han mest tilfælles med den sidstnævnte, mindre med Abel Schrøder ved sin fastholden af den faste arkitektoniske opbygning.

Ogsaa i det indre var Walthers restaurering ret haardhændet. Kirkens ligsten og epitafier blev fjernede tillige med det 18. aarhundredes pulpiturer, hvorom det i 1768 hedder: „Inden i er Kirken skikkelig prydet og for kort Tid siden med smukke Pulpiturer forsynet“¹⁾. For kort tid siden vil rimeligvis sige 1760, da kirken i dette aar undergik en hovedreparation, om hvilken aarstallet paa taarnets sydmur stadig minder. Ved denne Lejlighed blev det gamle orgel fra 1696, som „da værende Sognepræst Ove Brock og Byfoged Henrik Blichfeld havde ladet fuld-færdige“²⁾, erstattet af et nyt „bevilget af Directeurerne, Stiftamtmand Skovboe og Biskop Hygom, men bekostet af Sognepræsten Johan Risom, Byfogden Niels Erik Behr og nogle faa af de bedste Borgere 1760“³⁾. Dette orgel erstattedes af det nuværende fra 1881.

Af kirkens epitafier er nu blot bevaret byfoged Blichfelds, der nu hænger paa østvæggen i taarnrummet. Opbygningen er symmetrisk, samlet om den ovale sorte indskrifttavle. Denne indrammes af en baandomvunden laurbærkrans og flankeres af de to med blomstermotiver prydede pilastre. I underbygningen er der blandt dekorationens slyngninger netop blevet plads til en lille trekantet tavle med et skriftsted „Christus til intet Giorde Døden og før-

1) Pontoppidan: Danske Atlas IV, p. 271.

2) sst.

3) sst.

de Lif og uforkrænkelighed til Lyset“. Oventil omslutter en kraftig profileret gesims et halvrundt felt, hvori Herren i sin vælde troner over verdenskloden og dens omgivende skyer. Skikkelsen er i sig selv ganske lille, men dens vælde er antydnet ved, at den ikke kan være i feltet, og derfor bryder listen over hovedet i to stykker. Øverst oppe flammer luer op af en gylden urne. Det 18 aarhundredes barok og rokoko yndede smaa buttede drengebørn, de saakaldte „putti“; paa epitafiet her har to lagt sig til hvile nok saa behageligt paa gesimsens kant, to andre flankerer tavlen, den ene bærer en fakkell, den anden peger paa tavlens indskrift. Tidens kunst udtrykte sig i lærde allegorier, og paa epitafiet her, som paa saa mange samtidige gravmæler, findes hæderens laurbærkrans, sorgens og dødens fakkell og urne, og endelig er opstandelsen antydnet ved palmegrene og englehoveder. Formsproget er mere afdæmpet end kraftudfoldelsen i renaissancens altertavle og prædikestol. Ogsaa farverne er dæmpede, lysegraa, sort og guld. Epitafiet er opsat til minde om den angaaende 1696-orglet nævnte byfoged Henrik Blichfeld og hans hustru. Tavlen har følgende indskrift:

Guds frygt, Lovkyndighed
 Og hvad en Dömer sömer
 För Retten Nidkierhed
 :Hvad Momus end og dömer:
 Alt fandtis hos den Mand
 Her neden nefnet er
 Saalänge han self fand
 Sit sted blandt Mennisker.

Hans Kieriste og var
 En ærlig from Matrone
 Som öm af dyder Bar

En vel bebrydet Krone
I Stilhed, Tro og haab
Hun tiende her sin Gud
Med Kiertens Bønne Raab
Som en ret Christi Brud.

Her hviler den ædle og velvise nu Sl. Mand, Sl. Sr. Henrich Blichfeld, fød i Witten Præste-Gaard, Ao 1661. Kongl. Mayst. Byfogit i Grenaae og Herridts fogit over Nørre Herriet, i 36 Aar. Døde Ao 1729 d. 27. Octobr udi sit Alders 70 Aar, og hans Sl. Hustru, Gud- og Dyderige Matrone Sl. Anne Anders Datter, Føed i Langaa Præste-Gaard Ao 1664, Døde Ao 1732 d. 5 Augusty udi sit alders 68 Aar, de avlede i 15 Aars Egteskab 2 Sønner og 1 Datter. Deris Been hvile med Fred i Jorden, Deris Siele Frydes med Glæde i Himlen.

Om et par af de nu forsvundne epitafier ved vi hvem de var rejst til minde. Over sakristiets dør ind til kirken var der et epitafium med et nu ikke mere kendt latinsk vers og følgende indskrift, ligeledes paa latin: „Til evigt minde om adelsmanden Jan van Beveren fra Dordrecht i Holland, som med den hollandske flaade kom til hjælp for Danmarks rige og som den 5 juni 1659 pludseligt døde paa dette sted“¹⁾.

Grenaa skoles rektor fra 1650 til 1659, Oluf Pedersen, som blev kaldet til Sognepræst for Todbjerg og Mejlby, men døde inden indsættelsen, prises i en latinsk indskrift paa sit epitafium for sin dygtighed og sin retsindighed, og i et dansk vers fordi han testamenterede skolen 50 sletdaler. Verset lyder saaledes:

1) Pontoppidan: Danske Atlas IV, p. 271.

Salig OLUF PED'RSØN vel var
 Der hand død' 16 til trediv' Aar,
 Lærde velmeent, uden Ræve-Skind var hand
 Rigtig Gavmild, med sand siges kand.
 Skolen i Døden hand betænkte,
 Hend' et halvhundr Slet Dal'r skænkte¹⁾.

En senere dom over dette mindevers lyder, at det „er giort til hans Amindelse af een, som baade har meent ham det vel, og mueligt meent om sig selv, at han var en god Poët, . . . endskjøndt Auctor, om hand nu levede maatte selv tilstaa, at det kunde været giort bedre“²⁾, en dom som vist ogsaa den moderne

læser kan tiltræde. Epitafiet havde ellers nok fortjent at blive beva- ret, da rektoren var portrætteret derpaa.

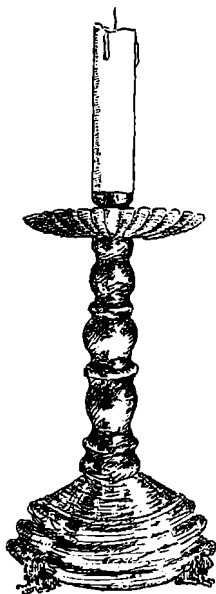


Fig. 5.
 Alterstage fra 1680.

Fra det 17 aarhundrede stam- mer ogsaa alterets to svære 56 cm høje malmstager, fig. 5. Paa fodstykket af den ene læses „Niels Christensen 1680 haben dies ver- ehrt, Godt zu Ehren und Kirgen zur Zirat“ og paa den anden læ- ses samme indskrift blot med nav- net Mette Scheelsdatter i stedet. Stagerne er gedigent arbejde, form- givningen er typisk for den svul- mende barok; hver af stagerne bæ- res af tre smaa morsomme løve- figurer.

Kirkens indre har ikke mere helt

1) Pontoppidan: Marmora Danica II, p. 129. (Khvn. 1741).

2) Nye Tidender om lærde og curieuse Sager, 1732. p. 210.

det præg, Walther havde givet det. De pseudomiddelalderlige kaldekorationer, hvormed han havde ladet det kolde kirkerum dekorere, er nu afløst af en ganske enkel dekorering, indskrænket til en let farveaccentuering af hvælvingsribberne, samt de fire evangelisttegn i stiliseret gengivelse i hvert hvælvingsfags østligste kappe, saaledes at den indtrædende ser dem alle fire. I taarnrummet er der i de fire hvælvingskapper gengivet rigets, stiftets, amtets og byens fire vaaben. Denne dekoration skyldes kunstneren Valdemar Andersen (1875—1928), der foruden Grenaa kirke har dekoreret en lang række andre jyske kirker, samt herregaarde, tinghuse og andre offentlige bygninger.

I østvæggens to vinduer er der indsat glas-malerier med motiverne „den fortabte søn“ og „Lazarus' opvækkelse“ (fig. 6 og 7), udført af kunstneren Jais Nielsen med glarmester Axel Andersen som



Fig. 6. „Den fortabte søn“.

„den fortabte søn“ og „Lazarus' opvækkelse“ (fig. 6 og 7), udført af kunstneren Jais Nielsen med glarmester Axel Andersen som

teknisk medarbejder. Naar lyset falder gennem disse to vinduer frembringes et glødende farvespil af megen virkning i det ellers farvefattige kirkerum.



Fig. 7. Lazarus' opvækkelse. der saa maatte nøjes med vikarer af vekslende due-

3. Kirkeligt liv.

Der skal i det følgende ikke gives nogensammenhængende Grenaa kirkehistorie, men blot fremdrages et par træk fra det bevægede 16 aarhundrede.

Kirken var i den katolske tid indviet til St. Gertrud¹⁾, en helgeninde fra Thüringen, der levede 1256 til 1302. Den formelle helgenkaaring opnaede hun dog først 1677, da man i Grenaa forlængst var ophørt med at dyrke hende.

En uheldig skik i romerkirkens sidste tid var ophobningen af flere embeder paa een haand til skade for menighederne,

1) Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis III, p. 375. (Khvn. 1906).

lighed. Et saadant tilfælde kendes ogsaa fra Grenaa, idet præsten Søren Mortensen i 1520 fik pavelig tilladelse til at indehave baade Aalsø og Grenaa sognekald¹⁾.

Kun faa aar efter naaede den nye lære til Aarhus stift og i 1526 maatte stiftets biskop — den sidste i den katholske tid —, den ærværdige Ove Bille sende et bekymret og advarende brev mod de vildfarelser, som en vis Simon Skaaning prædikede i Grenaa, samt sende to af sine embedsmænd for nærmere at undersøge Sagen:

„Kære venner I skal vide, at vi har erfaret, at der skal være kommet en præst til jeres by ved navn hr. Simon, som i disse dage skal have prædiket noget luthersk kætteri, stik imod hvad der har været skik og brug i kristenheden og især i dette gamle kristne kongerige i mange hundrede aar, idet han dermed agtede at drage det menige folk fra Gud og den hellige kristne kirke, som vi og alle vore forfædre har været undergivet i saa lang tid, hvilket vi og rigets andre indbyggere er pligtige at afværge, som vore kristne forfædre har gjort for os. Ogsaa er saadan ny lærdom og undervisning mod vor kære naadige herres kongelige ed og reces²⁾, som hans naade og Danmarks raad og indbyggere har svoret overfor den almægtige Gud, og vi alle, Danmarks raad, har beseglet med hans naade. Derfor beder vi jer og raader og formaner jer til, som det er vor

1) Acta pontificum danica ved Krarup & Lindbæk, VI, p. 308. (Khvn. 1915).

2) Frederik I's haandfæstning af 3 august 1523 forpligter konge og rigsraad til at straffe lutherske kætterier paa liv og gods.

pligt paa vort embeds vegne, at I herefter ikke tilsteder den førnævnte person ophold i jeres by, eller andre af hans lige, som vil bruge saadan ukristelig lærdom, den almægtige Gud og hans værdige, velsignede helgener til bespottelse. Ogsaa begærer vi nu at vide med vor official og Anders Jacobsen, om I vil tillade den førnævnte præst længere at opholde sig i jeres by. Det tykkes ogsaa at være godt, at I betænkte hvilken skade og svar fordærv, skam og skændsel, der er sket i andre lande ved Luthers og hans partis regimente. I burde ogsaa betænke om I og jeres by ikke kunde vente mere gavn og bistand af os og Danmarks raad end af den dravelsmand og hans lige. Uden al tvivl har der i kristenheden været saa mange tusinde lærde mænd i femten hundrede aar, som vel har været saa lærde i skriften og været saa kære i Gud og deres sjæles salighed, som den dravelsmand, der nu begynder at prædike i jeres by mod Gud og vor kære naadige herres kongelige reces, og som ikke ustraffet burde være iblandt jer. Vi har derfor befalet vor official og vor tjener Anders Jacobsen paa vore vegne at undervise jer og sige jer, at I derom burde betænke jeres egen velfærd, og siden tilskrive os jeres svar og vilje, hvorefter vi skulle rette os. Kære venner, hvor vi kunde være jer til vilje, gør vi det altid gerne. Med hilsen i Kristus.

Aarhus, 4 pinsedag i det Herrens aar 1526
under vort segl.

Ove Bille¹⁾.

Ove Billes brev mangler udskrift, der kan derfor

1) Nye danske Magasin I, p. 216—17. Khvn. (1794).

være tvivl om, til hvilken by det er rettet. Dets første udgiver, vistnok B. C. Sandvig, foreslog Aarhus, hvad der ifølge hele brevets form næppe kan være rigtigt; siden er foreslaaet Randers og Viborg¹⁾; men det mest sandsynlige er dog at henhøre brevet til Grenaa²⁾. Det er overordentlig afdæmpet sammenlignet med reformationstidens ellers noget grove polemiske tone, det indeholder ingen trusler eller skældsord, men blot en mild formaning, om ikke at trodse Gud og al lovlig øvrighed ved at vige fra den eneste rette tro. Det er forstaaeligt nok at tonen i bispens brev er bekymret, Frederik I var ikke til formaa til en fast optræden mod de lutherske prædikanter, som han efter sin haandfæstning var forpligtet til, og om det i brevet nævnte rigsraad vidste bispen kun alt for godt, at dets verdslige medlemmer ikke var noget sikkert værn for den fædrene tro, i sit eget stift modarbejdedes bispen af det verdslige styres repræsentant, lensmanden paa Kalø slot, den fra Gustav Vasas historie bekendte Erik Banner (1484—1554). Det var da ogsaa til ham at den „dravelsmand“ (dvs. en uvederhæftig person), Simon Skaaning, søgte, da bispen fik ham fordrevet fra Grenaa. Erik Banner vidste ogsaa at sørge for ham, han fik ham kaldet til præst for Thorsager, det sogn, hvori Kalø slot laa, hvor han saaledes kunde være sikret

1) Randers foreslaas i *Regesta diplomatica historiæ danica* I, p. 814. (Khvn. 1847) og Viborg af Fr. Münter i *Den danske Reformationshistorie* I, p. 469 (Khvn. 1802), jvfr. Hans Tavsens *Smaaskrifter* udg. af H. F. Rørdam, p. XII, note I. (Khvn. 1870).

2) L. P. Fabricius: *Danmarks Kirkehistorie* II, p. 91. (Khvn. 1936).

mod bispen; den 21 febr. 1529 undertegnede Frederik I hans kaldsbrev paa Gottorp slot¹).

Dermed havde Erik Banner dog ikke glemt Grenaa. Det lykkedes ham at faa byens sidste katolske sognepræst, Jens Jespersen, til — frivilligt eller ufrivilligt — at resignere i 1531, hvorpaa han fik sin kongelige herre til at kalde slotsskriveren paa Kalø, Jens Skytte, til præst for de to kirker i Grenaa²). Kaldsbrevet, der er dateret søndagen næst efter „hellig Kors“ (dvs. den 17 september), omtaler de „sædvanlige betingelser“ (clausulæ consuetæ) uden nærmere at definere disse, heri er indeholdt forpligtelsen til at prædike „det rene evangelium“.

Mens Jens Skytte var præst i Grenaa, blev i 1558 den gamle kirke, der som saa mange andre kirker var blevet overflødig ved reformationen, nedlagt, omend ikke straks nedbrudt. Præsten fik derefter ret til at oppebære den læst korn, der tidligere laa til den gamle kirke, for bedre at kunne holde kapellan³).

Samme Jens Skytte havde en søn ved navn Søren, som ogsaa var bestemt for den gejstlige stand, omend hans hede renaissanceblod nær havde bragt ham i ulykke og forspildt hans chancer. Han var en tid huslærer hos Christoffer Gjøe (ca. 1520—1584) paa Gunderslevholm, og her forførte han først en pige og lavede derefter uorden i et ham betroet regnskab⁴). Det kunde dermed se galt nok ud for Søren

1) Kong Frederik den Førstes Registranter udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup, p. 198—99. (Khvn. 1879).

2) Kong Frederik den Førstes Registranter, p. 289.

3) Kancelliets Brevbøger 1556—60 udg. af Rigsarkivet ved C. F. Bricka, p. 228. (Khvn. 1887).

4) H. F. Rørdam i Ny kirkehistoriske Samlinger V, p. 244. (Khvn. 1869—71).

Skytte, men det lykkedes ham dog at genvinde Christoffer Gjøes tillid, i den grad at han to aar efter, i 1566, fik betroet hvervet som hovmester for de to sønner Mogens og Falk Gjøe, der da tiltraadte en længere udenlandsrejse. En tid lang opholdt de sig i Strassbourg, hvor Søren Skytte nævnes som student i 1569¹⁾. Aaret efter var de hjemme paa besøg, og Søren Skyttes ungdomsubesindigheder var da saa godt glemt, at han, da faderens eftermand i Grenaa var død, fik kaldet paa særdeles gode betingelser, som vi kender af kaldsbrevet²⁾, udstedt af Frederik II paa Koldinghus den 5 april 1570. Da nævnte Søren Skytte er til sinds yderligere at dygtiggøre sig i boglige kunster og den hellige skrift, har kongen undt ham den synderlige naade, at han maa blive borte i endnu to, højst tre aar, og i den tid lade embedet bestride af en kapellan. Efter saaledes at have sikret sin fremtid drog Søren Skytte igen ud med de to adelige brødre og var borte hele den tid, der var ham indrømmet. Tilfældigvis var han netop i Paris i Sommeren 1572 og kom saaledes til paa nærmeste hold at opleve bartholomæusnattens forfærdelige blodbad, natten til den 24 august. Han har i et brev hjem givet en gribende skildring af denne historiske begivenhed. Skyndsomst flygtede han og hans to ledsagere fra Paris, der ikke var noget sikkert opholdssted for protestanter, til det lutherske Wittenberg,

1) Fortegnelse over danske og norske studerende i Strassburg i 16 og 17 aarhundrede i Ny kirkehistoriske Samlinger III, p. 661. (Khvn. 1864—66).

2) Kancelliets Brevbøger 1566—70 udg. af Rigsarkivet ved L. Laursen, p. 570 (Khvn. 1896) jvfr. Ny kirkehistoriske Samlinger V, p. 246.

hvor Søren Skytte i 1573 afsluttede sine studier med magistergraden. Derefter drog han hjem til det embede og den gerning, der ventede ham, og faldt da omsider efter denne bevægede ungdom til ro i sin fødeby, Grenaa.

Det var naturligvis en undtagelse, at præsterne i den første lutherske tid havde faaet en saa vidtgaaende uddannelse som Søren Skytte. Der var tvertimod mange, hvis kundskaber udviste et sørgeligt lavmaal. Da derfor den nidkære Jens Giødesen (ca. 1550—1626) i 1593 blev biskop over Aarhus stift, tog han sig med stor energi for at højne præsternes dannelsesstrin. Han holdt jævnligt theologiske forelæsninger i Aarhus domkirke, og han granskede nøje kundskaberne hos de kandidater, der søgte embeder i hans stift. Hans examensprotokol er bevaret endnu, heri har han ladet kandidaterne skrive en kort stil, dansk text med latinsk oversættelse. Indholdet er meget blandet, da saaledes Niels Villadsen i 1600 søgte kapellaniet i Grenaa, maatte han oversætte det brev, hvormed sognepræsten, Thorkild Pedersen, og menigheden i Grenaa efter at have kaldet Niels Villadsen, beder bispen ordinere ham¹⁾), hvad ogsaa siden skete.

Da den nævnte sognepræst, Thorkild Pedersen, blev gammel, havde han en kapellan ved navn Rasmus Mikkelsen, som efter den tids skik havde faaet løfte paa kaldet, naar den gamle døde. Men da dette skete i 1618, blev Rasmus Mikkelsen ikke desto mindre forbigaaet alligevel. Han havde nemlig lagt sig ud

¹⁾ Biskop Jens Giødesens Examensprotokol ved H. F. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger, 3. Række II, p. 743. (Khvn. 1877—80).

med den lille bys store mænd ved, som en anden Ole Vind, at revse tidens skrøbeligheder uden persons anseelse, saaledes havde han paataalt det usømmelige i, at borgmesterens søn taaltes der i byen, da han dog havde begaaet baade hor og mord. Følgen for hr. Rasmus blev da den, at borgmesteren, Peder Knap, fik forhindret, at han fik sognekaldet trods det givne løfte, hvorfor præsten klagede sin nød for konge og kancelli. Herfra udgik da 3 november 1618 ordre til Jørgen Skeel, lensmand paa Kalø, hvorunder Grenaa hørte, om nøjere at undersøge sagen¹⁾. Med hensyn til mordet, som borgmesterens søn, der ligesom præsten hed Rasmus, skulde have begaaet, var sagen klar nok; han havde for en halv snes aar siden i Bjørnsholm birk dræbt en mand, hvorfor han af sandemænd var svoret fredløs efter Jyske lov; men hævdede nu, at drabet var sket ved vaade, og hans fader havde virkelig faaet et kongeligt oprejsningsbrev²⁾ udstedt for sønnen 26 oktober 1620, men afstod senere derfra af en eller anden grund, hvorpaa Rasmus Knap selv søgte om oprejsning og fik den allerede 17 januar 1621³⁾. Præsten gav dog ikke op af den grund og 22 september samme aar fik lensmanden, Jørgen Skeel, ordre til at undersøge, om det, som præsten mente, ikke var helt saa rigtigt med det benaadningsbrev, som det skulde være⁴⁾;

1) Kancelliets Brevbøger 1616—20 udg. af Rigsarkivet ved L. Laursen, p. 480. (Khvn. 1919).

2) sst. p. 430.

3) Kancelliets Brevbøger 1621—23 udg. af Rigsarkivet ved L. Laursen, p. 13. (Khvn. 1922).

4) Kancelliets Brevbøger 1621—23, p. 174.

samtidig fik bispnen ordre til at erklære sig om sagen¹⁾. Det lykkedes imidlertid aldrig den alt for frimodige præst, Rasmus Mikkelsen, at blive præst i Grenaa.

Der er her fremdraget enkelte træk fra tiden 1520 til 1620 væsentlig af urolig karakter, det stille kirkelige liv lader sig vanskeligere følge, det har naturligvis mer eller mindre fulgt med i bølgebevægelserne i tidens aandelige strømninger, saaledes som det ogsaa er tilfældet paa det kunstneriske omraade. I det 16 aarhundrede fejede man alt middelalderligt ud, hvorpaa det 17 og 18 virkede for igen at fylde kirkerummet med nyt inventar efter tidens smag, mens det 19 ryddede det meste af det ud igen i den tro at kunne genskabe middelalderen, og endelig har da ogsaa vor tid sat sit præg paa det gamle kirkerum med arbejder af udmærkede kunstnere.

Til slut skal blot nævnes, at bevægelsen for restaureringerne i det 19 aarhundrede var udsprunget af en virkelig kærlighed til den middelalderlige kunst, men af en saa ensidig karakter, at existensberettigelsen af de følgende tiders monumenter og forandringer, der dog havde en vis aldershævd, ikke anerkendtes, naar de kolliderede med kravet om „at føre kirken tilbage til sin oprindelige skikkelse“, som stadig var programmet.

Et udslag af den samme kærlighed til fortiden og især dens kirkelige monumenter var den række af kirke- og kunsthistoriske møder, som „Selskabet

1) Kancelliets Brevbøger 1621—23, p. 174.

for Danmarks Kirkehistorie“ gennem mange aar lod afholde rundt i landet, hvoriblandt ogsaa eet i Grenaa, efter afslutningen af de store restaureringsarbejder. Mødet holdtes den 11 juni 1895¹⁾, og der blev holdt foredrag af H. F. Rørdam om Rasmus Glad og Morten Pedersen og deres tilknytning til Grenaaegnen i det 16 aarhundrede, og af O. V. Koch om landsbykirkerne i Grenaas omegn.

1) Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1895.
Kirkehistoriske Samlinger, 4 Række IV, p. 157 ff.

Ommersyssels Ødekirker.

En Undersøgelse.

Af Gaardejer Aage Sørensen, Mellerup.

— Vi søger Slægtens Spor i stort og smaat,
I Flinteøksen efter Harvens Tænder,
I Mosefundets Smykke, plumpt og raat,
I Kirkens Kvadre, lagt af brede Hænder —.

Jeppé Aakjær.



AR de døde og længst nedrevne Kirker intet Vidne at indlægge i Forskningen af Landets Kultur og Historie? Alene deres Antal turde dog melde baade et og andet i saa vigtige Spørgsmaal som Opdyrkning, Bebyggelse og Folketal. Har de et saadant Vidne, er det paa Tide, de drages frem nu, mens Kornet vokser over de gamle Tomter, om ikke allerede det er for silde. En og anden har før søgt og optegnet af dette oversete Stof; det findes nu spredt i forskellige Tidsskrifter med *Aars Mellemrum* og endnu længere mellem Kirkerne; men den samlende Undersøgelse, Overblikket, dette Forskeren har Brug for først og sidst, det mangler.

Her er det den enkelte Egn, der tages Sigte paa for ved Afsøgning By efter By at faa alting med,

hvad dog ikke kan siges at være naaet. Sigtet gjaldt oprindelig Syslet som Helhed og burde være fastholdt her, saa dog et enkelt Syssel blev afsøgt for Ødekirker; men det lykkedes ikke at naa længere ud, end Cyklen kunde bære paa en Dag, og det blev kun til de fire østlige Herreder. Som under alt Indsamlingsarbejde Hjemstavnskulturen vedrørende, gjaldt det om at faa Tag i Egnens bofaste interesserede Gamle, — de findes overalt blandt jyske Bønder, men er ikke nemme at spørge op i ukendte Egne eller at komme i Tale for Fremmede, naar de ser Blyant og Bog, og slet ikke, hvis Spørgeren møder alene uden kendt Mand som Dørnøgle. Set saaledes er det maaske tvivlsomt, at de bekostelige Rejser i Syslets fjernere Egne havde givet Udslag i nøjagtige Optegnelser, uden hvilken Egenskab, de helst maatte undværes. Iøvrigt danner Landet mellem Fjordene en Helhed for sig og kan for saa vidt staa alene.

Ødekirkerne turde være et Kildestof af en egen Slags; de ligger ofte langt af Led for Stedets nuværende Befolkning, i hvert Fald ikke just paa Gadejorden; til Gengæld er de saa heldigt fri for det pynkede Ydre, der præger Kirkernes Omgivelser i Tiden. Tomterne er vel flænget, gennemrodet og pløjet; men i al Fornedrelse og Øde gemmer de paa mangt et værdifuldt Træk, der ikke skal søges ved Kirken i Dag, en Sig hist, en Kilde her, et Stednavn og et Sagn, som nok er værd at agte, fordi de lader Blikket glide ind bag den kristne Kirke til Hovet for om muligt herfra at søge Landekending paa vore fjerne Forfædres Dyrkelse af Guden; ogsaa paa denne Linje bør Ødekirken ses.

Trods en tusindaarig kristen Opdragelse stikker

Hedenskabet højt i Slægtens kulturelle Liv. Det ulmer i Leveregler, — bær ikke den Døde *avet* om Kirken, hedder det, saa vil han komme til at gaa igen, — og i Varsler og Tegn som Spaaning ved Dele af Slagtedyr. Kraftigst blusser det op i gode Raad, som endnu kendes af skikkelige gamle Mænd og Koner, der mindst af alt vil regnes til Lægmandslægernes store Hob. En ung ængstet Far raades saa sent som i 1913 til at hænge sit syge Barn ud af et aabent Vindue nøgent og tre Torsdag Aftner paa Rad at gøre tiende og begynde en første Torsdag Aften efter Nytænding. Der var Kure paa Korsvej og Trendemarksskel og med Ild frembragt mellem Flint ved Slag af en Mand med saa sjældent et Navn som Ole. Er dette mon ikke hedensk Vaneliv, Troldomskunst i kristen Forstand, men tydelige Rester af Sol- og Maanedyrkelse, af Asalære, af Spaaning ved Blot, af Triskel og Hagekors, og er det mon ikke selve Hellig Olav, der spørger i Rensningen med den hedenske Ild? Med saa friske Indtryk svømmende i Folkesjælen turde selve Guden endnu være at spore paa Steder, han raadede over, til Kirken tog dem i Arv.

Som ung Elev paa Hald stod jeg en Søndag for snart mange Aar siden paa Solbjerg i Tranegaardsheden og kortede Tiden for gamle Tomas Faarehyrde, som drev her i Lyngen med Gaardens 300 Faar. Han, denne Baser af en Herregaardskarl, nærede en indgroet Medhu for sin snævrere Hjemegns Sagn og Fortællinger, for den Stad Viborg med dens fyrretyve Kirker og Løngangen under Søen fra Vor Frue paa Banken til Hellig Margretes Kirke i Asmild. Denne Eftermiddag faldt Talen naturligt paa Solbjerg, som havde det Navn, — mente Tomas, fordi de Gamle

herfra saa Solen danse. Langt ude i Vest øjnedes en mørk Bakkepuld, Dagbjerg Dos, og her boede Trolden, som kylede med Sten imod Solbjerg; de naaede ikke saa langt, — jeg kunde selv se, de laa endnu nede i Lyngen for vor Fod, og derfor staar Solbjerg endda¹⁾. Det faldt næppe nogen af os ind den Dag, at Tomas her havde rørt ved det inderste i al Gudsdyrkelse, den evigt staaende Strid mellem Lysets og Mørkets Magter.

Et ligelydende Sagn kendes i Syslets østligste Egne; her er det Trolden i Rovsø, som kaster med Sten mod Kolbakken, en frit liggende Højde paa Skellet mellem Nørhald og Støvring Herreder, mellem Tvede, Harridslev, Støvring og Mellerup Sogne²⁾. Fra Toppen er vid Udsigt til alle Sider, og Højden egner sig for saa vidt udmærket til herfra at se Solen danse. At Trolden for Tilfældet sigtede rigtigt turde fremgaa af en Sten paa Bakkens øverste Flade med en enkelt rundagtig Fordybning, en saakaldt Solsten, og endnu en ligger i Landet foran Bankens Fod³⁾. Troldenes Uvilje mod de to Højder er vel nu ikke saa vanskelig at faa Tag i, fordi den lader sig jevnføre med Stenkastet senere mod den kristne Kirke, og set saaledes har der engang staaet noget paa Solbjerg og Kolbakke, som skar Troldeverdenen i Øjnene, og som de følgelig har ønsket fjernet. Hvad dette var maa vel være Hovet, her Templet for Solen, men selv om eller ikke lader vi Blikket glide ud over Kolbakkens nærmeste Omgivelser, som har adskilligt at fortælle.

1) Schmidt: Kæmpesten 265; 2) Ss. 276; 3) Skovgaard's Mark, Skalmstrup, fredet 1937.

Den skumle og dybtliggende Ho'smose¹⁾, et meget øde Sted snører Kolbakke ud fra Lindbjerg Bakke, under hvis nordre Fod Helsekilden Præjls Væld²⁾ rinder frem. Ved søndre Fod af samme Bakke ligger Vi'sbanke og Vi'shul ved Kirkeagre og Hørgade, og lignende Minder om Fortidens Gudeverden skyder op ved Kolbakkens østlige Side. Fra Højdens Fod indtil Randers Fjord har der ligget en stor Gaard, og det var Sædde, fortæller de Gamle. Det var det nu ikke, for netop i disse Jorder træffes en Række Stednavne af en særdeles talende Slags som: Sølbæk, Sølskov, Sølblokker, Sølkjær, Sølmark, Sølbanken (Højde 50) med „Gaardstedet“. Gaarden hed Søl [Söl] og har ligget i blot Raabeafstand fra den gamle Statsejendom Sædde, deraf Forvekslingen. Hvad Stednavnet Søl kan fortælle, faar Sagkundskaben tage sig af; men Gaarden har ligget i Enemærke, som det fremgaar af Formen Söll marck fra 1566, og ejendommeligt nok har den laant Navn til en Ager, Sølsageren i Mellerup Anneks sydlig i Bymarken. Østligst i Sølgaardens Jorder ude paa den aabne Fjordbrinke ligger Ejn Kilde (Æjn Kjal), et stort Væld af hvis Dyb der er optaget Mængder af forarbejdet Flint fra den ældre til yngre Stenalder³⁾, og aabenbart er nedlagt over et længere Tidsrum i bestemte Hensigter, — hvilke? Kilden faar her svare for sig selv; den ligger tæt ud mod dette Sted, hvor Land og

1) Dialekten; Generalstabens Horsmose kan ikke være rigtig, da Dialekten i saa Fald havde haft: Håss—. 2) Dialekten usikker; andre Former er: Prilvæl' og Frilvæl'. 3) Prøver af Flinten er af Hans Ellekilde forevist i Nationalmuseet og løselig bestemt af H. C. Broholm til Afsnittet mellem Køkkenmøddingetid og yngre Stenalder; jvf. Fra Randers A. 1933, S. 98.

Vand mødtes i hin fjerne Tid, Fjordbredden altsaa, der var vore hedenske Forfædre en Helligdom.

Da Dyrkelsen af Kilden alt menes i Brug saa langt tilbage i Tiden¹⁾, er det vel værd at mærke sig, hvorledes denne Sølgaard har ligget for sig selv paa Marken og omgivet af Jorder, der tydeligt genspejler det *gamle* Bol, hvorledes Jorderne har strakt sig fra Kolbakken med Æbleskivestenen til Ejnkilde med Flintofrene, og som Følge af denne sin Beliggenhed kan Sølgaard ikke frakendes en hedensk-hellig Fortid, hvad ikke just stikker i Øjnene ved Kronens Ejendom Sædde, hvis Jorder stødte paa Færgestedet til Røvsø og vel har været Indehaver af det hertil knyttede kgl. Regale.

At Soldyrkelsen raadede i Landet i Broncealderen, ved man; at den har været den herskende ogsaa i Stenalderen turde vel være utvivlsomt, siden den store Lys- og Varmegiver nu en Gang er altings Moder og Spreader af den Menneskenaturen iboende naturlige Gru for Mørket. Hvorledes Dyrkelsen har ytret sig i Eukeltheder, ved man vel ikke; men de mange Solbjerge, Skinbjerge og Guldbjerge, Pinse- og Dansebakker taler dog vist et Sprog, der ikke tør overses. Dyrkelsen maa tænkes henlagt til disse og andre Højder saaledes at forstaa, at man herfra har spejdet mod Guden i Morgendæmringen efter en lang Nats ængstelige Venten og atter, naar han sank i Bjerge. Det er ikke uden Interesse her at se Syslets gamle Hovedkultsted Viborg indtage et Stade paa Banken ud mod den østvendte Hælde ved Søens vestlige Bred, d. v. s. i en ydre Form, som nøjagtigt

1) Ellekilde i Nordens Guder: Bygdens Helligdomme 372-73.

kan genfindes i det beskednere Kultsted, Kirketomten paa Karlby Banke ved Glenstrup Sø. Disse Anlæg kan være valgt efter Tilfældigheder og dog ikke, fordi Solen nu en Gang var Gud, da Skovene dækkede alt, da det frie Udsyn til hans Opstigningssted ikke var enhver Bakke beskaaren, hemmet som det var af den foran liggende Underskov. Steder som Viborg og Karlby med Foden i Søer foran sig var her ideelle og derfor næppe tilfældige. Iøvrigt er der vel skellig Grund til i Kirkernes høje Beliggenhed at se et Udtryk for det frie Udsyn til Solen som et væsentlig Led i dens Dyrkelse, end de i Lærebøgerne tolkede Hensyn til Forsvaret. Thi hvilket Forsvar magtede vel de lave Tuer, der engang bar Udbyover, Stangerum, Blenstrup og Dyrby Kirker, naar de næppe formaaede at hæve Bygningen et Par Fod over Omegnens flade Sletter?

Der har under nærværende Undersøgelse været rig Lejlighed til Iagttagelse af Kirketomter og som et aldrig svigtende Fingerpeg har de været at finde paa Banker med Bredside i Sønder og Hælder i Øst eller Vest, undertiden paa lave Rygge i flad Mark, uden disse derfor har skiftet Længderetning. Det turde være givet, at Solen har spillet ind her, at den ikke alene har paavirket Valget af Banke, men ydermere er Mester for Kirkens Længderetning ved ligefrem at opfordre til Korets Anbringelse i Øst, — en kristen Tanke. Alligevel er det ejendommeligt at se de to Guldbjerge i Blenstrup og Mejlby træde ind paa denne Ø.-V. rettede Linje, og navnlig fordi den første af disse Højder har baaren Stedets Ødekirke, men ogsaa har Sagn og Stednavnestof med Henvisning til Hovet.

Naar Soldyrkelsen uden større Modstand lader sig hefte til Solbjerget, glider Tanken af sig selv til Solgaarden og navnlig ved at se slig en gammel Solgaard ligge og krybe i Ly ind under den Banke, paa hvilken Sognets Kirke staar (Mørke, Ø. Lisbjerg H.) og ydermere er Ejer af „Kirkelandet“ med „Kirkelands Flo“, en Dam af hvis Dyb Helhesten kommer og gaar. Imidlertid synes Solgaarde ikke kendt i disse Herreder, da der vel ikke tør tænkes paa Sølgaarden i Mellerup Sogn, selv om denne møder frem med adskillige Hentydninger til Viet, — her og i det følgende brugt om Kultstedet med alt Tilhør —. Viets Ejendomme har dog vist sig; de tager sig ud som Gaarde paa tre Gange Bøndergaardes Hartkorn og kan ved et Laan fra Aabosyssel skønnes at have ejet Herlighed, disse sjeldent laa inde med, — Egenskaber, hvortil senere skal vendes tilbage. Træffes disse Gaarde liggende i Landsby, synes de at kredse om Hørtoft og Hørgade i en tredelt Tilstand som Stedets Anneks, hvilket vel modsiger disse Hørnavnes Afledning af Hørren, der da ogsaa i de gamles Mund hed Lin¹⁾. Den endelige Tolkning af Hørtoften er saaledes næppe givet, og naar der i denne Forbindelse her skal peges paa det forlængst afviste Hørg i Egenskab af hedensk Helligdom og Landsbyens Offersted, muligvis Blotstenen²⁾, som det mulige Ophav til baade Hørtoften og Hørgaden, sker det ud fra Iagttagelsen af, at netop disse Gaarde optræder i Nabolaget.

Viet, husker man, vogtedes af Goden, en anset

¹⁾ Jvf. det endnu brugelige Linkage for Hørfrøkagen; ²⁾ Hans Ellekilde: D. Folkeminder Nr. 40, S. 94.

Mand, som herfor paa Island oppebar Hov-tollr, en Afgift der ydedes til Hovet, det hedenske Tempel, af de, som søgte det, — utvivlsomt tillige den saakaldte Hov-ærvid, Hovarbejde eller Hoveri¹⁾. Ydermere dyrkede og drev han Viets Ejendomme, de til Bestridelse af Hovets Betjening udlagte offentlige Jorder, Hovgaarde, der som alt sagt lejlighedsvis har vist sig i disse Herreder (Gunderup, Blenstrup, Karlby, Randrup, Jennum, Lindbjerg, Mejlby) ofte som liggende paa eller ud mod Stedets Hørgade. De kan være jevnstore den middelalderlige Hovedgaard (Karlby, Randrup), undertiden tage Skikkelse af Sognets Anneks eller omfatte Jorder med Stednavne paa Kirke- (Lindbjerg). De tør saaledes nok erkendes for tidligere Ejendomme under Viet, som efter Kristendommens Indførelse har fortsat en offentlig Tilværelse i Form af Præste- eller Anneksgaarde, tilsyneladende bravt nedskaarne i Areal.

En Undersøgelse af saa intim Natur maa lægges paa Gaardenes længst indtrufne Udstykning og er vanskelig at faa Tag i uden i særligt gunstige Forhold; men der kan dog ikke være Tvivl om, at Karlby Præstebol er en Affødning af Karlbygaard, at Jennum Anneks er en Del af et større Hele, eller at den første Udstykning af Pindegaarden i Lindbjerg skyldtes kirkelige Hensyn, ligesom de afsnørede Lodder paa ingen Maade kan siges at svare til Hovgodens fulde Brugsgaard. Spørgsmaalet er langt fra uvæsentligt; thi lader det sig løse betryggende gennem yderligere Undersøgelser, maa det jo staa klart, at Afkortningen i Areal og Nedsættelsen af Gaardens

¹⁾ Sv. Aakjær: D. Folkemaal III, 25 f.

Brugsværdi maa være sket paa dette Tidspunkt, da Hovgaarden under Høvdingenes Indvilgelse gik over fra Hedenskabet i Kirkens Hænder og under Hensyn-tagen til, at Hovgoden, den fornemme Storbonde vel havde haft den fulde Hovgaard nødvendig, men Præsten kunde nøjes med mindre. Her igennem vil kunne øjnes ad hvilken Vej det Hovet sikkert oprindeligt til-lagte Hov-ærvid forlod Hovet for at slaa Følge med *Hovedgaarden* (Karlby).

Svend Aakjær skelner i: Hoveri, Hovgaard og Hov mellem Hovgaard og Hovedgaard, Viets Ejen-dom og Herremandens¹⁾, og paa hver sin Side af dette Skel turde de før nævnte Sædde og Søl glide ned som af sig selv. Aakjærs naturlige Syn er fulgt i det følgende og en Sondring forsøgt med de to Slags Ejendomme, hvor Stoffet har tilladt en saadan; bedst er dette vel lykkedes ved Pindegaarden og Lindbjerg-gaard i Nørhald Herred, hvor Sagnene peger hver sin Vej. I de fleste Tilfælde blev Udbyttet magert, dog er Stedets Storgaard eftersøgt over alt og er, hvor den har vist sig, betegnet som Hovgaard ud fra dette Syn, at Hovet har krævet en saadan, derimod næppe en Hovedgaard. Ved disse Gaarde har der i enkelte Tilfælde kunnet træffes en finere Deling ved Hjælp af den hellige Kilde (Karlby, Randrup), som har en egen Evne til at dukke op i Forbindelser paa Kirke- (Lindbjerg), flere af dem har Gudenavne og herfra at se dem paa Baggrund af Hovet er intet langt Spring.

Der var i 1926, da Aug. F. Schmidt udgav Dansk Folkemindeforenings store Bog om Danmarks Hellig-

¹⁾ D. Folkemaal III, 25 f.

kilder, 27 saadanne i Ommersyssels fire østlige Herreder; Tallet er ved nærværende Undersøgelser bragt op til 39, og ved enkelte af disse (Karlby, Blenstrup, Randrup og Lindbjerg) kan Forbindelsen til Hovet ikke afvises. Om yderligere vil kunne naas i andre Egne var vel et Forsøg værd; men med Udnyttelse af Stof fra Aabosyssel kan Helligkilden ikke frakendes en vis Villighed til at vise sig i Hovgaardens Nærhed, hvad der vel tør tages som et Levn fra en langt videre Udbredelse. Det gaar da nok an, hvor Helligkilde følger Hovgaard, at antage den sidste som Dele af Viet; men iøvrigt bliver der i det følgende Tale om saa smaa Bysamfund, at Hovgaarden og Hovedgaarden under denne Betingelse falder sammen.

— — —

I Tiden før Kristendommen og længe efter troede man paa Holt og paa Høje, paa Vi og Stavgaarde, hedder det¹⁾. Torsten Rødnæse paa Fors blotede til Fossen²⁾; her hjemme ofrede vi til Kilden, Sigen og Aaen, som det synes ogsaa Mennesker³⁾. Da Pave Gregor den Store sendte sine Benediktinere at kristne England, lod han dem vide, at de ikke burde gaa for voldsomt paa. Der var ingen Grund til at nedbryde de hedenske Templer — siger han; hellere rense dem med Vievand, forsyne dem med Altre og Relikvier og vie dem til kristne Kirker, for Foden træder nu en Gang helst ad de vante Stier⁴⁾, — en stor Paves virkeligt frisindede Reform.

1) Guterlov og Gutersaga ved Dr. Lis Jacobsen S. 116; 2) Sv. Fenger: Religionshist. Tekster 192; 3) Schmidt: D. Helligkilder 20 f med Henvisninger; 4) G. Jørgensen: D. kristne Kirkes Historie II, S. 12.

Da de pavelige Missjonærer maa tænkes at have virket paa samme Linie overalt, gaar det nok an at drage en Parallel med det fjerne Rusland, der ifølge Nestor delvis blev kristnet af Wladimir, som Aar 988 befalede at hugge Bygningstømmer til Kirker og at rejse disse, hvor Afguderne havde staaet; selv opførte han St. Vasilii Kirke paa den Høj i Kijew, hvor Perun — Slavernes Thorsskikkelse og de andre Afguder havde staaet, og Fyrsten og Folket havde ofret¹). Ogsaa her har Foden altsaa helst traadt ad de vante Stier som i England og hjemme hos os selv.

At andre Grunde kunde gøre det ønskeligt, undertiden nødvendigt at lægge de først opførte Kirker paa selve Hedenskabets gamle Kultsteder, kommer der et mærkeligt Vidnesbyrd til os om fra det fjerne Gulland:

„Botair fra Askebæk“, — hedder det, „byggede sig en Kirke paa det Sted, som nu hedder Kulstede. Det vilde Landet ej taale og brændte Kirken, og derfor kalder man endnu Stedet for Kulstede. Efter den Tid var der Blot i Vi. Der byggede han en anden Kirke. Den Kirke vilde Landet ogsaa brænde; da gik han selv op paa Kirken og sagde: „Vil I brænde Kirken, skal I brænde mig med“²).

Videre fortælles, hvorledes Øens mægtigste Mand og Botairs Svigerfader hjalp sin Dattermand ved at sige: „Hærd jer ej til at brænde den Mand og hans Kirke, thi han staar i Vi“. Meningen er jo, at Hedningerne ved at brænde den kristne Høvding i hans

1) Nestors russiske Krønike, C. W. Smiths Oversættelse, Kap. 43; 2) Guterlov og Gutersaga 120.

Kirke vilde besudle deres eget Vi, og Kirken fik Lov at staa.

Gennem disse gamle Tekster ser vi Asalærens Helligdomme aabne sig for Kristus og sporer iøvrigt en egen haandfast Forbindelse mellem Hov og Kirke, mellem Hovgaard og Præstegaard, mellem Vievæld og Helgenkilde. Sporene er udtraadt og utydelige, og der kan være langt mellem Vejmærkerne; men de findes endnu i Stednavne og gammel Tale; klogt derfor at lytte efter, naar man gaar at søge Ødekirken, fordi denne træder ind paa en ubrudt Linje, der rækker fra Solbjerget til Kirken i Dag.

Undersøgelser i Religionshistorie ligger imidlertid langt over Lægmands Kræfter, og dette, som her er tilsigtet, er at række Sagkyndige en første hjælpende Haand ved Indsamling af Ødekirkerne, at fastlægge deres Antal og Sted, endvidere at bjerge saa meget af Stednavnestof og Sagnskat, som naturligt træder i Forbindelse hermed, samt give det den første Bearbejdning, som Sagkundskaben helst bør lade ligge. Stoffet gives, som det er fundet, oftest er det lidt nok; men Stednavne og Sagn er ved at give op nu, Tomterne har været dyrket i aarevis, og Nationalmuseet ønsker ikke gravet uden sagkyndig Bistand. Undersøgelser af Tomter maatte saaledes blive overfladisk i dobbelt Forstand; dog har jeg bestræbt mig for, at stedfæste dem nøjest mulig af Hensynet til kommende Eftersøgninger af Hovet i Kirkens Tomt, endvidere paa den raa Foraarsfure og efter Nedbør, da Ødekirkens fattige Rester tydeligst træder frem.

Ommersyssels fire østlige Herreder: Onsild, Gjerlev, Nørhald og Støvring har idag 42 Sognekirker, hvoraf 4 i Købstad. I det samme Omraade er der Beretninger, skriftlige og mundtlige om 36 Ødekirker, nemlig: Kirkedal, Mariager, Hov, Alstrup, Fjeldsted, Gjettrup, Gunderup, Kellerup og Østerheden i Onsild Herred; Klattrup, Udbyover, Stangerum, Vindbylund og Blenstrup i Gjerlev Herred; Glenstrup, Karlby, Handest, Kovsted, Jennum, Hastrup, Dyrby, Randrup og Hvidsten i Nørhald Herred og St. Laurentius, St. Klemen, St. Peder, Frue, Graabrødre, Helligaands, St. Johannes, Bjergby, Kondrup, Kjærgaarden, Tjærby, Lindbjerg og Mejlby i Støvring Herred. Af disse 36 Bygninger, om hvilke der altsaa er Tale om Nedbrydning, maa 2 afvises straks, idet Alstrup ikke har haft Kirke, mens Randers St. Peders Kirke og Frue Klosterkirke har vist sig at være en og den samme. 24 er funden og fastlagt i Marken, og 2 traadt frem ad anden Vej, medens 8 maa slaas i Hartkorn som mere eller mindre sagnagtige, idet der vel er trykt Stof eller Overlevering; men Tomterne er *ikke* fundne af mig ved Selvsyn. Af disse sagnagtige Ødekirker maa Glenstrup (Klosterkirke), Kondrup og Lindbjerg anses for virkelige, mens Fjeldsted, Gjettrup, Gunderup, Kovsted (Trækirke) og Hastrup ikke lader sig nøjere bestemme. Ydermere opgives i 8 Byer at have ligget Kirker, nemlig i Assens, Skrødstrup, Norup, Ørrild, Stovby, Helsted, Vallev og Østrup; men de hviler nu paa saa løst et Grundlag, at de ikke har kunnet medtages i nærværende Oversigt og vil findes afmærkede i et senere Afsnit under Ejendom og Gaardtal.

Forholdet mellem *virkelige* Ødekirker og Sogne-

kirker idag er altsaa som 26 til 42; delt over Herrederne, de 8 usikre betegnede ved ? og med Sognekirkernes Antal i Klamme tager Ødelæggelsen sig saaledes ud: Onsild Herred: 5 øde, 3? (11), Gjerlev Herred: 5 øde, 0? (11), Nørhald: 6 øde, 3?, (10) og Støvring Herred: 10 øde, 2? (10). Af virkelige Ødekirker har 6 ligget i Købstad, nemlig 2 Sognekirker, 2 Kloster- og Sognekirker og 2 Kapeller, 18 paa Landet, hvor iblandt 2 Kapeller, mens 16 formentlig har været Sognekirker, og heri er medtalt Mariager St. Peders Kirke, der vel blev Købstadkirke, men byggedes i Landsby. De gamle Sogneskel er eftervist, hvor Stoffet tillod, og for Randers By er det taget frem til en ny Vurdering, da al Viden om Ødekirkerne her endnu hviler paa Stadfeldts Randers Købstad fra 1804.

Efter denne Oversigt vil nu følge en Fremlægelse af Stoffet ordnet efter Traps Sogneliste, for Landsbyernes Vedkommende en kort Jevnføring af Ejendom og Gaardtal, til Slut hvad der kan siges om Kirkernes Fald og Forhold til Hovet.

Randers.

St. Laurentii Kirke.

Da Borgmester Staphen Nielsen i Aaret 1470 lod Randers Mark indværges til Byens Fædrift og Kroens Jord, udelader han de Dele af Marken, som Vor Frue Kloster, „som tilforn i Randers var“, St. Johannes Kirke, St. Peders Kirke, St. Laurentii, St. Mortens, Lem eller andre Kirker kunne vidne sig til ef-

ter Lands Lov eller med aabne Breve¹⁾. Kirken har endvidere haft Ejendomme i Byen, idet Provst og Kirkeværger skødede et St. Laurentii Kirkes Hus i Aaret 1483²⁾. Nævnes endelig et Afladsbrev af 1492 til alle, som prydede Kristi fem Vunders Alter i St. Lavrits Kirke eller gav noget dertil³⁾, synes alt middelalderligt Brevstof fra denne Kirkes Arkiv, som naaede vor Tid, fremlagt her.

Aar 1529 forlangte Byen Lov til at nedbryde Vor Frue og St. Laurentii Sognekirke og Menighederne henvist til Helligaands Kloster, d. v. s. St. Mortens Kirke, og Kongen gav Tilladelsen paa Betingelse af, de selv ordnede sig med Prioren⁴⁾; det stadfæstedes 1535 af Stiftets Biskop⁵⁾, og 1537 maa St. Laurentius antages at være jevnet med Jorden. Den var en liden og dog ordentlig bygget Kirke, hedder det i 1802⁶⁾, hvad man endnu den Gang kan have set af Bygnings Omrids paa Kirkegaarden. Borgerne havde sagt, den var forfalden, — maaske, men Nedbrydningen, der maa ses paa Baggrund af Virvaret ved Reformationen, var forhastet, sikkert ogsaa fortrudt, fordi Begravelser fremdeles foregik paa den forblæste Bakke, og Borgmester Jesper Lauritsen lod derfor omved 1645 opføre et lille Kapel paa Tomten med en Lørdagsprædiken. Dette Kapel, der ses paa Resens Byplan fra c. 1677 som en mindre Bygning med Spir⁷⁾, benyttedes under Begravelser til 1771, da det solgtes ved Auktion til Nedbrydning.

Kirkegaarden var i Brug 1802 og senere af de, som ønskede at hvile hos deres Slægt, mest dog som Frijord for Fattige⁸⁾; efterhaanden ebbede ogsaa dette ud, og i Juni 1820 bekendtgør Kirkeinspektionen, at Kirkegaarden nu i en Aarrække havde ligget ubenyttet, og da Synet af de sunkne Grave var ubehageligt, maatte den med Stiftsøvrighedens Billigelse

1) W. Christensen: Rep. II 199; 2) Samme III 336; 3) D. Atlas IV 376; 4) Kong Frederiks d. Reg. 210; 5) D. Kan. 1535—50 2; 6) Mathias Galthen: Kiøbstenen Randers 28; 7) J. Saml. 3, II 205; 8) Galthen 28.

overlades Byen under visse Vilkaar¹). 1826 meddeler Randers Avis, at Staden nu kan vente sig en Lysthaves Anlæggelse paa St. Laurentii Bakke, hvorfra haves en skøn Udsigt over Byen og Aaen²). Forskønnelsen kom til at bestaa i en Planering og Tilplantning af Bakken, en Afrømning af Pladsen ved Vejrmølleport, en Udvidelse af Kørevejen, samt endelig i Anlægget af en hel ny Vej, nuværende Nørrestræde. Større Glæde fik Borgerne ikke af den skønne Udsigt, for allerede Aaret efter (1827) bekendtgør Firmaet Ph. H. Ree, at der ikke mere tilstedes Adgang til Anlægget; den gamle Kirkegaard er endt som privat Have og har vel tjent som saadan indtil Aaret 1860, da Stedet omtales som meget forsømt.

Kirkegaarden blev valgt til Byggegrund for det nye Tinghus og planeredes paany med Rømning af Grave; de fremkomne Skeletdele førtes til Byens Kirkegaard og jordedes under en Mindesten bag Ligkapellet³). Hvad der ellers kom frem ved Tinghusets Opførelse 1861—62 synes ikke at have sat Spor i Byens Avis. St. Laurentii Bakke kaldes nu mest Tinghusbakken, og alene St. Laurentii Gade, — 1874 dog Kirkegaardsstrædet, minder i vor Tid sammen med den i Efteraaret 1937 opsatte meget smukke St. Laurentii Brønd om den forsvundne Kirke sammen med tilfældigt fremkomne Benrester.

Hvor stod St. Laurentius i Byens Menighedsliv? Hos Galthen træder den frem med sin egen lille Menighed i de omliggende Staldgaarde; den havde sin egen Præst, sine Gudstjenester til de sædvanlige Tider⁴), sine Kirkeværger, sine Jorder og Ejendomme eller alt, hvad der hører til et Sogn. Stadfeldt opfatter da ogsaa Galthens Udtalelse saaledes, naar han gør opmærksom paa, at Kirken kun kaldes Sognekirke i Andragendet af 1529, som han mener, ved en Fejltagelse⁵). At dømme i denne puniske Krig lader

¹) Stadfeldt: Haandeksemplar i Randers Museum; ²) Randers Avis 13/6; ³) Saaledes: R. Amtsavis 23/1 1936; ⁴) Kiøbstedens Randers 28; ⁵) Randers Kiøbsted 148.

sig ikke gøre uden Dokument; men da Kirken ikke var Klosterkirke, endnu mindre et Kapel og yderligere frakendes Ret til at være Sognekirke, bliver dens Stilling til Byen uholdbar. Med St. Klemens og St. Mortens Kirker i hver sit Hjørne af den nedre By, bliver der da nok ogsaa en Plads for et St. Laurentii Sogn. Kirken har staaet for højt til at faa den inden for Byens Forsvarsværker; men Borgerne er søgt her op i Glæde som i Sorg, hvad dens meget store Kirkegaard levende har mindet om. Dette høje Stade paa en Afsats af Flintebjerg staaer imidlertid i nøje Samklang med Landets ældste Kirkebyggeri til og med det rent landligt kampestenssatte Kirkegaardsdige, at Tanken vender sig mod det viede hedenske Kultsted, og set saaledes turde St. Laurentius være Byens ældste Kirke, muligvis Sognekirke før Graabrødre blev til Kirke eller Nonnernes Kirke blev det.

Der er da maaske alligevel nogen Grund til at tage Byens ældste Topograf alvorligt, naar han i 1698 fortæller, at Randers af ældgammel Tid Mesteparten har ligget paa Flintebjerg¹⁾, altsaa ved St. Laurentius; men den eneste, som har kunnet vejlede her, er Kirken, og den faldt i Aarene 1535—37.

St. Klemens Kirke.

Byen havde i 1540 faaet Lov at nedbryde denne Sognekirke med Undtagelse af Taarnet for dermed at holde de to andre Sognekirker ved Magt. Borgerne skulde bygge Boliger paa Kirkegaarden og sætte disse for en redelig Jordskyld til de to Kirker²⁾, der 1542 kaldes Helligaands og Vor Frue Kirker. I et den Gang udstedt Brev blev St. Klemens Præstegaard anvist til Præstebolig for Frue Sogn, Præstebollets Jordskyld fordeltes til begge Præstegaarde, mens St. Klemens Kirkes egen Jordskyld skulde medgaa til Helligaands og Frue Kirkers Forbedring³⁾. I

¹⁾ L. N. Randrup: Randers March S. 1 Note 3; ²⁾ D. Kan. Reg. 1535—50 137; ³⁾ Ss. 225.

Som det kunde ventes, stod St. Klemens Kirke i Havnekvarteret - Travnstræde - Dytmærskens - Peberlippen, og Sognet naaede over Middelgade til Aaen ovenfor Sønderbro.

St. Peders eller Vor Frue (Klosters) Kirke.

Efter Beslutning af 1428 og pavelig Stadfæstelse af 1431 blev Randers Fruekloster sammen med Nørrekloster i Glenstrup, henholdsvis et Nonne og Brødreramslag af Benediktinere overladt en ny indkaldt Munkeorden, Kartheuserne, som havde lovet at slaa sig ned i Tjærby uden for Randers i Øst. Da disse snart gav op, blev det tidligere Benediktiner Gods givet til Birgitinerne i Mariager, som derved fik store Besiddelser baade i og uden for Randers, hvilket ofte førte til Strid med Borgerne.

Kirken i Randers var bleven Sognekirke, — uvist naar; men da den i enkelte Breve kaldes Vor Frue Kirke, omtales den under dette Navn hos Stadfeldt, som derved traadte i Opposition til Galthen, som 1802 havde betegnet Graabrødre Kirke som Frue Kirke. Stadfeldt nægtede vel ikke, at denne Kirke en Tid lang havde heddet saaledes, men uden at fordybe sig i Kendsgerningen, overførte han alt Brevstof vedrørende en Randers Frue Kirke til Frue Klosterkirke, hvorved han og ikke ubevidst tilslørede Forholdet mellem de to Klosterkirker eller det modsatte af, hvad han havde paataget sig at udrede¹⁾. Dette hindrede ham i en nøgtern Vurdering af St. Peders Kirkes sparsomme Brevstof, og da han, tvungen af et Originalbrev maatte anbringe Frue Klosterkirke ved Raad-

1) I sine Oplysninger om Vor Frue Præstegilde Side 81 fremsætter han denne Gisning, — hvis han skulde lade sig forlede til en saadan, at Gildehuset har staaet i det Kvarter, hvor Raadhuset siden blev bygget, *da dette Strøg laa i Nærheden af Graabrødre Kirke*. Begrundelsen røber, at Stadfeldt var vidende om, at Gildet lod læse Messer i denne Kirke, som han selv siger var viet til Jomfru Marie, og Skraaen da ogsaa kalder Vor Frue Kirke Aar 1484.

et nyt Brev fra 1552 ses, at Koret stod endnu, og at Kirkegaarden delvis var bebygget¹⁾. 1724 var Taarnet en Ruin og nedbrudt 1736²⁾.

Denne meget gamle Kirke har staaet paa Trekanten mellem Brødre-, Middel- og Taarngade med Taarnet ud mod Hjørnet mellem de to sidste. Kirkegaarden naaede op over Taarngades nordre Husrække indtil Gennemgangen over Matr. Nr. 310 fra Brødretil Middelgade, forhen kaldet Peberslippen, hvor Resten af Kirkegaardsdiget viste sig ved Udgravningen til Sparekassens nye Gaard i Aug. 1935. Taarnets over 2 m tykke Mure staar synlige i Kælderen under Matr. Nr. 300, og i Ejendommens Gaard ses en Rest af selve Kirken, et Stykke Hus i god Stokværks Højde, 5,28 m i nordre, 4,74 m i søndre Side, Gavlen 6,45 m bred, alt af store røde Mursten i Munke-skifte paa Sokkel af Kvadre. Mange saadanne er nedlagt i Gaardens Cementgulv, i en Kældertrappe og foran Døre. Løst henlagt, men nylig optaget af Cementgulvet ses en Sokkelsten med simpel Skraakant og den øverste Kilesten i et Bueslag, tilpasset efter en Murtykkelse af 58 cm³⁾. At disse Bygningsdele stammer fra den Kirke, Gaarden afløste, kan der jo ikke tvivles om, og da Kvadrene er af mange forskellige Maal og følgelig har siddet i lige saa mange Skifter, har St. Klemens Kirke allenfals for visse større Partiers Vedkommende været en romansk Kvaderstensbygning paa Skraakant Sokkel. Med adskil- lig Beføjelse har man derfor tilskreven denne Kirke et Par i Randers Museum opstillede Karmsten og saa meget mere som den ene, den i 1905 fremkomne, fandtes under Kirkens Genbogaard paa Middelgade, Højskoleforeningens Hotel; den anden droges frem under en Gaard ved Havnen 1934. De har Rundstave, Løver og Bladranker i ophøjet og smuk udført Stenhuggerarbejde.

1) Hofman Fund. II 345; 2) J. Saml. 3, III 252; 3) -- 1 jydsk Alen.

hustorvet og vidste, at St. Peders Kirke havde afgrænset dette i Nord, skød han Vor Frue Nonnekloster ind paa Grundene vest for Torvet mellem Hovmeden og den gamle Nørreport. Det er ad denne Vej, han møder frem med to Sognekirker ved Raadhustorvet, baade en St. Peders og en Frue Kirke.

Stadfeldt nyder med Rette stor Tiltro; men denne hans Fremstilling satte dog hans Efterfølgere, Byens senere Topografer i Forlegenhed, og navnlig efter at man var bleven klar over, at det gamle Taarn fra St. Peders Kirke i Virkeligheden havde heddet Frue Taarn¹⁾, thi det blev nu klart, at Stadfeldts Placering af Frue Kirke ikke holdt Stik. Rosenørn lempede sig saa vidt efter Stadfeldt, at han lod de to Kirker høre sammen, mens N. H. Bay naaede at opstille det Spørgsmaal til Fremtiden at løse, om ikke det var en Kirke med to Navne. Bay oplevede at se Frue Kirke anbragt paa sin rette Plads²⁾. Men hans Spørgsmaal, som Stadfeldt, advaret af Galthen i 1802, burde have stillet sig og søgt at løse i 1804, staar fremdeles uden Svar og kan ikke lades uændset her. Var Vor Frue (Kloster-) Kirke og St. Peder to forskellige Sognekirker ved Torvet eller een Kirke med to Navne? I denne Undersøgelse bør Galthens Omtale af Graabrødre Kirke som Frue Kirke naturligvis glide ind som et nødvendigt Led.

I de idelige Stridigheder, Randers Borgere førte med Klosteret i Mariager, stiftede Kongen et Forlig i Aaret 1477, hvori siges, hvorledes man skulde forholde sig med Hygind og Stistrup Marker og en Eng, som kaldes St. Peders Eng, item om Hornbæk og Nederst Mølle og det Gods, Klostret havde af St. Johannæ³⁾. Af dette Gods var Hygind og Stistrup tildømt Mariagenserne i Aaret 1476, „eftersom de dem ved Lovhævd have indvordet“⁴⁾. I Hornbæk laa de inde med betydelige Rettigheder og Jorder, som hørte

1) J. Saml. 3 III 253; 2) Ss. 3 IV 19 og 35; 3) D. Mag. VI 106; 4) Ss. VI 105.

under Hornbæk St. Laurentii Kirke og ligesom de nævnte Hygind og Stistrup Marker havde tilhørt Randers Fruekloster, efter hvis Nedlæggelse de over Kartheuserne var kommen til Mariager Kloster, der endvidere før 1467 havde overtaget det saakaldte St. Hanses Gods. Forliget har saaledes ordnet Borgerne Brug af Mariagensernes Ejendomme, fastlagt Afgifterne og da Hygind Mark naaede til Midstrømme i Apelbæk, ved hvis Vande Nederst Mølle malede, har det haft Aftaler om Flodemaal og Møllestøvnningen. Endelig har det ordnet Byskatten af St. Hanses Gods, som Brugerne havde nægtet at betale til Randers Købstad, hvorover Borgerne havde klaget til Kongen¹⁾. St. Peders Eng siges i 1449 at ligge ved Mariager Klosters Eng og Hornbæk Vad²⁾, og der kan for saa vidt være Tale om Oversvømmelse, naar Nederst Mølle malede; men det hele Forlig var kun en enkelt Fase i Stridighederne mellem Borgerne og Klostret om dettes Ejendomme uden for Randers.

Nu nævnes der aldrig nogen Stiftelse i Randers helliget St. Peder ud over St. Peders Kirke, og det maa derfor være tilladt, at henføre St. Peders Eng til denne Kirkes Jordegods, ganske som St. Hanses Gods tilhørte Kirken af samme Navn; men da Mariager Kloster raadede over Engen i 1477, maa det samtidig eje Rettighed til St. Peders Kirke, og da Klostret kun har haft een Kirke i Randers, nemlig Vor Frue Klosterkirke, maa denne og St. Peders Kirke nødvendigvis være en og den samme Kirke.

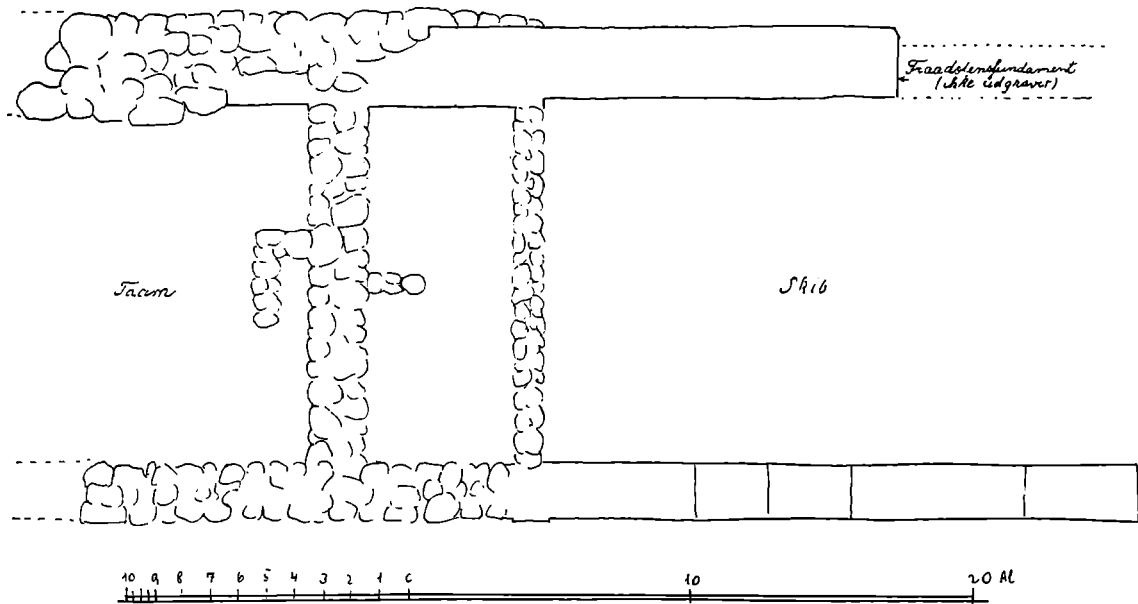
Uden foreløbig at lægge Vægt paa denne Opdagelse skal der nu gøres et redeligt Forsøg paa at finde ind til Frue Klosterkirkes rette Stade, hvilket let og bekvemt kan ske ud fra Visheden om, at denne i Lighed med alle andre Kirker har staaet paa sin egen Kirkegaard, Frue Kirkegaard, der lader sig stedfæste meget nøje. Aar 1462 afstod nemlig Klostret i Mariager en Strimmel Jord, 7 Alen og 3 Fingre

¹⁾ Se fremad Side 63; ²⁾ D. Mag. VI 98.

bred, maalt fra Vor Frue Kirkegaard vestpaa¹⁾. Den skulde udlægges til Kongens frie Hærstræde og optages af Raadhustorvets nuværende vestlige Side. Samme Aar blev Kirkegaardens søndre Ende overladt Byen til Torv og Marked²⁾, og Resten af Frue Kirkegaard har derefter bredet sig op over Torvet for her at mødes med sin Kirke, Frue Klosterkirke. Paa dette Sted, nemlig langs Torvets nordre Side laa da ogsaa en stor Sognekirke; men den hed St. Peders Kirke og var borte 1540 med Undtagelse af Taarnet.

Paa Resens Byplan kaldes dette Taarn for forudms St. Peders Taarn, et Navn der ikke findes i Byens gamle Arkivstof, hvor Taarnet kaldes: Randers Bys Klokketaarn, Det store Taarn paa Torvet eller Frue Taarn paa Torvet³⁾. Efter alle Solemærker maa Frue Taarn være en Rest af Frue Kirke; men hvor finder man da dennes Tomt, naar den øst for liggende Kirke hed St. Peders Kirke? Rosenørn lempe sig, som alt sagt, saa vidt efter Stadfeldt, at han lod Frue og St. Peder høre sammen og liggende i hinandens Forlængelse med Frue Kirke vest for Taarnet; men denne kunstige Opstilling har aldrig vundet Tiltro, og man saa derfor med nogen Forventning hen til den i 1905 forestaaende Nedbrydning af Torvets store Hjørneejendom, Matr. Nr. 731, den blichfeldtske Gaard, som man længe havde vidst indeholdt Rester af St. Peders Kirke. Forventningen blev ikke skuffet. Undersøgelsen, der lededes af Arkitekt F. Uldall for Randers Museum, gav nemlig til Resultat, at Taarnet havde staaet frit til alle Sider, kun ikke mod Øst, hvor det var i fast Forbindelse med Kirken, som det fremgaar af nærværende af Uldall tegnede Plan, der tydeligt viser Taarn og Skib i en Støbning. Ydermere saa man, at Kirken havde været ude for en voldsom Brand, som sporedes ved Hjælp af Klumper af smeltet Klokkemalm i Taarnets Fod og paa et 2—4 Tommer tykt Kullag næsten

1) Kirkehist. Saml. 4. R. V 499; 2) Ss. 500, W. Christensen: Repertorium I 489; 3) J. Saml. 3, III 253.



Rester af Sct. Peders Kirke, Randers. — Plan maalt af F. Uldall 1905.

overalt og i Højde med de gamle Gulve¹). Tvivl afløses af Viden nu; Frue Taarn havde været en Del af denne Kirke, der som ovenfor vist havde staaet med Bredside mod Frue Kirkegaard, af hvilken Konventet i Mariager havde afhændet den søndre Side i 1462, og det var altsaa Frue Klosterkirkes sidste Rester man fjernede i Aaret 1905 under Navnet St. Peders Kirke. Klostertomten maa derefter søges under Rosengades nordre Husrække over mod Provstegade.

Hvorfra har man da Navnet St. Peders Kirke? Selvsagt fra Resens Atlas; men dette er jo et Samleværk og skrevet over indsendte Optegnelser fra stedlige Medarbejdere, hvorved røbes, at Overleveringen i Randers ved det Lav, Resen samlede sit Stof, — Tiden ved 1670 har udpeget denne Kirke som St. Peders Kirke. Men var det overhovedet muligt at tage fejl her? Siden Kirken forsvandt var der knap forløbet 130 Aar eller langt fra tilstrækkeligt til, at Navnet kunde være glemt, al den Stund Resens Optegnere kunde se de gamle Mure bygget ind i to af Torvets Patricierhuse med afblændede Kirkevinduer og Portalen paa Plads. Overleveringen har talt sandt; det var St. Peders Kirke, men tillige Frueklostrets Kirke eller netop denne Sagens Sammenhæng, St. Peders Eng allerede har røbet. Nonnernes Kirke har været viet til St. Peder ligesom de samme Søstres Klosterkirke i Lund.

Det vil nu ikke overraske at finde Nonnekirken kaldt Vor Frue eller St. Peders Kirke i Flæng. 1455 skødedes et Hus i St. Peders Sogn²), 1462 kaldes Kirkegaarden gentagende for Frue Kirkegaard, 1529 fik Borgerne Lov at nedbryde Vor Frue og St. Laurentii Sognekirker³), — den ene var brændt og saa godt som øde, hvilken vidste man ikke; men det blev afsløret af Uldall i 1905 og var Frue Kirke.

¹) Uldall: Indberetninger til Nationalmuseet og Randers Amtsavis for 8., 9. og 22. Maj 1905; ²) Christensen: Rep. I 167; ³) Kong Fr. Reg. 210.

1535 gives St. Peders og St. Laurentis Kirker til Byen¹⁾, stadfæstet forinden af Stiftets Biskop Ove Bille, som dog forbeholdt sig en Eng (St. Peders?)²⁾. 1537 udstedes Kvittans for Sølvet af Frue Kirke, 409 Lod³⁾, og samme Aar tiltalte Mariager Abbedisse Øvrighederne i Randers for Frue Kirke og Skole, de havde afbrudt⁴⁾; 1540 endelig var Kirken forsvunden, idet Byen nu kun havde to Sognekirker og ingen af Navnet St. Peder. Der er i denne Vekslen af Navne en nem Adgang til Fejltagelser; men Brevene af 1529 og 1535 om de to Sognekirkers Ødelæggelse er da heller ikke uden Vejledning.

Trods Søgsmålet i 1537 var Kirken ingenlunde nedbrudt; men den brandlidte, og vel ikke helt genrejste Kirke blev indrettet til Borgerhuse med udstrakt Brug af de gamle Mure, med Tildækning af de oprindelige Vinduer og Bevarelse af Kirkens søjleprydede Portal. Saadan saa Galthen den i 1802, og den Gang var det endnu kendeligt, at Kirken havde været en stor og anselig Bygning. Ved Nedbrydningen i 1905 stod Murene i en Højde af 10,75 Alen opført omkring Aar 1200 af Kridtsten, Fraadsten og Kalksten og med en ejendommelig Frise i Lermørtel, af hvilken et Brudstykke reddedes for Randers Museum. Kirken havde haft et senere tilbygget Sideskib i Syd af store røde Mursten i Munkeskifte med Anvendelse af Kvadre i de nedre Partier; den havde haft Hvælv, smukt affasede Vinduesposter og Tag af rød og hvid Munketegls i afvekslende Rader og vistnok flere smaa Kviste⁵⁾.

Taarnet blev nedbrudt 1795, Koret i 1857 ved Opførelse af Nabogaarden, Matr. Nr. 732, den hirsch-nathanske Gaard, Skibet ved Handelsbankens Nybygning 1905.

1) Galthen 22; 2) D. Kanc. Reg. 1535—50 2; 3) Ss. 43; 4) D. Mag. VI 141; 5) Uldall anf. Sted.

Graabrødre og Frue Kirke.

Da Abbedissen i Mariager, Karen Eriksdatter (Rosenkrantz) i Aaret 1537 skred til et Søgemaal mod Randers gejstlige og verdslige Øvrigheder for Frue Kirke og Skole, de havde afbrudt, afgav hun et sikkert Bevis for, at Frue Klosterkirke virkelig var nedlagt; naar der ligefuldt tales om en Frue Kirke i Randers endnu nogle Aar, maa det være en anden Kirke af dette Navn, men hvilken?

Efter 1540 havde Byen kun to Sognekirker tilbage, Helligaands, kaldet saaledes fordi den havde tilhørt Klosteret af samme Navn, som havde faaet den af Kong Hans i 1489 under Navnet St. Mortens Kirke, hvad den hedder endnu, — og Graabrødre Kirke, som 30. Maj 1530 blev overladt Byen til Sognekirke af Ejeren Mogens Gøje til Klavsholm¹⁾). Det kan da alene være Graabrødre Kirke, som 1542 gik under Navnet Frue Kirke²⁾); fremdeles en halv Snes Aar senere i et endnu ikke trykt Kildedsted.

Den 15. Febr. 1552 fik St. Mortens Kirke en Del Jordskyld tillagt af Gaarde og Grunde i Byen, fordi den ikke havde faste Indtægter til Vedligeholdelser. Brevet er trykt i Hofmans Foundationer³⁾) og et Udtog i Kancelliets Brevbøger, hvis Udgiver for egen Regning har tilføjet følgende vejledende Note:

„I Navne o. s. v. er der mange Afvigelser mellem denne Udgave (Hofmans) og Kopibogen. I denne sidste er efter Brevet tilskreven denne Henvisning: „Det Register paa den Jordskyld til Vor Frue Kirke i Randers findes i Skaane indsat“, og i Overensstemmelse hermed er Fortegnelsen, der fylder 5 Sider, indsat blandt de skaanske Breve fra 1552 med følgende Overskrift: „Vor Frue Kirke her i Randers fik Brev paa efter-

¹⁾ J. Lindbæk: De d. Franciskanerkl. 137; jvf. Randers Amtsavis ^{28/11} 1936; ²⁾ Brevet om Fordelingen af St. Klemens Kirkes Ejendele foran S. 45, jvf. J. Saml. 3 III 266. 395 Ruller af Kirkeblyet = 46 Skibpund gik til St. Mortens, lige saa meget til „*grabøre kyrcke*“; ³⁾ II 343 f.

skrevne Gods“. Det er dog formentlig en Fejltagelse, naar der gives Fortegnelsen Udseende af at være et 1552 udstedt Gavebrev; thi Vor Frue Kirke i Randers, som 1529 var skænket til Byens Borgere, omtales 1537 som nedbrudt, hvilket ikke modsiges af Brevet fra 1542¹⁾.

Aabenbart ikke; Brevet var da heller ikke udstedt til Frue Klosters Frue Kirke, men Graabrødrenes Frue Kirke, om hvilken Brevbogens Udgifter forgæves vil have søgt Oplysning hos Stadfeldt, som fortrolig med Brevet af 1542 havde valgt at tie²⁾). Med Kendskab til dette Brev taler Noten for sig selv. Da baade St. Mortens og denne Vor Frue Kirke var inddraget Klostergods og som saadant ikke ejede egen eller kun ringe Kapital, da endvidere Helligaands Klosters Jordegods af Kongen var udleveret til Aarhus Hospital, og Graabrødrene siden Observansens Indførelse i deres Kloster i Aaret 1503 havde set sig nødsaget til at sælge løs af sit, har Menighederne savnet Midler til at holde de to store Kirker ved Magt og søgt Kongen om Hjælp. Brevet til St. Mortens Kirke er indført paa sædvanligt Sted: Jydske Tegnelser; mens Brevet til Graabrødre Kirke, formentlig ved en Uagtsomhed er løbet med blandt de skaanske Breve, hvorved det kom bort fra sit „Hoved“, — Brevet til St. Morten med Oplysning om, hvorfor Kirkerne fik Jordskyld tillagt. I hvert Fald er der jo Tale om to forskellige Jordebogsregistre, og nogen Fejl i Dateringen foreligger heller ikke, idet Borgerne har søgt Kongen ved given Lejlighed, som maa være indtruffen i Februar 1552. Brevet til Vor Frue Kirke

1) Kanc. Brevb. 1551—55 S. 119; 2) Stadfeldt var ved en uheldig Bedømmelse af Forholdene kommen til at vildlede Stiftamtmand Ove Høeg Guldberg med Hensyn til Beliggenheden af Randers Klostre. Paa denne Samtale opfordrede Guldberg ham til at komme med en Randers Beskrivelse, som laa trykt 5 Aar senere. Paa dette Tidspunkt var Stadfeldt klar over Fejltagelsen angaaende Klostrene, men har ikke ønsket at indrømme, sagtens af Hensynet til Stiftamtmanden, der endnu levede.

„her“ i Randers, Graabrødre Kirke, maa jo nemlig være udstedt i Byen, hvor Kristian d. III opholdt sig fra ^{22/11} 1551—^{28/4} 1552.

Kongens lange Tøven staar aabenbart i Forbindelse med, at Graabrødre Klosters Ombygning til Slottet Dronningborg nu var ved at være afsluttet, og 1552 er det formentlig sidste Gang, Graabrødre Kirke officielt kaldes Frue Kirke, idet der 1553 optræder en Slotspræst. Den gaar nu en Tid under forskellige Navne som Dronningborg Kirke og Brødre Sognekirke¹⁾, omsider vinder Slotskirke Hævd; men helt henad 1800 maa man have vidst, at man havde Frue Kirke for sig, siden Galthen omtaler den under dette Navn med Tilføjelse af, at den ogsaa kaldes Graabrødre Kirke efter dens første Stiftere, som var de Graabrødre Munke, — en Overlevering i Randers han har faaet meddelt af Borgmester I. F. Carø²⁾. Stadfeldt har følt sig ilde berørt ved dette Skriverseri, men har dog ladet sig bevæge til den Indrømmelse, at Graabrødre Kirke vel havde været viet til Jomfru Marie, at Sognet hed Frue Sogn i Tiden efter Klosters Reduktion (1529) og i 1558; men heraf følger ingenlunde, — siger han —, at denne Kirke var Byens gamle Frue Kirke: „Hr. Galthen haver øjensynlig fejlet“³⁾. Af vor Tids Forfattere er Joh. Lindbæk lejlighedsvis inde paa Spørgsmaalet og er tilbøjelig til at give Stadfeldt Ret. Kirken hed Frue Kirke i Tiden ved Reformationen, næppe før siger han⁴⁾ og et gammelt Stridspunkt ligger saaledes uløst hen. Blev Kirken da omdøbt ved Reformationen, eller hed den Frue Kirke ogsaa før Graabrødrenes Udjagelse; i saa Fald hvor længe?

Brevene fra 1542 og 1552 taler ikke blot om Frue Kirke, men vel at mærke om Sognekirken for Frue Sogn, en væsentlig Vinding for Stedfæstet i en By med to Frue Kirker. Før Reformationen ligger Forholdet uoplyst; men da Kirken ifølge Stadfeldt havde

1) Hofman: Fund. II 358; 2) Kiøbst. Randers 24, jvnf. Forordet; 3) Rand. Kiøbst. 151; 4) De d. Franciskanerklostre 132.

været viet til Guds Moder, har den i Lighed med alle andre Kirker haft Navn efter sin Værnehelgen, alt-saa heddet Frue Kirke ogsaa før Reformationen. Det ligger da nær at søge oplyst, om ikke Munkene har haft Forbindelser med en Kirke af dette Navn, hvilket netop viser sig at være Tilfældet. Aar 1516 solgte Graabrødrene sammen med Frue Kirke deres Andel i en Smedje¹⁾, eller under en Form for Sameje, i hvilket Nonnekirken paa Forhaand turde frakendes Lod. Mindre vejledende er et Mageskifte af 1503, som forpligtede Graabrødrene en aarlig Jordskyld, 4 Grot til Jomfru Marie Messes Opholdelse i Frue Kirke¹⁾. Mageskiftet er sket i Aaret for Observansens Indførelse og skyldes aabenbart denne; men da ogsaa Nonnekirken havde sin Marie Messe, fremgaar det ikke umiddelbart, hvilken af de to Frue Kirker, der tænkes paa. Det staar formentlig dog klart, at Randers Graabrødre ikke stod saa helt fremmede over for Frue Kirke; men ellers skal der ikke her lægges mere i dette Brevstof, end der er: en udtalt Formodning om, at Kirken i Brødregade hed Frue Kirke i Aaret 1516 og muligt hed det i 1503.

Saa høres der atter om Frue Kirke i Frue Sogn, nemlig i 1509, da Værgerne tiltalte visse fornemme Borgere for en Andel i nogen Jordskyld, 2 Grot i en Gaard vesten paa Brødregade i Frue Sogn, som disse Borgere ejede i Samlag med Frue Kirke. Borgmestre og Raad kendte for Ret, at Kirken burde tage de 10 Skilling til sig, Borgerne de otte²⁾. Gaarden havde tilhørt Herman Maler, kaldet Splittaf og var skødet ham af Værgerne for Jordskyld i Aaret 1468. Skødet kendes kun i en mindre værdifuld Gengivelse; men det siges dog, at Gaarden laa paa Brødregade i Frue Sogn lige for Kloster og var en Gave til Frue Kirke for Per Mikkelsens og Husfrue Tyras Sjøle³⁾. Af selve Gavebrevets Ordlyd er kun enkelte Punkter i Behold:

¹⁾ Lindbæk: Franciskanerklostre 135; ²⁾ Christensen: Rep. VI 411; ³⁾ S. II, 112.

„I et Gavebrev af 1467 paa en Gaard til Vor Frue Kirke i Randers, hvilken Gaard laa paa Brødregade i fornævnte Kirkesogn vesten op til Graabrødre Kloster, nævnes Hr. Erik Ottesen, paa hvis Vegne det skete, Hr. Otte Nielsen, (hvo samme er, ved Auctor ej), Erik Hvas, custos (maa nok være Gardinen i Graabrødre Kloster)¹⁾.

Afskriveren har udeladt Givernes Navne, som dog let lader sig eftervise ved Hjælp af Stedfæstet, der Ord til andet gentager Skødet af 1468 og var Per Mikkelsen og Hustru. Af Forseglerne har han kendt den kgl. Embedsmand Hr. Erik Ottesen, men ikke hans Fader, Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz til Bjørnholm) og han kludrer med Erik Hvas, der ikke var Gardian, men Kustode, en højere Embedsmand hos Graabrødrene og Forvalter af Ordenens rent verdslige Anliggender. Naar derfor Erik Hvas underskriver sig custos, betegner han sig som ude i Embeds Medføør og Part i Sagen for det Kloster, hvis Tillidsmand han var, og Gavebrevet har saaledes selv i denne søndrede Tilstand tydelig Henvisning til Brødrekirken som Gavens rette Modtager. Men netop dette Forhold finder man bekræftet i Udtogets ejendommelige Afslutning, idet Skriveren trods manglende Indsigt i Latinen og uden nøjere Rede paa en Gardians og en Kustodes Pligter dog henfører Brevet til Graabrødrene. Og dette kan jo ikke være tilfældigt eller skyldes løse Rygter i Staden, men Viden, han har læst sig til i det originale Gavebrev, han netop sad og afskrev, og som naturligvis har haft Bestemmelser om, hvor, naar og af hvem Per Mikkelsen har ønsket Vederlaget udført for sin Gave²⁾. Afskriveren saa, det var i Graabrødre Kirke, deraf hans Forveksling af Gardian og Kustode, og de tre Breve paa

1) W. Christensen: Rep. II 45; 2) Ifølge Stadfeldt var Per Mikkelsen Borgmester 1441 og 1445, da han nævnes i et Skøde paa Jord til Graabrødre Kloster. 1449 underskriver han blandt Værgerne Maren Jepsdatters Gavebrev til Frue Kirkes Bygning; jvf. fremad Side 60.

Gaarden i Brødregade, udstedt til Frue Kirke i Frue Sogn i Aarene 1467, 1468 og 1509 vil derefter uden Indsigelse kunne henføres til Graabrødrenes Arkiv.

Udtogets Forfatter, en jevn men ellers ukendt Mand i Staden med Interesse for sin Bys Historie, var kendt med Danske Magazins sjette Bind, som udkom i 1752. Udtoget kan da ikke være stort ældre og ikke yngre end fra 1800, da baade Galthen og Stadfeldt saa det hos Bedemand Knud Kiærgaard. De var uenige om Indholdet, men det staar i hvert Fald nu klart, at den Overlevering i Randers, at Graabrødre Kirke hed Frue Kirke, og som Borgmester Carøe lod Galthen genfortælle i 1802 har Støtte i Dokumentet og er saaledes fuldt ud redelig.

Ved en nøgtern Sigtning af begge Frue Kirkers sammenhobede Brevstof er det nu lykkedes at føre Graabrødre og Frue Kirke i Frue Sogn tilbage til Aaret 1467 som en og den samme Kirke. Helt uafhængig heraf og med Støtte i Opdagelsen, at Frue Klosterkirke ligeløbende hed St. Peders Kirke, vil ydermere noget Brevstof kunne tilbagegives Graabrødre Kirke, nemlig i dette Omfang, St. Peders og Frue Kirker optræder jevnside i det samme Brev. Det sker i et Sognevidne, ført paa vor Frue Kirkegaard i Aaret 1481, hvori Frue Kirke blev tilfunden en halv Gaard, som Mogens Smed mere end 40 Aar tilforn havde givet forskrevne Kirke¹⁾. Vidnet er underskrevet af begge Sognepræster, nemlig Hr. Jens Howmand ved St. Peders og Hr. Anders Hansen ved Frue Kirke, — endvidere i 1484, da Præsten ved Pederskirken, Hr. Tomas Nielsen, hængte sit Segl under Det lille eller Vor Frue Præstegildes Skraa, der foreskrev sine Brødre en ugenlig sungen Messe i det Kapel

1) W. Christensen: Rep. III 196. Da Talen er om et *Sognevidne*, maa der være tænkt paa Graabrødre Kirkegaard, som Galthen da ogsaa siger hed Frue Kirkegaard. Syssetinget holdtes ellers paa Nonnernes Frue Kirkegaard.

inden for den nedre Kirkedør i Vor Frue Kirke¹⁾, — og endnu 1525, da en Borger skøder sit Hus i Frue Sogn til Vor Frue Præstegilde og stiler Skødet til Oldermænden, Hr. Tomas Nielsen, Præst ved St. Petri²⁾. Frue Kirke og Frue Sogn er her uden Indsigelse Graabrødre Kirke og Sogn.

Naar Mogens Smeds halve Gaard, som utvivlsomt er den foran omtalte af Graabrødrene i 1516 afhændede Anpart i en Smedje, i 1481 tilkendtes Frue Kirke, fordi den mere end 40 Aar tilforn var skænket til „forskrevne“ Kirke, turde denne have baaret Navnet i Tiden omkring 1441; imidlertid er det klogt at underbygge med Brevstof saa langt saadant haves. Det ses da, at en Frue, Maren Jepsdatter (Brun) i Aaret 1449 gav sit Hus for Sjælemesser til Frue Kirkes Bygning³⁾, en overmaade belejlig Haandsrækning ved den forestaaende maaske allerede igangsatte Ombygning af Graabrødre Kirke, som 1467 siges at være ny⁴⁾. Brevet af 1449 borger saaledes for, at Sognevidnets Ordlyd, „forskrevne“ af 1481 kan tages bogstaveligt, og at Graabrødre Kirke virkelig hed Frue Kirke i Tiden ved 1441. Thi Maren Jepsdatters Gavebrev er jo af denne særlige Værdi, at det heldigt bjærgter Navnet om foran det forestaaende Byggeri, og det staar da klart, at Kirken ikke har skiftet Værnehelgen ved Nyindvielsen, men altsaa har heddet Frue Kirke før og efter Ombygningen 1449—67. Den kan derefter med et stort Maal af Sandsynlighed tilkendes Navnet helt tilbage til Graabrødre Klosters Oprettelse 1236.

Af Frue Kirkes Brevstof, der, før andet har kunnet gøres, først maatte erkendes at tilhøre hver sin Kirke af dette Navn og hidtil har henligget i en uordnet Dynge fra Stadfeldts Haand, er det lykkedes at bringe adskilligt paa Plads og dermed at give Kapellan Mathias Galthen en ærefuld, men sen Oprejsning

1) Nyrup: Gilde og Lavsskraer I 431; 2) Stadfeldt 81; 3) Erslev, Rep.III 772; 4) V. Lorentzen: De d. Franciskanerklostres Bygningshist. 46.

i hans Grav. Det har jo nemlig vist sig, at denne beskedne Forfatter havde Ret, Graabrødre Kirke er Frue Kirke i Frue Sogn, muligt fra 1236, men i hvert Fald i Tiden fra 1440 til 1553, da den begynder at tage Navn efter Slottet. Men det gamle Navn har levet videre i Borgernes Erindring til henad 1800, da det optegnedes som Overlevering med Tilføjelse af, at Kirken var opført af de Graabrødre Munke, hvilket altsaa har vist sig at svare til Virkeligheden ogsaa for den senere Bygnings Vedkommende.

Kirken var nordre Fløj i det firelængede Klosteranlæg, en anselig Bygning med Vestgavl mod Brødregade og et svært Taarn midt for Skibet mod Slots-gade. Den ses paa Resens Byplan som et gotisk Kirkehus med Kor og Skib i et, med aftrappede Gavle ogsaa paa Taarnets Saddeltag, med Stræbepiller der røber Hvælv i et Antal af fem¹⁾. Et omtegnet Billede af Taarnet viser Rester af et nedstyrtet Spir, der omtales som kobberdækket²⁾. Efter længere Tids Henstand i Vanrøgt og Forfald blev den nedbrudt 1698 som den sjette og sidste Kirke, Indførelsen af Evangelii klare Dag fik Bugt med i Randers. Rester vides ikke at være fundne, derimod er man oftere stødt paa Kirkegaardens nordre Mur mod Slots-gade omtrent 5 Alen nord for Gadens søndre Husrække³⁾. Ved Anlægget af Rutebilstationen paa den tidligere Tømmerplads for faa Aar siden blev begge Klosters fra Nord til Syd løbende Fløje gravet igennem ved en Rørlægning, og man saa da, de havde været opført af store røde Mursten i Munkeskifte paa Sokler af Kvadre.

Helligaands Kapel.

Randers Helligaandshus var et Hospital for gamle, fattige og svage Mennesker, maaske ikke stiftet, men

¹⁾ V. Lorenzen: De d. Franciskanerklostre 46; ²⁾ Fra Randers Amt II 58, vist et Billede fra Frederik d. Femtes Atlas fra 1753; ³⁾ Randers Amtsavis ^{20/6} 1900 og ^{10/8} 1934.

levende støttet af Byens Handelsstand. Da der tillige øvedes Sjælepleje, havde det sit eget Kapel, hvor Købsvendelavet lod læse Messe det hellige Guds Læge til Lov, Hæder og Ære, til Hjælp og Lys^s Hængelse (?) for alle Lavsbrødre, levende og døde, som har været, ere og komme skulle. Saaledes hedder det i Lavets Skraa fra 1417¹⁾. Kapellet har altsaa været til den Gang, men fattigt og ringe, siden fire Kardinaler lover 100 Dages Aflad til alle kristne Mennesker, som søger til Helligaands Hus, — — styrker det Kapel, Messen og Gudstjenesten som daglig holdes der, særdeles Guds Legems Messe, — — endvidere til de, som efter Formue styrker Kapellet med nogle Prydelser og andre fornødne Ting eller skynder til og hjælper den Bygning og søger did med gudelig Hu og Vilje — — i de fem Højtider — — og saa tidt og ofte, de hører Marie Klokke klemte²⁾.

Dette gentages i lignende Vendinger i endnu fire Afladsbreve i Tiden 1433—55, og de Byggearbejder, som tydeligt nok er igang, maa tænkes afsluttede senest 1472, da Udstederen af et sjette Brev, Godvin af Skalholt, som afgik dette Aar, blot lover Aflad til de, der i Aand og Sandhed har skriftet og i Anger og Ruelse søger Guds Legems Messe i den hellig Aands Kapel, mens alt Byggeri nu lades uomtalt³⁾. Efter en Udtalelse af Prof. Erslev⁴⁾ blev et af Brevene beskyldt for at være forfalsket og udnyttet i Striden om Helligaandshusets Restaurering i Aarene 1894—97; men Sigtelsen afvistes⁵⁾.

Imidlertid krævede Stiftelsen et dagligt Forbrug af Midler, og da disse ikke flød alt for rigeligt, Pladsforholdene blev for knebne, og Bygningerne forfaldt, blev Huset optaget i Helligaandsordenen, foreløbig styret fra Aalborg, men senere som et selvstændigt Kloster. 1489 gav Kong Hans St. Mortens Kirke til dette som en Hjælp til Vedligeholdelsen; omsider blev

1) Nyrup: Gilde og Lavsskraer I; 2) Kirkehist. Saml. 4, VI, 28; 3) Kirkehist. Saml. 4 VI 31; 4) Randers Amtsavis 5/3 1897; 5) Kirkehist. Saml. 4 V 355 f. 372.

Kapellet overflødigt og solgtes til Nedbrydning 1527. Aar 1434 laa det paa en Grund i St. Mortens Sogn ud mod Hærstrædet, Torvegade, omkring Hjørnet af Hovmeden indtil Skolestræde, Matr. Nr. 350—55¹⁾.

St. Johannes Kirke.

Bygningen, som dels kaldes St. Johannes Kirke og St. Hanses Kapel, hørte til St. Jørgens Gaard, der under Navnet domus leprosorum de Randrus modtog en testamentarisk Gave i Aaret 1263, men ellers er meget lidt kendt. Før 1467 havde Kong Kristian d. I givet Gaard og Kapel til Mariager Kloster, en Overdragelse Stadfeldt sætter til c. 1468, hvad ikke er meget galt. Borgmestrene berettede nemlig for Kongen, at de som boede paa St. Johannis Gods i Staden, ikke vilde være med at bære Byens Tynge, som de plejede at gøre, før de kom under Mariager, og Kongen bød derfor, at de skulde bære Tynge med andre Borgere, som de hidtil havde gjort²⁾. Svaret er udstedt ²⁸/₄ 1467, og Striden kan ikke være stort ældre. Den har drejet sig om Gaarde i Byen med Jord i Marken, idet Borgmester Staphen Nielsen, da han i 1470 indværgede Randers Mark, udelukker de Jorder af Lovhævdén, som bl. a. tilhørte St. Johannes Kirke³⁾. Sagen spøger endnu i 1477 i Forliget mellem Borgerne og Mariagerserne⁴⁾, men maa dog være jevnet, siden Kongen i 1514 stadfæstede det af hans Bedstefader udstedte Brev til Mariager Kloster paa St. Jørgens Gaard og St. Hanses Kapel⁵⁾.

Hvor meget Jordegods Kirken har ejet, vides ellers ikke; men Klostret beholdt det til 1562, da Lensmanden fik Ordre til at udlevere Hospitalforstanderen i Randers de Breve, man havde paa St. Hanses Gods, som Kristian d. III nu havde undt to Fattige i Randers, dog at han herfor modtog Reversal, og Peder Pedersens Bekendelse paa adskillige Breve, han havde

1) Note 5, Side 62; 2) Christensen: Rep. II 12; 3) Ss. 198; 4) D. Mag. VI 106; 5) Ss. 132.

modtaget af Klostret de Fattige udi Hospitalet til Bedste, foreligger da ogsaa fra samme Aar¹⁾.

I Stadfæstelsen af 1514 siges Gaard og Kapel at ligge uden for Staden, hvad Spedalskhedshusene som Regel gjorde af Hensynet til den frygtede Smitte. Stadfeldt lægger det efter gamle Fortællinger til det nuværende Hospitals Have, hvad ikke er meget troeligt; Trap følger Galthen, der anbragte det ude ved den ældre St. Hanses Kirke i Vorup. I Virkeligheden ved man ikke, hvor det har ligget; men der er god Grund til at tænke paa de 300 Læs Grus, N. H. Bay omtaler som medgaaet til Fyldning af Graven i Hovmeden i Aaret 1592 og angives at være tagne „fra Capellit“²⁾. Denne betydelige Fyld kan ikke være hentet ved Helligaands Kapel paa Hjørnet af Torvegade og Hovmeden, endnu mindre i St. Laurentii Bakke, hvor endnu intet Kapel havde rejst sig. Da Randers ikke vides at have haft andre og flere Kapeller, maa der være tænkt paa St. Hans. Grusfylden peger paa Bankerne oven for Byen, Mængden paa nem Adgang og Nedkørsel fra et ikke fjernt Sted. St. Johannes maa da søges paa en af Bakkerne ved Byen og af Hensyn til de Spedalskes Ret til Indsamling af Gaver ikke for langt fra Vejene til Byens Porte. Da man vel næppe har ført Ligene ind i Byen, har den haft egen Kirkegaard, som tænkelig vil kunne spores endnu ved Fund af Skeletter.

Mariager.

St. Peders Kirke.

Mariager Kirke „har i det første“ ligget til Nørrekloster, hedder det i et Vidne af Mov Birketing fra 1479³⁾ og har saaledes været Kirke i en Bebyggelse, som laa, hvor Købstaden senere rejste sig. Aar 1466

1) D. Mag. VI 168; 2) J. Saml. 3 IV 21; 3) D. Mag. II 144.

er udstedt et Vidne paa Mariager Kirkegaard¹⁾, og 1469 faar Birgittinerne Kaldsretten, som Borgerne senere skal have tilegnet sig, da Byen fik Købstadret. Kirken menes nedbrudt, da Klosterkirken før 1592 blev Sognekirke; men Taarnet blev staaende og ses endnu paa Resens Tegning fra 1677; det forsvandt om ved 1729²⁾. Kirken har ligget i Haven til Matr. Nr. 113 paa Hjørnet af Teglgade og Kirkegade, et Sted de Gamle nu kalder Enevoldsens Tømmerplads. Paa Tomten er opgravet Teglbrokker, og mange saadanne ses endnu liggende spredt over Omfanget, der aldrig har været undersøgt, — mærkeligt nok, da der her vil kunne hentes adskilligt til Forstaaelse af Forholdene i Tiden før Klosters Opførelse. Kirkens Vare er Klamphesten, der viser sig ved forestaaende Dødsfald og forsvinder i Jorden paa St. Peders Kirketomt.

Onsild Herred.

Hobro Sogn: Kirkedal.

Ved Kirkedal, omtrent midtvejs mellem Købstaden og Skellerup har der ligget en Kirke, ingen ved mere hvor, eller naar den forsvandt, der findes ingen Spor af den eller af Kirkegaarden³⁾. For saa vidt er Talen om en Sagnkirke; men bag den ribbede Overlevering ligger et Sagnstof med Bund i Breve, og Kirken maa regnes for en virkelig Ødekirke, selv om Tomten endnu ikke er funden. I vor Tid dækker Stednavnet en spredt Bebyggelse; men Sagnet taler om en By ved Dalen:

„Der boede en Konge i Hostrup, han kaldtes Kong Ho; men han havde ikke større Rettighed end en Herredsfoged har nu om Tider. Saa byg-

1) Æ. A. V 662, C 41 og 651 A 19; 2) H. Dahlerup: Mariager Bys og Klosters Hist. 137 f; 3) Grdr. J. Jensen, Vestergaard, Lokeshede.

gede han Hobro Bro, for før den Tid var der kun et Færgested over Aaen. Samme Konge ejede seks Gaarde, der laa en Fjerdingvej fra Hobro i det østerste af Bymarken, — de kaldte dem Kirkegaardene, for der laa en Kirke ved dem. Saa vilde Kong Ho have Beboerne til at flytte deres Gaarde ned, hvor han havde lagt Broen, og han vilde da skaffe dem Købstadretighed. Det gjorde de ogsaa, og paa den Maade blev Hobro Kiøbstad til¹⁾“.

Dette er væsentligt, hvad Overleveringen ved om Bebyggelsen ved Kirkedal; der var seks Gaarde kaldet Kirkegaardene, fordi de laa ved en Kirke; hvilket er rimeligt; men da Gaardene ikke kan være byggede for Kirkens Skyld, og det modsatte maa være Tilfældet, har Gaardene engang været kendt under et andet Navn, nemlig i Tiden før Kirkens Opførelse, — hvilket?

Det er almindelig kendt, at folkelig Tydning af Stednavne som oftest er slet, fordi der tydes i Føling med lydlig Lighed og forklares ud herfra; omvendt vil dette jo sige, at Forklaringen hviler paa en Tydning, som, selv om den er forkert, dog leder til et Stednavn, der som saadant er ægte. Kong Ho boede i Hos Torp, han byggede Ho Bro og ejede Kirkegaardene, hvis Tilknytning til Kongen maa søges i det forsvundne Bynavn, der saaledes kan skønnes at have haft Forled paa Ho. Efterleddet er foreløbig ukendt, men kan ikke være -torp, -bro eller -høje, som er udnyttede i Nabolaget, dog nok en Endelse med Rod i Naturen. Der kan tænkes paa -dal, fordi Gaardene laa ved en saadan, og -bæk, hvis den havde rindende Vand i Bunden. Kirkegaardenes forsvundne Stednavn kan da nok være Hodal eller Hobæk, — Tankespind ganske vist, men spundet over velkendte Sider af folkelig Fortolkningskunst, og det rigtige maa søges ad en sikrere Vej.

1) E. Tang Kristensen. D. Sagn IV 3.

Aar 1259 fik Munkene i Glenstrup Kloster deres Ejendomsret til en lang Række Besiddelser stadfæstet af Pave Aleksander, alt sammen hørende til Nørreklosters ældste Jordegods, af hvilket et Udsnit ser saaledes ud i Pavebrevets Opstilling: „— — — 2 Bol i Scorthorp, 1½ Bol i Othenshul, 1 Bol i Karleby, ½ Bol i Hubek, ½ Bol i Scelvetorp — — —“¹⁾. Det er Hobro søndre Oplandsbyer, som her toner frem og i den Rækkefølge, Prioren vilde betræde dem under en Rejse fra hans Kloster op til Staden. Skordrup (Skaarup?) er en forsvunden Bebyggelse i det nedlagte Handest Sogn²⁾, hvis Jorder skeller med Onsild og Karlby, som atter løber mod Hobro Markjorder og Sønderhede; Hubek er ukendt, og Scelvetorp er Skellerup. Ankomsten hertil vilde Munken have passeret Købstaden og befinde sig 4 Km ØSØ for denne efter en Gennemvandring af Kirkegaardene omtrent midtvejs. Hvis altsaa den her gengivne Del af Pavebrevets Godsliste skyldes et Forlæg, som er nedskrevet i Klostret og med Landsbyernes geografiske Rækkefølge i Tanken, hvad det jo unægtelig ser ud til, maa Hubek som liggende i Købstadens nærmeste Nabolag befinde sig øst for denne, men vest for Skellerup og kan altsaa navnedække Kirkegaardene. Stednavnets talende Værdi peger i den samme Retning, idet der jo maa være tænkt paa en af Højlandets Lavninger mod Fjorden østen Hobro, fordi Købstadens nærmeste Nabo i Vest hed Tvigstrup. Hubek kan da nok være den forsvundne By ved Kirkedal; men er det mere end en Tilfældighed?

Da Birgittinerne i Mariager omved 1445 arvede Nørreklosters Jordegods, fik de ogsaa Ejendommene i disse Landsbyer, og Hubek burde være at finde i Klostrets Brevbog af 1584. Det er den ikke, enten fordi Pavebrevet er havnet i den Dynge gamle Breve, som Registrantens Forfattere fandt det urimeligt at ud-
drage, eller Godset er kommen fra Klostret forinden.

1) D. Mag. 2 135; 2) Fremefter under Handest, Nørhald H.

Alligevel er ikke alt tabt; thi det ses, at en Frue, Gyde Laugesdatter i Aaret 1498 skødede Mariager Kloster en Fjerdings Jord over al Høbeck Mark¹⁾, d. v. s. i en Landsby, som ikke er kendt; men som Udtoget selv stedfæster til „østen Hoffbro“ og altsaa maa have ligget mellem Købstaden og den nærmeste Sogneby i Øst, Skellerup. Dette ukendte Høbeck er saaledes den forsvundne By ved Dalen, som Sagnet jo henlægger til den østlige Del af Hobro Mark; men Sagen lader sig belyse endnu nøjere, idet Klosteret med vanlig Omhu for Jordegodset straks i 1498 lader Sandemænd sverge ret Skel mellem Skellerup og Hofbro Marker²⁾, hvoraf fremgaar at Høbeck ikke alene betegner Kirkegaardene, men ogsaa at disse træder frem som en Del af Købstadens Jorder. Selvsagt er det ogsaa Pavebrevets Hubek, idet den indtrufne lille Ændring i Stednavnets Forled tør tilskrives Afskrifterne, der er fra 1403 og 1584, sikkert begge i unøjagtig Gengivelse; thi Kong Ho boede i Hos-torp, han byggede Ho-bro og ejede *Ho-bæck*, Kirkegaardenes oprindelige Navn.

Efter Overtagelsen af Gyde Laugesdatters Fjerdings og som Arvinger til Nørklosters halve Bol maa Mariagenserne tilkendes mindst tre, men rimeligvis flere Fjerdings Jord i Hobæk Mark. Hvis Bymændene nu som paastaaet i Sagnet flyttede Gaardene ned til Broen, skulde Klosteret ligge med Rettigheder i Købstadens Markjorder, hvilket virkelig lader sig paavise ad en helt anden Vej. I første Halvdel af 16de Aarh. delte Staden sig i to stridende Lejre, og Sagen naaede for Kongens Retterting, hvor den ligger klar belyst i Parternes Indlæg. En vis Palle Rimsner tiltalte paa egne og nogle Medborgeres Vegne samtlige Hobro Lodsejere for Brugen af Byens Jord, den han mente, han og Menighed burde bruge saa vel som de. Modparten irettelagde to Stokkenævn af Hindsted og Onsild Herreder, hvori siges, at Ho-

1) Ældste Ark. V 669 D 59; 2) Ss. 664 D 6.

bro Mark af gammel Tid havde været delt til 12 Ejere og rebet i 12 Fjerdinger, at Jordan var Kronens rette Ledingsjord, dels Riddermænds Mænds Jord, dels Kirkens Jord, som Lodsejerne havde haft i rolig Brug af Arilds Tid. Dommen faldt 1537 og kendte for Ret: Da Hobro Mark altid har hørt under Os og Ridderskabet delt i 12 Fjerdinger til 12 Ejere og er det endnu; da samme Ejere gør Skat og Leding, andre svarer Landgilde til hver sit Herskab, desligest til Kirken og *Mariager Kloster*, bør Hobro 12 Lods ejere bruge Byens Jord i 12 Fjerdinger, som de har gjort af Arilds Tid ¹⁾.

Klostrets Rettighed i Købstadjorden lader sig indkredse til et vist Afsnit af Marken, idet Borgmester og Raad i 1542 fik Gavebrev paa en til Kronen forbrudt Ejendom, Bondegaarden Tvigstrup uden for deres By ²⁾, en vistnok lige indtruffen Fradømmelse af Selvejet paa Grundlag af Klemensfejden. Gaardens Tilliggende opgives til en Fjerding Jord i Tvigstrup Mark og var muligt en Landsby Tvigstrups jordegne Bondegaard; men den er i saa Fald med sin By gleden over i Stadens Hænder og optages af Hobro nuværende Vestermark. Striden i 1537 har saaledes drejet sig om Østermarken, Strøget fra Hobro til Skellerup Sogneskel, Hobæk Ejendom, nævnt som Høebeck og Hoffbro Mark i 1498, og herfra maa Mariager Klosters Landgilde af Købstadjorden alt saa skrive sig.

48 gamle Herredsbønder havde paa to Ting svoret, at Købstadens Oldejendom altid havde været rebet i 12 Fjerdinger til 12 „Ejere“; hvorledes stemmer dette Antal med Overleveringens seks Gaarde ved Kirkedal? Ikke saa helt godt — og alligevel? Tvigstrup Bondegaard var paa en Fjerding Jord og Hobæk Gaarde følgerig dobbelt saa store, hvad der med Hensik paa Selvejergaarden Tvigstrup maaske dog er tvivlsomt. Der er da nogen Grund til at lytte efter

¹⁾ Kold. Rosenv: Gamle d. Domme II 43 f; ²⁾ Laursen: Kronens Skøder 16.

en Variant af Sagnet, naar den fortæller, at 12 Mænd fra Kirkedal hjalp Kongen med at anlægge Byen, til hvilken de senere flyttede deres Kirke¹⁾, fordi Mændenes Antal her svarer til Fjerdingsernes og til Arealen under Tvigstrup Bondegaard. Men denne Fortælling om Købstadens Oprindelse maa jo forstaaes saaledes, at Bønderne i Hobæk drev Handel ved Broen og Avling i Gaardene, som Tid efter anden ved Alders Skrøbelighed og Handelens Overtag er rykket ned i Hobro, — Navnet Kirkegaardene forudsætter denne iøvrigt naturlige Løsning, og der kan altsaa have ligget baade seks og flere eller færre Gaarde ved Dalen selv efter Kirkens Flytning.

At denne har været til, kan der begribeligvis ikke tvivles om, siden den har magtet saa helt at slaa det gamle Bynavn ud. Tomten, som ikke er funden, maa søges ved Kirketoftagre mellem Landevejen og Kirkedal, nær hvilken den i 1741 omtalte „liden Mariagers Blok ved den øde Kiærgaard“ angives at have ligget¹⁾. Dette Stednavn tolkes af Hj. Schmidt og sikkert rigtig som Egnens Dialekt for Kirkegaard, hvor der vel nok er Tale om det forladte Gravfelt, selv om der ogsaa kan være tænkt paa en af selve Gaardene. Paa et af Forfatteren tegnet Kortudsnit²⁾ har han indført Stednavnet Gadelamsagre, en let kendelig Forslidning af Gadelandsagre, og den forsvundne Landsby turde derefter have ligget ved Landevejen SV for Dalen.

Kirken maa jo være nedbrudt og genrejst i Hobro, og naar en Variant af Sagnet peger paa Kirkerterp Kirke som den, der skal være flyttet, kan der ligge saa meget til Grund, at denne er gaaet med ved Genopførelsen eller en senere Udvidelse. Tiden kan ikke vides; men naar Hobro Kirke i 1524 som eneste Købstadkirke svarede Landehjælp, 20 Mark og altsaa optræder blandt Landsbykirker, „som Korn-tiende have“, ser det jo ud til, at Kirken endnu stod

1) Hj. Schmidt. Af Hobro Hist. 6; 2) Ss. 167.

i Hobæk ved denne Tid, og Flytningen af denne (og Kirketerp) Kirke tør saaledes nok tilskrives Reformationens Omvæltninger.

Det meget værdifulde Sagn om Kong Ho og Købstadens Oprindelse har vist sig at stemme i det væsentlige til og med Kongen, der tager sig ud som virkelig, idet Broen har tilhørt Kronen, der, som vi har set, ejede Jord her af Arilds Tid, maaske i Form af en Færgegaard. I Personen Ho, der raadede over saa meget som et Herred, ligger vist derimod dunkle Minder om Strøgets Odinsdyrkelse og Onsild Herred. Stednavnet Hobro maa vel være et ældre Hobækbro med udskudt Mellemlid. Dr. Oluf Nielsen tolker det ud fra Aaen Ho, Svend Aakjær som Broen til Hov og Odinshillet; det sidste turde være det rigtige, idet baade Hobæk og Hohøje forudsætter en Højde Ho (Hov) med Tilslutning til Odins Kultsted.

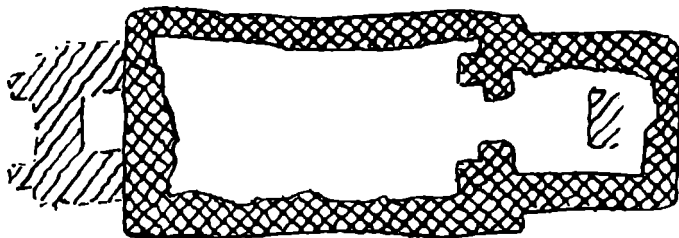
Mariager Landsogn: Hov.

Langs Inderfjorden, kaldet Hobro Fjord, der samtidig er Herredsskel og Syssegrænse, ligger en Række Stednavne med et hedensk-helligt Indhold fra Onsild og Lokeshede i Vest over Hohøje, Hobro, Hodal, Hobæk (1259 Hubek, 1498 Høbeck), Hoborg (1520), Hohøj og Hov, som væsentlig samler sig om Odinshillet i Vest og Hovet ved Mariager i Øst. Det sidste synes ikke at være tilknyttet nogen Særgud; men et Tingsvidne af 1421 melder dog, at Thorszøe, man kalder Thorsøe Hug har ligget til Søndergaard i Hov (4 a) og et Sognevidne af 1466, at Kudelund hører Alstrup til¹⁾. Torsø og Kudelund maa være Kultnavne, det første med en Genspejling af Torsdyrkelse paa Hov, det sidste med en dybere Mening, der er vanskeligere at faa sikkert Tag i. Lunden ved Hohøj er jo Offerlunden, Kude et let tilsløret Ord fra det lavere Folkemaal af et højst uhøvisk

1) Æ. A. V 659 C 11, 661 C 37, 41 og 42.

Indhold, som endnu kan høres i pæn Tale¹⁾; men naar sligt et Ord træder i Forbindelse med Lunden og danner Stednavn, maa der tænkes paa Frø, til hvis Dyrkelse der hørte kønslige Udskejelser og offentlig Prisgivelse af Kvinder til Gudens Ære²⁾. Begge de gamle Helligdomme tilhørte Nørkloster i Glenstrup.

En Helligkilde skjuler sig rimeligvis i følgende Sagn: Tre Jomfruer fra Gaarden i Trinderup havde



Hov Kirkeruin, Mariager Landsogn, Onsild H., Randers A.
Efter Opmaaling af C. M. Smidt 1923. 1:500.

været til Kirke i Hov; paa Hjemvejen blev de dræbt af Røvere i Hov Hede; men paa det Sted i Lyngen, Blodet randt, blev der tre grønne Pletter, hvor Lyngen aldrig senere har villet gro, og de er først forsvundne for nylig ved Hedens Opdyrkning³⁾. Pletterne skyldes Fugt, og Overleveringen er en ny Stedfæstning af Sagnene om Hr. Truelses Døtre og Jærtegn ved Drab, begge almindeligt knyttede til hellige Kilder⁴⁾.

Hov Kirke har ligget et Hundrede Favne SV for Bjerregaard hinsides en dyb Dal; den havde tilhørt Aarhus Kapittel, Benediktinerne i Glenstrup, formentlig Kartheuserne og senere Klostret i Mariager, der gennem et halvt Hundrede Aar maatte strides for den

¹⁾ Jvnf. D FS 1906/81: 2044 og Stadfeldt S. 73: „(Laksegaard) Nr. 15 Trankudt“ med følgende haandskrevne Bemærkning: „Øgenavn, egentlig: Trangkude, som det benævnes i Commissariernes Forretning“. (Neckelmanns Eks. af Stadfeldt i Randers Mus.); ²⁾ Arup. Danmarks Hist. I 78; ³⁾ Grdjr. Anders Møller i Hov; ⁴⁾ Jvf. Schmidt Helligkilder 89.

med Stiftets Bisper, Jens Iversen Lange og Ejler Madsen Bølle. Striden omfattede endvidere Kirkerne i Handest, Vestertørslev og Svenstrup, og samtidig kærede Viborg Bisp paa Mov og Als Kirker, muligvis efter fælles Aftale. Striden sluttede ved Dom af Kong Hans i Aaret 1491 og Hov og Handest Kirker tilkendtes Klostret i Mariager¹).

Kirketomten paa 10 a havde røbet sig ved nogle store Sten i Jorden i mindre end Plovfuredybde, og ved Gravning af en Ajelebeholder opdagede man Kirkegaarden, som havde været stor og strakt sig sydpaa over Alstrup Vejen; en Kreds af interesserede var traadt til, og Tomten afdækkedes i 1923 af Nationalmuseet. Kun Grundens Dækklag af store c. 1,50 m lange Kampesten var bevaret, over hvilke der pletvis laa et mindre Lag Sten med Spor af Mørtel. Kirken havde haft Taarn, vistnok oprindeligt, hvad den svære Murtykkelse i Skibets Vestgavl tydede paa. Taarnet støttedes i Vest af to Stræbepiller, af hvilke man fandt Underlaget. Maalt i ydre Fundament har Kirken haft en samlet Længde af 26,5 m, Skib og Kor 22,75 m og Koret alene 6,25 m. Vidden var henholdsvis 6,25 m, 9 og 7,5 m. Der fandtes ikke Sokkelsten eller Kvadre, omend det maa antages, at Kirken var opført af saadanne, derimod Brokker af Mursten og Munketagtegl. Fundne Spor tyder paa Hvælv i Kor og fladt Loft i Skibet; en lille Rest af Gulvets røde Munkesten paa Fladen ses endnu (1934). I Koret fandtes Spor af Altrets Underbygning og ved Korvæggen mod Skibet saas Underlaget for to Sidealtre, rejst paa hver sin Side af den kun 165 cm vide Kordør²).

Hov Kirke er ikke nævnt i Landehjælpen af 1524, maaske fordi den tilhørte Klostret i Mariager. Den menes nedbrudt omved 1592, da Klosterkirken blev Sognekirke, hvorom kan læses hos H. Dahlerup i Mariager Kloster og By. Et raat tilhugget Søjle-

¹) Mariager Breve i Ældste Arkiv V 658 C 3.; ²) C. M. Smidt: Indb. til Nationalmuseet 1925.

skaft med Base og Kapitæl i Maren Mølles Have skal være fra Hov Kirke. Ved Taarnets NV Hjørne findes Spor af gammelt Murværk, som aldrig har været undersøgt. Sognet har omfattet Byerne Hov, Alstrup og Trinderup, oprindelig en Gaard.

Mariager Landsogn: Alstrup.

Trap bragte i sin ældste Udgave en Meddelelse om et Alstrup *Sogn*, som ligelydende er gledet igennem alle senere. Det skulde være nævnt 1465—68 og i 1565; men Landehjælpen af 1524—26 har ingen Kirke i Alstrup, ej heller findes der Sagn eller anden Overlevering om en saadan, tvært imod hævdes det af Folk, som har levet hele deres Liv i Nabolaaget (Hov), at en Kirke i Alstrup maa være en Umulighed, dog vil J. V. Nissen (Ramten) have set en „Kirkeplads“ her; Spørgsmaalet trænger til et Eftersyn.

Inden for historisk Tid har Alstrup ikke haft nogen Herregaard, til hvilken et Kapel kan tænkes at have hørt, og ingen adelige Lodsejere kendes ud over den Hr. Erik Nielsen (Gyldenstjerne), som 1416 skrives af Demstruplund og 1453 overlod Klostret en Gaard i Byen for en anden i Gjerlev Herred. Ellers er det Nørrekloster i Glenstrup, der optræder, naar Abbed Niels Rafn for en ellers ukendt Forseelse afstaar en Gaard i Alstrup til Aarhus Stift, ligesom det er paa ældre Rettigheder fra Benediktinernes Dage, at Mariagerenserne i 1495 lovværger tre Gaarde; først ved Mageskifter med Kronen i 1552 faar de selv en Gaard og et Bol og 1558 to Gaarde i Alstrup. Mariager Kloster er dermed eneste Lodsejer, formentlig med seks Gaarde og Bolet¹⁾.

Som det senere vil vise sig, kunde en By af denne Størrelse meget vel have ejet Kirke, men i saa Fald vilde de ret talrige Breve dog maaske have talt om et Præstebol, en Anneksskyld, hvad de ikke gør. Lige-

¹⁾ Mariager Breve i D. Mag. II og VI og Æ. A. V 658 f.

ledes turde ventes, at Klostret ved Udstedelse af Sognevidner lod saadanne optage ved Alstrup Kirke ud fra den nærliggende Tanke, at Sognefolket bedst kendte Sognets egne Anliggender; men slige Vidner omtales heller ikke. Derimod har Klostret to Gange, 1466 og 1477 ladet udstede Sognevidner om Ejendomme i Alstrup Mark ved Hov og en Gang, 1466 ved Mariager Kirke, og det vil derefter være naturligt at mene, at Alstrup ved denne Tid hørte til Hov eller Mariager Sogne. Dette staar imidlertid i afgjort Modsætning til Traps Meddeler, som jo netop i disse Aaringer, 1465—68 vil have set Sognet nævnt og atter i 1565, uden at det dog nu er muligt at se paa hvilke Bevisligheder, da der ikke er Kildestof til denne ældste Udgave. Det er dog uden for Tvivl, at den første Datering maa søges i to Breve af 1465 og 68, der ikke nævner et Alstrup Sogn, men taler om en Alstrup *Kirkevej*. Det ene er en Stadfæstelse, udstedt af Eske Torbensen i Ennum paa en Skovpart, som Jep Andersen d. A. skødede til Mariager Kloster¹⁾, mens det andet, som aabenbart ved en forkert Datering siges at være udstedt 1468, var selve Jep Andersens Skøde til Klostret²⁾; i begge Breve stedfæstes den afhændede Skovpart som liggende „vesten op til Alstrup Kirkevej“. Da Vejen kan føre til Alstrup Kirke, men ogsaa være udlagt for Byens Beboere til Kirkegang udenbys, er det af Vigtighed at faa denne Vej klaret.

Naar Brevene lægger Skoven „vesten op til“, har Kirkevejens Hovedløb været fra N—S, og Byens Veje er da snart talte. Mod Nord fører Hov Vejen, mod Syd Hem Vejen og endnu en Vej, der 1479 kaldes gammel og bred, aabenbart fordi den førte til Alstrup Fælle og Hede og altsaa var Driftvej for Byens Kvæg. Navnet kendes, den hed Skelvejen, fordi Stenene mellem Alstrup og Klostrets Enemærker stod langs hen i den³⁾. Kirkevejen maa da enten være Hov eller

1) Æ. A. V 662 C 43; 2) S. 663 C 55; 3) Dahlerup: Mariager S. 11.

Hem Vejen; men da Hov har haft, og Hem endnu har Kirke, kan Færdslen ad disse Veje ikke have ført til en Kirke i Alstrup, som derefter roligt kan afvises.

Hvor har man da Alstrup Kirkevej? Kastes endnu et Blik i Mariager Breve, ser man, at en Niels Jepsen i Sem i Aaret 1479 stadfestede et Skøde, hans Fader, Jep Andersen i Glenstrup havde udstedt til Klosteret paa en Skovpart „til“ Alstrup¹⁾); endvidere melder et Tingsvidne af 1449, at Per Bonde skødede Jep Andersen sin Enemærke Skov liggende mellem Alstrup og Hov²⁾). Sammenholdes disse Breve med de to ovenfor nævnte, kommer en Sag frem af følgende dagligdags Snit: Før 1449 skøder Per Bonde i Hov sin Skov til Jep Andersen i Glenstrup, som 1465 skøder den videre, hel eller delvis til Mariager Kloster, der lader Arvingerne, Sønnen i Sem og vel Svigersønnen i Jennum stadfeste Skødet. Da Klosteret savner Adkomst for Per Bonde, sikrer det sig ved et Vidne af Herredstinget. Det er den samme Skov, der gaar igen i de fire Breve, og vi ved nu, den laa mellem Alstrup og Hov vesten op til Kirkevejen. Talen er altsaa om Byvejen, der fører nord ud af Alstrup for 600 Favne nordligere at munde ud i Hov Gade i en spids Vinkel, i hvilken Tomten af Hov Kirke ligger.

Alstrup Kirkevej førte til Hov, og 1465 laa Byen i Hov Sogn; derfor er Klosters Sognevidne paa Kude-lund i Alstrup Mark udstedt ved Hov Kirke i 1466, derfor findes ingen Alstrup Kirke i Landehjælpen af 1524 og heller intet Alstrup Sogn i 1565; thi det der prægede Reformationen var mindst af alt et Kirkebyggeri, og naar Traps Meddeler mener at have fundet et Alstrup Sogn dette Aar, maa det ligge et andet Sted. At Kirken kan være forsvunden før 1465 kan roligt afvises ud fra Klosters mange Adkomster; men ogsaa bør det erindres, at Stednavnet Alstrup Kirkevej maa tilkendes en vis Ælde for at vinde Ind-

1) Mariager Breve anf. Sted. 663 C 48; 2) Ss. 659 C 8.

pas i Sproget. Nogen Overlevering er ikke bevaret og alt iagttaget maa Stedets Opfattelse i vor Tid erkendes for rigtig; Kirken i Alstrup har intet paa sig.

Dog vil J. V. Nissen have set en „Kirkeplads“ her; har han mon ogsaa det? Noten, for andet er det ikke, findes i et tyndt Læg Optegnelser¹⁾, som skønt udateret kan henføres til 1897—1900 eller Aarene umiddelbart før hans Død i 1902. Nissen boede den Gang i Randers og foretog Rejser i Egnen paa Undersøgelser for Nationalmuseet. Da han noterer en Kirkeruin i Dyrby som staaende paa et Tidspunkt, da ethvert Spor af denne Kirke forlængst var falden, kan hans Optegnelser ikke hvile paa Selvsyn; da han endvidere nøje følger Trap, hvad nedbrudte Kirker angaar, men slet ikke kender saadanne i Egnen udover de i dette Skrift nævnte, maa hans Optegnelser hvile paa Uddrag af Skriftet med tilføjede Noter af ham selv, rimeligvis af anden Udgave, som staar i Randers Centralbibliotek paaskreven med hans Navn. De løst henkastede Sætninger synes han at have optegnet til Støtte for Hukommelsen under sine Rejser og kan, saa langt Ødekirkerne angaar, ikke tillægges Kildeskriftets afgørende Værdi, hvad Nissen sikkert heller aldrig har tænkt sig. Den omtalte „Kirkeplads“ hviler, som det har vist sig, paa ældre Meddelelser til Trap og skyldes vistnok Kancelliraad C. Olsen i Randers²⁾.

Men der synes at aabne sig et Kig ind i andre af Fortidens Egne, idet Alstrup Ejendom, hvis Hartk. 28,58 Tdr. (1680) kun ligger ubetydeligt over de bedre af Syslets Hovgaarde og vistnok maa opfattes som en saadan, bærer Egnens højeste Punkt, Hohøj. Højen indtager et Stade til Hov By, som gentager sig i Hohøje nær Hovet ved Hobro og nærmere bestemt turde henføres til det enestaaende Udsyn til Solen i Op- og Nedgang, begge Højder er i Besiddelse af. Hohøj maa jo tænkes at have tjent Hovet, Kultstedet

¹⁾ Besk. af Slotsruiner, Kirketomter etc. i Nationalmuseet;

²⁾ Samlinger i Landsarkivet i Viborg?

sit nuværende Sted ved den lille Sø, fordi „ingen kan leve uden Engbund og Vand“, en ufrivillig og folkelig Erklæring til N. Overgaards Teori om Oldtidsbebyggelsen¹⁾. Der er fundet Spor af et Voldsted paa 9 a, to lave Forhøjninger 43×17 og 45×11 Fod, som stødte sammen i rette Vinkler, men ingensteds var over to Fod høje (Digevoldinger?). Langs Midten af den vestlige Højning saas 7 større Sten paa Rad, som saa ud til at være Grundsten efter en Bygning²⁾.

Aar 1259 tilkendtes Nørrekloster i Glenstrup to Bol og et halvt i Fealstade i Carreborg³⁾, hvilket menes at være Fjelsted og Katbjerg, som ligger i Ejerlag, og set saaledes kan der maaske i Pavebrevets forskrevne Stednavne være underforstaaet : Sogn, — i Fjelsted Sogn, Carreborg altsaa. Fjelsted, Katbjerg og Nørbro (Brødløs) kom fra Nørkloster til Mariager Kloster, som 1465 indværgede disse „Marker“⁴⁾. Lader Kirken sig hævde, hvad der turde være rimeligt, kan Sognet paa Grundlag af Forholdene ved 1680 skønnes at have haft 8 Gaarde med 50 Tdr. Hartk. eller adskilligt mere end de smaa Sogne i Nørhald Herred.

Svenstrup Sogn: Gunderup.

Stedet har været Sæde for en Oldtidsbebyggelse, der af Gudmund Hatt regnes til Femte Type paa forladte Marker, men med Formodning om, at Heden har været under Kultur gennem forskellige Perioder i Oldtiden⁵⁾. Denne langvarige Bosættelse har afsat adskillige Gravhøje, saaledes Gunderuphøj i SØ, Trehøje i Ø, en nu udslettet Høj med Urne i NØ, Kirkehøj i SV og Randruphøj i S. Uden for Gadelandet i NØ ses to tætliggende naturlige Hævninger, kaldet Hørknoldene og tæt SV for disse Byens M.

1) J. Saml. 5 R I 1 f. 99; 2) Nationalmuseets antikv. Unders.; 3) D. Mag. 2 S. 135; 4) Ældste Arkivrgstr. V 665 D 18; 5) Nationalmuseets Arbejdsmark 1931 S. 39 f.

og vejledet af Forholdene ved Karlby Hovgaard¹), ligger det nær at søge Hov Sogns Vibol i Højens nærmeste Nabolag. Man vil lægge Mærke til, det er Alstrup Bymark, der omslutter Hohøj og binder den til Hov By, at det var i Alstrup Bymark, Kude-lund laa ikke alt for fjern fra Thorsø Hug, at Stednavne sammensat med alhs, aal, al kan træde i Forbindelse med Hedenskabets Helligdomme under visse Betingelser. Saadanne er tilstede; men det maa erkendes, at Endelsen Torp er af for sen en Oprindelse til umiddelbar at danne Kulturnavn med alhs, selv om Torp har været til, før denne Bebyggelses egentlige Blomstringstid. Til Gengæld vil intet kunne indvendes mod, at Torpet i nærværende Tilfælde kan være anlagt sent i Jorder med Forled paa alhs, — jvf. Alsagre ved Hovsløkke i Blenstrup²); Byens Beliggenhed i Forholdet til Hohøj og Hov By, dens Stednavnestof og Skyldsætning peger i en mærkelig Enighed paa Alstrup som Stedets Vibol og Godens Bopæl og Brød, og Bjerregaard i Hov By turde i Henhold hertil være Herremandens Ejendom.

Mariager Landsogn: Fjelsted.

Kirken, der hviler paa gamle Meddelelser til Trap, har ikke vist sig i Skrift, i Overlevering eller i Marken: Stedkendte og historisk indstillede Mænd i Oplandet (Hov) tror paa denne Kirke, „for hvor skulde de Folk ellers gaa i Kirke“? En Opfattelse Afstanden til nærmeste Sogneby (Skellerup) synes at bekræfte. Fjelsted med Omgivelser er gammel Dyrkning (Digevoldinger), og Bymarken har haft 35 Gravhøje, sagtens derfor ogsaa sit Hov. Ingen af Stedets Beboere er født her, derfor er Overleveringen tabt og Stednavne en sjælden Vare. Man mener, at Byen har ligget et andet Sted i Marken, hvoraf der skal være mange Spor; men at den blev flyttet ned til

1) Se fremad under Glenstrup Sogn; 2) Fremad under Gjerlev S.

Nr. 1, der siges at være Stedets Præstegaard før i Tiden. Stednavne paa Hov synes ikke bevaret.

Gunderup har engang været en grumme stor By med 13 Gaarde, — hedder det¹⁾, som dog fejlagtigt henlægges til Dalsgaards Dale norden for Kellerup Sø; men noget er der om Snakken. Da Henrik Gyldestjerne til Aagaard i 1579 mageskiftede Kellerup Hovedgaard og Gods, havde Gunderup 6 Gaarde²⁾, som tilgik Knud Mogensen (Løvenbalk) i 1580, og det samme Antal nævnes i Striden mellem denne og Henrik Belov om de Skram'ers Arvekrav paa Knud Mogensen i Aaret 1598³⁾. Byen har aabenbart længe hørt under Kellerup, siden et Tingsvidne paa Markeskel af 1464 mellem Gunderup og Fjelsted Marker fandtes paa Gaarden i Jørgen Barnekovs Tid⁴⁾ (1562). Byen er muligvis gaaet til i det 17de Aarhundredes haarde Krige, thi 1680 havde den kun 2 Gaarde, nu 4, af hvilke den ene paa Marken mod Skivedal er en Udstykning fra Matr. Nr. 3; helt nye Udstykninger kan her lades uomtalt.

Paa det højeste Sted i Byen nær ind til Gavlen af det vestre Hus ses to smaa Løkker paa hver sin Side af Gadens Forlængelse langs Skellet mellem 2 a og 3 a. Paa den øverste Flade i den nordre Løkke stod Gunderup Kirke⁵⁾. Stedet er en Grusbanke med Længderetning fra Vest mod Øst klædt i Lyngmor og Tyttebærris; den er omgivet med solide Jorddiger i Øst og navnlig mod Nord, til hvilken Side Banken har Hælde. Der findes ikke Spor af Kalk eller Sten, og Stedet har aldrig været pløjet. I sydvestlig Retning inden for Raabeafstand ligger Kirkehøj, ved hvilken der ved Nattetider skal optræde Kogleri; man skal saaledes aldrig vende sig og se tilbage, da man i saa Fald gaar vild etc. Paa et trekantet Stykke

¹⁾ Grdjr. Martin Pedersen, Gunderup; ²⁾ L. Laursen: Kroens Skøder 222 og 229; ³⁾ Secher: Rettertingsdomme 1594—1604 S. 158 f, 161; ⁴⁾ W. Christensen: Rep. I 598; ⁵⁾ Grdjr. A. Axelsen, Kvottrupgaard, efter den gamle i Gunderup fødte og boende Sognefoged, død for en halv Snes Aar siden.

Jord mellem Højen og den udpegede Tomt, som før laa udyrket hen, skal Stedets Kirkegaard have ligget.

En Kirke i Gunderup er ikke omtalt ad boglig Vej, og 1579 laa Byen i Svenstrup Sogn. Sagnet Henlæggelse af Gunderup til Dalsgaards Dale kan have saa megen Ret, at den helt ukendte og længst forsvundne Dalsgaard, som synes at være tidligere Klostergoods, kan have ligget i Gunderup Markjorder, før den kom under Kellerup og blev nedlagt.

Svenstrup Sogn: Kellerup.

I Aarene op til 1769 saas Spor af et Kapel, som havde staaet tæt S. for Kellerup Hovedgaard¹⁾; men de er fjernede forlængst. Marken kaldes Kapelsjorden eller Kapelvangen. Tomten udpeges ved Vejen til Svenstrup sønden denne lidt til SV for Svinestaldene og lige for et Slip mellem Længerne med Indfart til Avlsgaarden²⁾. Med Henblik paa Kellerup tre Helligkilder har Bygningen været anset for et Kildekapel³⁾, hvad næppe er rigtigt, da ingen af disse ligger Tomten nær og navnlig ikke den sikreste af dem, St. Knuds Kilde, der findes i den vestre Landevejsgrøft ud for Hem Vejens Udløb i Mariager Vejen. Snarere har Bygningen været en Gaardkirke for Hovedgaarden med hosliggende lille Landsby, der 1579—98 var paa tre Bøndergaarde, et Bol og Kellerup Mølle, samt den nu ukendte Hiederupgaard⁴⁾. Landsbyen siges at være nedlagt af Godsejer Jens Brask (1715—47) og laa øst for Herregaarden eller ikke i Kapellets umiddelbare Nærhed.

Aar 1415 nævnes Jens Tomesen af Kellerup, 1421 Tomes i Kellerup, (Sefeld?), begge i Tingsvidner vedrørende Gods i Edderup i Sem Sogn. Senere Ejere af Gaarden var Jep Hegedal d. ældre, der nævnes 1401 og 1430 pantsatte: „saa mange Huse, som staa

1) D. Atlas IV 557; 2) Godsejer E. I. Kieler, Frøvadsholm, før Kellerup; 3) L. Both: Danmark II 298; 4) Kronens Skøder I 222 og 229 og Secher Rettertingsdomme 1598.

østen mit Led i Kelrop og det store Loft med den Kælder derunder til min (anden) Hustru, Gese Hamedrupsdatter (3 Roser) med saadan Vilkaar, at hun skal ej afhænde det Gods uden til mine Børn, om de hende overlever¹⁾. Senere ejedes den formentlig af Sønnen, Peder Hegedal, der var voksen 1430, og 1442 skødede Bjerregaard i Hov til Mariager Kloster — derefter af dennes Søn, Jep Hegedal d. yngre, gift med Anne Jensdatter (Sefeld), som 1467 bekræftede sin (afdøde?) Ægtefælles Gavebrev paa og selv gav Gods i Edderup. Deres Søn, Kristjern Hegedal pantsatte 1483 Kellerup til sin Morbroder, Tyge Jensen af Dalsgaard²⁾, som 1499 fik kgl. Stadfestelse paa Gaard og Gods³⁾. Hans Datter, Anne Sefeld bragte den til sin Mand, Kristoffer Kruse, hvis Søn, Peder Kruse, skrev sig af Kellerup 1551, men solgte Gaarden til Jørgen Barnekov før 1562.

Om Kapellets Udseende og Forsvinden vides intet; har det staaet i Peder Kruses Tid, kan det være sveden af i Klemensfejden, men i hvert Fald laa Kellerup 1579 i Svenstrup Sogn.

Svenstrup og Vestertørslev Sogne: Gjettrup.

Ifølge Trap skal der have ligget en Kirke i Byen; men den 75 aarige Gaardejer, Niels Skovrider, som er født og har levet hele sin Tid i Gjettrup udtaler efter nøje at have undersøgt Sagen, at Kirken ikke giver sig til Kende i Stednavne eller Sagn, i Murbrokker eller Kalk, og at Byen som Følge heraf næppe har ejet en Kirke. Denne rigtige Vurdering bør ikke overses; men saa længe Traps Kilde fra første Udgave ligger uopdaget og ugendreven hen, kan Kirkens mulige Tilstedeværelse ikke afvises. Helt uden Grundlag er den da heller ikke, idet sognedelte Landsbyer efter gammel Tro skylder en nedbrudt Kirke

¹⁾ Erslev Rep. III 4044; ²⁾ Christensen Rep. III 337; ³⁾ S. V 236, jvf. iøvrigt Mariager Breve i Æ. A. V 666 f.

denne Tilstand. Heller ikke bør maaske overses, at Gjettrup Stenen, funden ved Vejgrøften mellem Byen og Brødløs og rejst af Hælle, Lindes Søn, efter sin Broder Asulv¹⁾ antyder et Høvdingesæde i Gjettrup.

Nørønsild Sogn: Ødekirken i Østerheden.

Mellem Karlby og Nørønsild ligger en lille spredt Bebyggelse, der i Sognet kaldes Rævbakken, men af Generalstab og Trap benævnes Mikkelsborg, et Navn som er mindre vellidt af Beboerne. Bebyggelsen har faa og smaa Gaarde, nogle Huse samt en lidt større Gaard, Karlbygaard, alt sammen bygget paa Hedelodder til Gaardene nede i Nørønsild. Før Opdyrkningen tog Fart sidst i Tredserne i forrige Aarhundrede var Strøget en bølgende Lynghede, Østerheden, og her mindes gamle endnu levende Mænd at have drevet med Kræet i deres Barndoms Hyrdeaar, først med Køerne til henad Mortensdag, siden med Faarene til ind under Jul. Heden, fortæller de, brændte i Aaret 1843, og Nørønsild var nær gaaet med; men ved Opkastning af Jordvolde, af hvilke Rester ses endnu, lykkedes det at standse Ilden, som dog naaede helt ned til Bymosen.

Det synes mindre troligt, at denne aabenbart gamle Lynghede har ruget over en Kirketomt og saa meget mindre, som Afstanden til Sognekirken i Nørønsild og Ødekirken i Karlby ligger under 1,5 Km. Ikke desmindre er Tomten virkelig nok, idet de samme gamle Mænd har leget mellem Gravtuerne paa Kirkegaarden og set svære Sten stikke op over en aflang firkantet Højning i Lyngen, som var længst i Retningen Ø—V. De fortæller, at Stedet hed Ødekirken i Østerheden, at det tjente som Stenbrud, og at Underdelen af Taarnet i Nørønsild efter gammelt Sigende skal være hentet her. De har set Kvadre i Lyngen og sære lavhulede Vogne forspændt fire He-

1) Wimmer: Runemindesmærker II 221.

ste hente af disse Kvadre til Brug ved Viborg Domkirkes Ombygning (1864—76), til hvilken Nøronsild Skolebørn iøvrigt bidrog hver med 2 Skilling. Ydermere mindes de, at der er taget Sten her til Landevejsbroen i Handest (1858) og nogle af Broerne under den østjydske Længdebane (c. 1867). Da Tomten var rømmet for Sten, blev der i Slutningen af 1860-erne bygget en Gaard paa Stedet, 3 n Nøronsild, og dennes Stuehus staar nu, hvor Kirken stod, mens Kirkegaarden er Gaardsplads og Have¹⁾.

Det fremgaar af mange og tydelige Spor, at der forhen har ligget en Bebyggelse ved Kirken, saaledes i Fund af gamle Jorddiger omkring en Løkke ved en Lavning nord for Kirkegaarden, og Ageren er set overalt i Lyngen; men Sporene stammer fra et Ejerlag, hvorom intet vides. Selv Navnet er glempt, og man har ikke kunnet tænke sig anden Aarsag til Byens Forsvinden end en Ødelæggelse ved den sorte Død. Pesten tog hele Strøgets Befolkning, — hedder det, paa nær et Menneske i Nøronsild, som efter forgæves at have klemtet med Klokken der fandt paa at blusse fra Rævbakken og fik Svar, men helt ovre fra Højderne ved Glenstrup.

Det forsvundne Stednavn kan ikke genfindes i Rævbakke-Huse og Mikkelsborg-Huse, det første tæt ved Nøronsild Bymose, det sidste ved Landevejen. Heller ikke Sogneoptegnelseens Navnestof er oplysende, idet de her nævnte Kålbo Høj og Kålbo Dam henviser til Karlby hinsides Skellet med egen Ødekirke. Ydermere optræder: Rævemose, Lammeagre, Bittekjær og Rommedal, det sidste øst for Rævbakke-Huse²⁾, 1680 naaede Heden til Hvo Høj. Mikkelsborg, der ikke er yndet, skal først være baaret af Stedets største Ejendom, Karlbygaard³⁾, der, ikke maa forveksles med Gaarden af dette Navn i Karlby Sogn og nævnes i Breve af 1412 og 1425, nuværende

1) Forhv. Grdjr. Peder Vasehus, Nøronsild og Grdjr. Chr. Hermansen, Rævbakke; 2) Gunnar Knudsen, Stednavneudvalget; 3) Grd. N. Skovrider, Gjettrup.

Mariesminde, Karlby M. Nr. 1. Fra denne Gaard skal i vor Tid være solgt Jord til den nuværende Karlbygaard i Nøronsild Sogn, som optog Navnet. Da hele Arealet om Ødekirken ellers mindes af de Gamle som Østerheden, maa det oprindelige Stednavn anses for tabt. Kirken har staaet højt og vidt synlig til alle Sider, fast plantet i Færdslen fra Himmerland over Onsild Bro ind i Ommersyssel.

Gjerlev Herred.

Udbyneder Sogn: Klattrup.

Adkomster fortæller, at Niels Sleth af Vaaben 1380 gav en Gaard i Klattrup til Bispedømmet¹⁾, at nogle Bønder 1503 skødede al deres Rettighed i Klattrup, Palnstrup Jord og halvanden Fjerding paa Kastbjerg Mark til Abbed Jon i Essenbæk²⁾, at Hr. Erik Ottesen (Rosenkrantz) s. A. gav et Bol, bygget af en Gaard i Klattrup til Fattig Folks Gaard i Mariager³⁾. 1545 fik Jørgen Lykke til Hverring to Gaarde⁴⁾ og 1549 en Gaard i Mageskifte med Kronen⁵⁾. Adkomsterne taler saaledes om en By med adeligt Strøgods og vist en jordeggen Bondegaard, men af hvilke tre Gaarde før 1503 er naaet under Kirken i dens forskellige Afskygninger. Nogen Hovgaard lader sig næppe spore, idet Palnstrup Jord synes at høre under Kastbjerg. Sognet nævnes i en B-Note 1380, men ikke i Jørgen Lykkes Mageskifter, hvor alt modtaget Gods i Klattrup opregnes under Udby Sogn, derimod nok i 1549 ved Tildeling af en Birkeretsbevilling⁶⁾.

Kirken staar i Landehjæp for 8 Mark, som er den mindste Afgift af nogen Kirke i Gjerlev Herred 1524⁷⁾. Dog har Sognet ingenlunde været ringe, thi

1) Æ. A. II 245; 2) Ss. X 36; 3) Æ. A. V 657 B 29; 4) Perg. C 6 Danmark R. A.; 5) D. Kanc. 1535- 50 398; 6) Ss. 400; 7) D. Mag. 4 II 42.

foruden Kirkebyen talte det Fogels, Vesterskov, Østerskov og maaske Nødenæs blandt sine Byer¹⁾. Fuglsø havde 6 Gaarde; om de tre sidste, der alle forsvandt ved Overgaards Oprettelse ved Jørgen Lykke, vides meget lidt. I Vesterskov ejede Randers Helligaands- hus en Gaard ved Gavebrev fra Fru Else Kristjernes- datter (Vendelbo) af Støvringgaard, vistnok fra 1442; 1545 fik Jørgen Lykke en Gaard og 1549 to Gaarde i Vesterskov og 1545 to Gaarde i Østerskov, som efter en Oplysning i 1902 fra Overgaards daværende Ejer var hele denne By. I Nødenæs ejede Nørkloster 2 Bol, erhvervede i Tiden 1412—60, dels fra Jes Vendelbo, dels fra Arvingerne efter en Splittaf (Gamle Niels Jepsen i Dyrby? som stod paa Niels Ebbesens Side), og ydermere indværgedes fire Gaarde for Fru Gydes rette Arv i Aaret 1487, formentlig efter Gyl- denstjerner af Demstrup. Tilsammen giver dette 18 Gaarde foruden 4 Gaarde og 2 Bol i Nødenæs, et meget betydeligt Sogn.

Kirketomten er slemt medtaget; den ligger paa „Kirkebakken“ paa 3 d højt over Byen, men spores dog let ved Hjælp af Tagtegl, Brokker af Munkesten og Mørtel af slaaget Kalk, mindre ved Kløv. Aar 1916 pløjedes endnu Klumper af Murværk op med 5—7 Munkesten hængende sammen i naturligt Leje inde paa Naboejendommen østen Kirkens Kor; de saa efter Meddelelse ud til at være Brudstykker af Hvælv. Trindt omkring Kirkens nærmeste Omgivelser er frem- kommen Mængder af Knogler af et blegt, kalkagtigt Udseende, som udsatte for Luften hurtigt smuldrede hen. Aar 1900 og senere er der taget svære Sten i Grunden og kun en mindre Rest ved Tilkaldelse af Nationalmuseet. Sokkelsten og Kvadre er ikke funden og ses heller ikke i Byens Gaarde. Stedet var

¹⁾ Et i Trap X 31 nævnt Nødenæs *Sogn* skyldes en fra Rigsarkivet indhentet Afskrift af Brev dat. 1487 med Opgivelse af Gods i Nødenæs. Brevet er senere udgivet af Dr. William Christensen som Repertorium Nr. 6122 uden Vedføjelse af Sogn; dette (og Kirken) i Nødenæs maa derefter frafalde.

dyrket ved Udgangen af forrige Aarhundrede, og ethvert Spor af Anlægget er slettet for længe siden, dog har gamle, nu afdøde Mennesker kunnet huske „Stæten“, Opgangen til Kirken, som laa tæt oven for den nordøstre Gaards Havedige og var hegnat af svære Sten langs Søndersiden¹⁾.

Det nøjagtige Tidspunkt for Ødelæggelsen af Klattrup Kirke er ikke kendt; den stod i 1524, og naar Rygtet udpeger Jørgen Lykke som dens Banemand ved Overgaards Opførelse i Aarene omkring 1548, turde dette stemme med Virkeligheden. Ved Ombygninger i Overgaards Borgestuelænge i Aaret 1902 fandtes som Sokkel under en Tverbalk i en halv Snes Alens Længde Murværk af Kampesten, Munkesten og Kvadre i Blanding og blandt dette en romansk Vinduesoverligger, tilmuret i Lysningen med Munkesten. Det var et smukt Stykke Stenhuggerarbejde med Rundstav og Løve og Drage, hvis spillende Tunger mødtes over Lysningen. Randers Museum var ude efter dette Stykke, som Ejeren dog lod opstille i Borggaarden, for som han sagde, at have et synligt Minde om Jørgen Lykke og Klattrup Kirke²⁾; Stykket skal nu efter C. Neergaard være havnet i Nationalmuseet. Kirken maa saaledes være nedbrudt ved Overgaards Opførelse henad 1548 og har efter den fundne Overligger haft Bygningsled af stor Skønhed. Fonten staar efter Meddelelse endnu i Overgaards Have.

Et udbredt Sagn vil vide, at Jørgen Lykke opførte en Kirke i Udbyneder i Stedet for den nedrevne i Klattrup; dette kan ikke være rigtigt; thi Præsten Jon optræder her i 1395³⁾ og 1424 solgte Ove Pedersen, kaldet Lille Ove (Hegedal) sin Gaard i Udbyneder Sogn⁴⁾; men Overleveringen kan have saa megen Ret, at den Udvidelse i vestlig Retning, Udbyneder Kirke har været ude for, kan skyldes Klattrup og Udbyover Sognes Indlemmelse i Udbyneder Sogn. Et andet Sagn fortæller, at man endnu i vor Tid skal

1) Grdjr. S. Hjort, Klattrup; 2) Personlige Minder fra Overgaard 1902; 3) Erslev Rep. 4011; 4) Ss. III 331 6080.

kunne se en Præst i Kjole og Krave komme ridende ud af Porten til Gaarden 6 a Klattrup paa en hvid hovedløs Hest og forsvinde i Mørkningen op over Kirkebakken¹⁾. Gaarden havde Anneksskylden, og Sagnet har saaledes bevaret et Indtryk af den som Sognets gamle Præstegaard.

I nordøstlig Retning for Korets NØ Hjørne, men nær op ad dette fandtes for faa Aar siden en Opstilling af svære Sten dybt i Jorden, smukt ordnede i en stor Halvkreds, hvoraf den hertil hørende Halvkreds var opbrudt faa Aar forinden¹⁾. Da Stensætningen ikke kan skrive sig fra Kirkeanlægget, men peger mod længst fremfarne Tider, kan der maaske være Tale om Rester af et Hov eller en sløjft Gravhøj.

Udbyneder Sogn: Udbyover.

Spor af nogen Hovgaard synes ikke bevaret, og der kendes kun faa Adkomster. Anders Jepsen (Benderup) skiftede 1462 en Gaard i Udby til Mariager Kloster²⁾, og 1465 pantsatte Birgitte Povlsdatter (Hvide) af Rævsnæs sin Gaard i Udbyøvre til Stygge Nielsen (Rosenkrantz) af Hevringholm³⁾, 1549 fik Jørgen Lykke til Overgaard tre Gaarde og Herligheden af Præstegaarden og en Kirkegaard. Kirken svarede 10 Mark i Landehjælp, og Sagnet nævnes 1549.

Udbyover Kirkes meget ødelagte Tomt ligger i Haverne til Matr. Nr.e 18 og 20 d vestlig i Byen bag Dammen og sønden Havndal Vejen paa en lav Banke, som kun delvis er bevaret. I Aarene omkring 1874 blev Haven til Nr. 18 afgravet og Mængder af Jord bortført til Højnelse af en Eng; man stødte paa svære Grundsten og megen Kalksmuld, som ingen da levende vidste Rede paa, og først da der kom Ben, navnlig Hovedskaller, frem i stor Mængde, indsaa man, det var

1) S. Hjort; 2) Æ. A. V 684 H. 16; 3) Christensen: Rep. I 631.

Rester af Byens Kirke, som man ellers mente havde ligget bag Dammen i Syd. Et gammelt Stendige om en Have til 8 d var her bleven antaget for Kirkegaardens Dige; senere har det vist sig, at Gaarden Valdal har ligget her før Udflytningen. Ved Oprømningen var Kranierne bleven nedgravet paa Stedet, men Stenene og et tykt Lag løs Kalk fjernedes, saa langt Ejendommen rakte, og der paaførtes Muld ude fra og anlagdes Have¹).

Der findes ingen Sokkelsten fra Kirken eller Kvadre i Byens Gaarde; en enkelt Kvader er løs henlagt ved Nr. 18; iøvrigt er Tomtens Indhold af Ruingods forsvundet ved den haarde Medfart, den har været ude for, dog menes, at Rester af Kirken endnu vil kunne findes ved dyb Gravning og ventelig bedst i det østre Parti, hvor Banken endnu er i Behold²). Aar 1794 blev Navnet paa Jorden nord for Kirketomten skrevet som: Hørge og laa ved Haas, en Lavning tæt ved: Houries³); NV for Tomten, Hørge og Haas ligger Gaarden 11 a, der havde Anneksskylden og altsaa var Sognets gamle Præstegaard. En Jord ved Dalbynder Lund hedder Udbyover Kirkejord. Sognet har kun omfattet Byen Udbyover.

Dalbyover Sogn: Stangerum.

Ved at grave et Sted: „Kirken“ i Marken til Gaarden 2 b afdækkedes i 1930 en Række Sten, der dannede et omtrent 1,5 Alen bredt Fundament med Længderetningen i Ø—V.⁴). Det fjernedes den følgende Vinter, og man saa nu, at der tidligere var taget Sten i Grunden, men Fundamentets Omrids var dog i Behold helt rundt. Det dannede en aflang Firkant omtrent af 20 Alens Længde og halvt saa vidt; paa Sønder siden lidt til vest for Midten var der et Udskud.

¹) Grdjr. Julius Møller og Musiker Niels Pedersen, Udbyover; ²) J. Møller og N. Pedersen, Udbyover; ³) Originalt Kort ved cand. mag. N. Clausen Hansen, Vejrup; ⁴) Indberetning til Nationalmuseet 1931 ved Hugo Mathiessen.

Fundet blev ikke sagkyndigt undersøgt, og de opgivne Maal, som skyldes Ejeren, maa kun tages for omtrentlige.

Stedets Navn i Forbindelse med Fundamentets Form og Forekomsten af et Stangerum Sogn i Aaret 1551 røber, at Byens Kirke har staaet paa dette Sted mere end halvvejs i Vinstrup, idet Tomten kun ligger 32 Favne fra denne Landsbys vestre Markeskel. Stedet er vanskeligt at finde, da det ligger c. 138 Favne nord for Kirkevejen Stangerum—Vinstrup i fladt Jordsmon paa en ganske svag Hævning af oval Form med Hovedaksen i Ø—V. Marts 1934 saas her en Plet lys Ler i den brune Muld svarende til de fjernede Soklers foreviste Løb. Langs begge Sider af denne lyse Plet Ler traadte to brede Striber dybsort Muldjord frem nøje følgende Lerets Langsider. Farven var saa afstikkende, at den havde vakt Karlens Opmærksomhed ved Stenenes Oprydning i 1931 og saa endnu tre Aar senere ud til at stamme fra findelte Emner fra Baal af brændt Halm, dog uden tydelige Kuldele som de, der lod sig udskille i et lignende Lag langs Nordsiden af Blenstrup Kirke-tomt. Stedet er paafaldende fattigt paa Bygningsrester som Klov af Kamp, og Tegl saas overhovedet ikke; der findes ingen Kalk eller Spor af Mørtel. Ved Tomten har der ligget flere Sige, saaledes Langrøgel Sig, der aldrig gik tør; i sydlig Retning har der ligget en Tinghøj¹⁾.

Kirken, der ikke omtales i Landehjælpen af 1524, ser ud til at have haft Kor og Skib ud i et, hvad næppe er rimeligt, og den rektangulære Grundform turde skyldes dette, at Oprydningen ikke strakte sig til Koret, — ydermere har den haft Vaabenhus i Syd. Den fuldkomne Mangel paa Kalk kan vel tyde paa Anvendelse af Lermørtel, den lyse Plet Ler paa Ler-gulve og den mørke Muld paa en Brand for saa vidt ikke der er Tale om en Oldtidsaflejring som ved Blen-

1) Stedets Ejer, Grdjr. Søren Sejersen, Stangerum.

strup Tomt. Kirken har været lille, og dens Stade ved Vinstrup Skel kan vel tages som et Bevis for, den var Fælleskirke for begge Byer, at Vinstrup altsaa har ligget i Stangerum Sogn, der nævnes 1551. Dette modsiger ikke, at Kirken kan være ødelagt før dette Aar, hvad rimeligvis har været Tilfældet, siden der ikke ydedes Landehjælp 1524; Vaabenhuset maa være tilføjet tidligt i Middelalderen.

En foreløbig Deling af Sognet synes at have fæstnet sig i et Sagn: En Frue i Tvillinggaarde vilde til Kirke i Enslev; da hun agede over Hundevad, blev hun stikkende i Dyet og sad her saa længe, til hun hørte Klokken ringe sammen. Vred over Tøden svor hun en dyr Ed paa, at det skulde blive sidste Gang, Hundevad kom hende paa tvers og fik det nu lavet saaledes, at Stangerum kom under Dalbyover Sogn¹⁾. Sagnet forudsætter en Deling af det nedlagte Sogn med Vinstrups Henlæggelse til Dalbyover og Stangerums til Enslev Kirke, en meget naturlig Løsning som Følge af de geografiske Forhold.

Stangerum Hovgaard var Sæde for Slægten Ferke, af hvilken et Medlem, Marqvard Lagesen endnu levede 1544; vistnok ved Arv kom Gaarden til Hans Stygge, der 1551 mageskiftede den til Kronen med 21 Tdr. Hartk., delt i to lige store Bøndergaarde²⁾, senere kaldt Tvillinggaarde, og her boede altsaa den omtalte Frue. Gaarden har efter Meddelelse ligget midt i Byen øst for Landevejen i Vinklen mellem denne og Vinstrup Vejen. Her ligger den ene Tvillinggaard endnu; den anden er efter en Brand flyttet ud til Vejen efter Østertørslev.

Om ved 1885 blev der til Randers Museum afgivet et Brudstykke af en Døbefont i rødlig Granit med Lotusblade i højt Relief³⁾. Stykket er indleveret fra Dalbyover og stammer efter Meddelelse til Museet fra en Kirke i Sognet; der kan jo tænkes paa Stangerum.

1) S. Sejersen; 2) Fra Randers Amt XXV 75 f; 3) Mus. Kat. Hist. Afd. Nr. 2270.

Gjerlev Sogn og By: Lunde Kapel.

Navnet er opfundet for nærværende Stofsamling; men det sandsynligste er vel, at Bygningen har heddet St. Helene Kapel, hvad der forudsætter en Helligkilde paa Stedet, og en saadan kan ogsaa nok have ligget ved Sigene i Nabolaget, da Bækhesten optræder paa Tomten. De nordre Ender af den østlige Vang under Elmegaard, 9 a Gjerlev hedder Kapelgravene [Kap'əlg:raw·n]¹⁾; Landet er fladt med Hældning i Vest mod en Lavning, der før var en Sig; en anden Sig har ligget endnu nærmere i nordlig Retning, men er fyldt ved Paakørsel af Jord. Trindt om til alle Sider ligger de dyrkede Vange til store og gode Gaarde, og der er langt til nærmeste Hus. Er der nogen Rimelighed for et Kapel paa dette ensomme Sted? Det er der; Overleveringen taler om en Kirke eller et Kapel ved Kapelgravene, der glimter Murbrokker i Plovfuren og Mørtel med slaaet Kalk. Aar 1932 blev der optaget Grundsten saa svære, at der maatte Sprængning til; alt dette lyder af noget, men lidt mere maa der til.

Aar 1492 lod Tyge Jensen (Sefeld) af Dalsgaard sin Ejendom Vinbærlund indværge for sit rette Enemærke og for Kristjern Hegedals rette Oldarvegods, ved hvilken Lejlighed Gaardens samtlige Skel blev gennemvandret af Riddermænds Mænd og Jordejerbønder, og vi følger dem et Stykke paa Vej. Først fra et Dige, som ligger sønder og øster fra Gaarden, saa lige i sønder — — og sønder og vester til de Agerhøvd, som løber fra Gjerlev til Lunde Mark — — sønder og vester op med de gamle Adelveje — til en Sten, som staar øster for en liden Vej — — fra Gjerlev vesten om Lunden og saa lige i vester til en Hodumsager — — mellem Gjerlev Mark og Lunde Mark og lige i vester ned og sønder om det Kapel over en liden Sig til en Sten, som staar mellem den samme Sig og det nye Dige — — saa det nye Dige

1) Grdjr. Niels Laursen, Elmegd.

rent op til Rafnsager (nu Ro'nsagr), som stenet er til Blenstrup — — indtil „Askhøj“¹⁾ paa Lundebakkes Top.

Mændene kommer fra Øst og gaar mod Vest og sønder om det Kapel, som de derefter har haft paa deres højre Haand. Kapellet har saaledes ligget paa Marken til den lovværgede Gaard, som Mændene i 1492 kalder Lundæ og Vinbærlund, som i vor Tids Dialekt hedder Lo'nen, Lunden og nu skrives Vindbylund. Kapellet har endvidere ligget sydligst paa Ejendommen, men gør det ikke mere, idet Kapelgravene med Tomtøn hører Elmegaard til, og Skellet maa være rettet her siden 1492. Tomten ligger 5 Favne sønden Lunde Skel og c. 50 Favne fra Elmegaards Østskel paa en lille Knold ved den nu fyldte Sig. En stor Sten fra Tomten med en Indskrift, man har læst som: Hælen (Helen?) er ført til Elmegaard, men er for Tiden forsvunden²⁾. Da Tomten er rig paa Brokker af Tegl, har Kapellet været opført af Munkesten, af hvilke en hel Sten gul af Farve optoges i April 1934; Maal 9,5, 5 og 3". Grunden maa rimeligvis endnu kunne findes, idet kun den vestlige Side fjernedes i 1932; SØ for Kapellet har formentlig staaet et Hus, idet en lys Plet Ler her skyder op gennem Muldlaget.

Vindbylund har tilhørt de samme Slægter, som ejede Kellerup i Svenstrup Sogn og pantsattes sammen med denne i 1430 af den ældre Jep Hegedal. Hans Oldebarn, Kristjern Hegedal pantsatte i 1483 sine Ejendomme til Morbroderen Tyge Jensen (Sefeld) af Dalsgaard, d. s. s. indværgede Lunden i 1492, formentlig som Adkomst for sig, før han gav Gaarden til Randers Helligaandshus, fra hvilket den vendte tilbage til Sønesønnen, Enevold Jensen ved kgl. Bestemmelse af 1542³⁾. Dette Afsnit af Gaardens Historie har bundfældet sig i et uheldigt Sagn om, at Vindbylund har været et Kloster⁴⁾.

1) Christensen: Rep. IV 236 f 238; 2) Grdjr. N. Laursen, Elmegaard; 3) D. Kanc. 1535—50 229; 4) Grdjr. J. Greve, Dalbynder.

Sigen, som nu er forsvunden, vides ingen Navn paa, og Kapellet maa være nedlagt senest ved Reformationen. Om Gaardens formentlige Stilling til Viet henvises til nogle faa Ord efter Omtalen af den følgende Kirke.

Gjerlev Sogn: Blenstrup.

Kirken nævnes hos Trap, men synes ellers ikke omtalt, hvor imod den indtager et fremtrædende Stæde i Herredets store Sagn om Nørfjordingerne, som kom her over til Kirke. Da den ikke findes i Landehjælpen af 1524, og Stedet hørte til Gjerlev Sogn i 1551, maa den alt være ude af Brug før Reformationen. Folk, der var gamle i Aarene omkring 1856, har kunnet huske Stændigerne om Kirkegaarden, med 2 Aabninger for Laage og Ligport, begge mod Enslev Vejen.

Tomten ligger i Kirkegaards Mark 1 a paa en lav Rygning, der i meget minder om en udjevnet Gravhøj. Landet er en Slette svagt stigende fra Syd mod Tomten for herfra med blødt Fald at glide over i en Lavning med Sigen Guldbjerg, som nordligere kaldes Kirkedal, der i Form af et Engdrag stryger gennem Enslev By med Udmunding i Mariager Fjord vesten Havndal. Kirken stod omtrent 44 Favne NV for Kirkegaards Stuehus regnet fra NV Hjørnet, og da Gaarden er Byens nordvestlige, har Kirken for saa vidt ligget paa Marken. Stedet, der var dyrket sidst i Firserne, har Kløv af Kamp i lyse og rødlig Farver, megen Murkalk, men fraregnet enkelte Brokker af sen Tilvirkning, ikke Tegl; Tomten er ofte afsamlet for Sten. Langs en Linje, som temmelig nøje faldt sammen med Bygningens nordre Sokkelgrube, saas i Marts 1934 en Stribe mørk Muld, otte Furer bred stikke af mod den omgivende Muld. Farven var iøjensaldende i den ubehandlede Efteraarsfure og skyldtes Kuldele af brændt Træ i smaa Korn, der udvaskede af Regnvand fandtes oven paa Furerens Vendingsgruber. Striben stoppede brat op i Ø og

V, formentlig ved de tilsvarende Gavle, men saas ikke ud for den søndre Sokkelgrube. Tomten har været ude for flere større Oprydninger, senest for en Snes Aar siden, og al Underbygning er fjernet nu. Sten herfra sidder i Alssiggaard, 4 a og navnlig i Kirkegaard, som har mange flade Sten fra Bagmurene og enkelte Kvadre; i Gaardens østre Længe mod Gaardsiden ses to Sokkelsten med Skraakant med Rester af gammelt Mørtel, endvidere en romansk Vinduesoverligger og muligt endnu mere, som er skjult i Soklens Cementpuds. Gaarden, 1 a havde Annekset og er altsaa Stedets Præstegaard; Sognet kan have omsluttet Vindbylund, men har ellers ikke bredet sig ud over Byskellet.

Aar 1481 optræder Niels Nielsen og 1486 Jens Mikkelsen af Blenstrup som Vidner paa Herredstinget, begge af Vaaben, men uden bevarede Segl¹⁾. En Slægt Blenstrup var Ejer af Kirkegaard endnu for en Snes Aar siden. Adkomster peger muligt mod Slægten Ferke af Stangerum, hvis Jordegods kom til Hans Stygge, som 1551 mageskiftede: Blenstrup hofuit gaard met hoffuitzløcke mark til Kronen med en Skyld paa 11-2-0-0 Tdr. Hartkorn²⁾. Hvad er Hovsløkke Mark? Navnet er eftersøgt i Markbogen til Matriklen af 1688 og ikke funden; Originalt Kort Nr. 1 fra 1816 har intet Navnestof; i Byen mener man, at et Jordstykke af dette Navn har ligget i Alssiggaards Mark; men paa saa løst et Grundlag kan intet sikkert bygges op, og Stednavnet maa anses for tabt.

Af Skødets Ordlyd: med Hovsløkke Mark skimtes en løsere Forbindelse mellem denne og Hovgaarden. Hovsløkke Mark er ikke ubetinget en Del af denne, men en Særjord til Tider kanske dyrket af andre; men som Hovgaarden i hvert Fald kendes Ejersret til i 1551. Særjorden har ligget ved Hovsløkke, der ifølge Ommerboens ældre Sprog har været et mindre Stykke Jord omgivet af Jorddige. Stednav-

1) Christensen: Rep. III 165 og 522; 2) Fra R. Amt 1931 75.

nets Forled peger mod Hovgaard og Hov; men da Hovgaarden først tilkendes Marken endeligt i 1551, og Forbindelsen iøvrigt er af en løsere Natur, er der, som man vil se, størst Sandsynlighed for Hovsløkkes Afledning af Hov. Ydermere kan Stednavnet ikke oplyse, og der er saa Sagnet og en Overlevering fra vor egen Tid.

Saaledes fortæller en Mand fra Gjerlev: Præsten i Als (Hindsted H.) har i gamle Dage prædikeret i Blenstrup Kirke — — paa Kræn Blenstrups Toft. Der gaar en Lavning fra Fjorden op til Stedet ad Enslev Kjær, saa de har kunnet sejle op til Kirken¹). Besynderligt af Manden, at han ikke fortalte mere, da Sagnet er kendt over det hele Herred og langt ind i de tilgrænsende Sogne; det er saaledes let at udfylde. I Kirkedal gik der Sejlads, — hedder det, og Alserne kom herover sejlene gennem Enslev og gik i Kirke her i Blenstrup; imens græssede de djer Heste ved Alssig, og deraf fik den dette Navn²). Ser man det? Denne Alssig, som her dukker op, er en lille kredsrunder Vanding i Alssiggaards Jorder NØ for Blenstrup; den ligger i en let bølget Mark i en Foldning, der stryger gennem Sigen i Retning SØ—NV og kommer ovre fra Lundebakke (Vindbylund) med Til- og Afløb i Tøbrudstider. Sigen burde for saa vidt hellere kaldes en Dam, for flyder den over, afgiver den Vand til Sigen Guldbjerg og senere til Kirkedal med de sejlene Alsinger til Tjenesten i Blenstrup. Men disse Nørfjordingers Optræden her dybt inde i Hjertet af Ommersyssel er for paafaldende til at stemme med Virkeligheden og maa tilskrives Stednavnet Alssig, som de Gamle ikke har magtet at klare. Nu ved man, at alhs, der kendes fra gotisk, betyder Helligdom³), og Sigen faar en særlig Værdi.

1) E. Tang Kristensen. D. Sagn Ny R. III 93; 2) Grdjr. Kr. Østergaard, Blenstrup Hovgaard; 3) Gunnar Knudsen Fortid og Nutid 5 S. 17.

„Somtid har den kun lidt Vand, men ellers godt med Dy“, — det er Gaardens unge Karl og min Vejviser, der taler: „Den er dyb, og vander En Heste, er det om ikke at komme for langt ud, for saa gaar En i Dy“. Videre hedder det: „Alssig er nu ikke saa meget en Sig som en Kjælde med en gammel Indhegning ved. Ja, den var nu ikke saa meget værd, den Indhegning, og er da ogsaa pløjet for længe siden, det var nogle gamle Jordiger forstaa sig; men ellers var det da i den, at Alserne græssede Heste i Kirketiden¹⁾“. Og videre: „Indhegningen naaede fra Sigen til Enslev Vejen og var en Trekant med Vejen som treje Side; over Vejen hang den sammen med en lige stor Trekant Jord, der naaede ned til Guldbjerg (∴ Sigen G.); men den er solgt fra Alssiggaard til en Husejendom for længe siden“²⁾. Og endelig en udensogns Meddeler: „Det Græsseri ved Alssig kan En jo nu nok forstaa, for Jorden der omkring var et gammelt Fælles“³⁾. Billedet er ved at tage Form nu; den dybe og dyede Alssig, dér ikke var en Sig, men en Kjælde, turde være en ellers ukendt Helligkilde, Indhegningen med Jorddige, en Løkke og et gammelt Fælles, som Overleveringen knytter til den nedbrudte Kirke ved Hjælp af de græssende Heste.

Overleveringen er altsaa nu mundet ud i ridende Fremmedes Besøg ved Helligkilde med hertil hørende Bønner og Taksigelse i Blenstrup Kirke, som derefter tager Skin af et Kildekapel, hvad dens romanske Kvaderstens Ydre dog turde modsige. Men ogsaa paa anden Vis er Billedet fortegnet, idet Kildebesøg vel er kendt her som andet Steds; men Folkene i Blenstrup vil ikke vide af Kildebesøg ved Alssig at sige; de ved ikke, at Sigen har haft en hellig Betydning og har aabenbart ikke vidst det i langsommelig Tid, siden de undrer sig over Stednavnet og tyder det galt. Alssig er dog det, den selv giver sig ud

1) Kr. Østergaard; 2) P. Østergaard, Alssiggaard; 3) Grdjr. S. Sejersen, Stangerum.

for, et Vievæld, der aldrig har modtaget kristen Vielse, da den i saa Fald havde faaet Helgennavn. Disse Fremmede, som *ikke* var fra Als; men siges at have lejret sig ved Kilden, som græssede Heste i Løkken og herfra er draget til Kirken hinsides Enslev Vejen, maa indtil et vis Tidspunkt have søgt *Hovet*. Løkkens Navn er glemt nu; ligesom Sigen tilhører den Alssiggaard, i hvis Jorder en usikker Overlevering vil mene, at Hovsløkke Mark har ligget, hvad jo adskilligt tyder paa er rigtigt.

Den sagnagtige Forbindelse mellem Sig og Kirke lader ane, at vi her staar ved en af Gjerlev Herreds store hedenske Helligdomme, hvilket underbygges af det omgivende Stednavnestof, der peger paa en egenartet betydelig Ejendom. Fra Lundebakke vestpaa løber et stort Fald Jorder af Navnet Alsagre, som ved Alsig støder paa Løkken med de græssende Heste, sandsynligvis den forsvundne Hovsløkke, som overskaaren af Enslev Vejen naar ned til Sigen Guldbjerg ved nordre Fod af Kirkehøjen, der omslutes af Byens lille Anneks. Som eneste Hævning i vid Omkreds maa Kirkehøjen have været den navnegivende, altsaa selv have heddet Guldbjerg før Kirkens Opførelse; men ogsaa uden denne Henvisning er det indlysende, at vi her staar overfor et stort Areal Helligdomsjorder, der levende genspejler det gamle Bol før Fællesskabet og ifølge sit hedenske Tilsnit turde være Stedets Vibol og Gode's Sæde. Hovet har røbet sig i Stednavnet Hovsløkke, og det kan i Henhold til Pave Gregors Brev om Gudehøvs Omvielser til kristne Kirker¹). have staaet paa Guldbjerg, saaledes som Sagnet om de mystiske Fremmede allerede har antydnet det. Opfordret af den dobbelte Henvisning paatog Stedets Ejer, Karl Kristensen i Kirkegaard, sig at fjerne en Del jordfaste Sten i Kirketomten og afdækkede her ved en Stenhob, 12×6 Alen, hvis vestre Ende dannede et regælmæssigt Cirkeludsnit, men med Langsider af et mere tilfældigt Forløb, og af østre Smalside var kun to Sten i Behold. Hoben bestod af et ældre oprindeligt

¹) Foran S. 38 f.

Lag, der i den bedst bevarede Vestside havde Karakter af Brolægning samt et yngre Lag Sten med fastsiddende Rester af Mørtel og Kalk og aabenbart skrev sig fra Skibets Bagmure. Om Hobens oprindelige Form kunde ikke tvivles, den har dannet en regelmæssig kreds-rund Flade med Diameter 12 Alen omtrent. Desuden fremkom enkelte Redskaber af Flint og Skaar af mindst 12 Lerkar, af hvilke det yngste var fra Folkevandringstiden.

Ved Nationalmuseets Undersøgelse lykkedes det at eftervise Kirkeskibets Sokkelgruber (9×5 m), at fremdrage Rester af en Hellekiste fra c. 1500 før Kristus samt at afdække et kreds rundt Anlæg mellem Kistens Sidesten bestaaende af en stensat Grube, hvis flade Bundsten dannede Kant mod en over Bunden løbende Forsenkning. Grubens Bund og Sider var svættede af Røg og stærkt medtagne af Ild, ligesom Fyldlaget indeholdt Kul af Rafter og Ris. Forsenkningen var fyldt ud med en graalig, findelt Masse, vaad Træaske hvis Flade mod den underliggende Jord dannede en sammenhængende Kage af smaa Trækul. Ydermere saas uden om Gruben, men overvejende inden for Gravkistens Ramme, et rustrødt Jordlag med forbrændte Klumper af Ler i en lys Teglfarve, opstaaet ved en ufuldkommen Brænding af Leret.

Grubens Forsenkning stoppede ikke op ved Gravkistens Sidesten, men fortsatte i et ved Slag frembragt Brud gennem disse og mandede ud i en noget højere liggende Kanal, dannet af flade Sten paa Høj-kant, som i Forsenkningens Flugtlinje førte vestpaa for at tabe sig i nordlig Retning ved Stenhobens Yderside. Ved Opstillingen af dette Anlæg har man tydeligvis maattet ødelægge Hellekisten, saaledes fjerne samtlige Dæksten, ligesom Kistens nordre Parti fandtes opfyldt med Jord og Sten. Anlægget er følgende yngre end Hellekisten, og Tiden for dets Benyttelse vil kunne fastlægges efter de yngste i Fundet fremdragne Skaar, der skriver sig fra et Kar, som stod opstillet øverst i Fylden i Kistens nordre Del retvendt paa sin Bund og c. 1 Alen fra Grubens Yderkant;

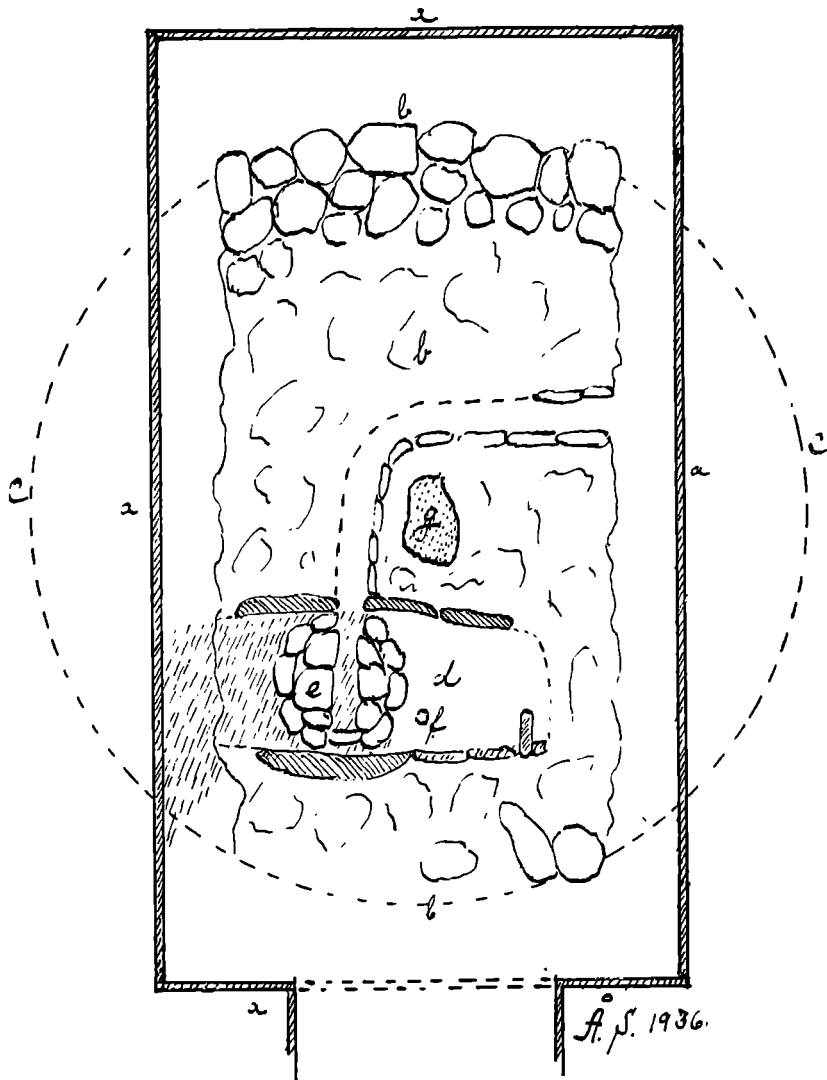
de er af Nationalmuseet bestemt til Folkevandringstid, c. 450—500 efter Kristi Fødsel.

Paa hosstaaende Plan ser man Kirkeskibets Sokkelgruber omslutte den afdækkede Stenhob, hvis oprindelige Form og Udstrækning tør tænkes at have fulgt den stiplede Storcirkel. Resterne af Hellekistens Sider staar skraverede, mellem disse ser man det kredsrunde Anlæg med Forsenkning og Kanal, og til højre for denne sidste er indtegnet en stor Sten paa Fladen efter Ejerens Opgivende, men som var fjernet før Museets Ankomst; ved f stod Karret fra Folkevandringstiden, og den lettere Skravering til venstre betegner det forbrændte Jordlag med teglrøde Lerknolde. Maalene er kun omtrentlige.

Kirken har været lille, Skibet omtrent 9×5 m og Koret 1,75 m vidt indvendig Maal. Den har været opført over de ældre Anlæg saaledes, at Soklerne har afskaaret to Segmenter af Storcirklen i Nord og Syd, hvorved Stenhobens uregelmæssige Langsider er opstaaet, mens Anlæggets centrale Dele ligger urørt. Til Gengæld er alt opstaaende af Anlæg II — Brandgruben fjernet, for saa vidt det ikke har kunnet rummes under Skibets Gulve, og det bevarerede er saaledes kun en Underbygning, en Slags Grundplan¹⁾.

Hvorledes maa dette hidtil ukendte Anlæg forklares? De stærke Brandspor viser hen til en ofte optændt eller varig Ild liggende hen over en Askegrav (Forsenkningen) og sammenholdt af Grubens Stenkreds, der mulig har været forhøjet med en Krans af Ler (de teglrøde Knolde), mens Kanalen maa antages for et Lufttræk til Askegraven under Grubens Bund. Just dette lange og krumme Rørs Tilstedeværelse viser, at det har ført ind under en Overbygning, rimeligvis et kreds rundt Hus, i saa Fald af

¹⁾ Jvf. Randers Amtsavis for 17. Juni 1936; Dele af Hellekiste og Brandgruben er opstillet i Randers Museums Have.



Blenstrup Fundet 1936.

Man ser Kirkens Sokkelgrube (a), Stenhoben under Kirkens Gulv (b) ca. 12 × 6 Alen, Husets Grundflade (c), Resten af Hellekisten (d), Brandgruben med Renden i Midten af dens Bund (e) og Rendens Fortsættelse med nordre Sokkelgrube, f er et Kar fra Folkevandringstiden, g stor Sten paa Fladen fjernet af Ejeren før Afdækningen. Mod Vest havde Hoben Karakter af Brølægning. Skraveringen til venstre og hele Gruben betegner stærke Brandspor. Maalene omtrentlige.

c. 12 Alens Vidde og vel af et Udseende som de kendte Husurner¹⁾.

Det samlede Fund er iøvrigt af betydelig Værdi, idet man vil have set Guldbjerg under forsat Benyttelse fra Stenalderen (Hellekisten og Fund af Flinteredskaber) gennem Bronzealder (Fund af en Klump grønt Metal) og Folkevandrings Tid (Skaar) med det runde Hus, hvis Tomt dækkedes af den kristne Kirke (Kvadre paa Skraakant). Denne var borte 1524, men Kirkegaarden var til 1856 og først c. 1880 begyndte Oprydningen af Kirkens Sokler, og Stedet toges i Brug som Agerjord. Gennem 3500 Aar har Guldbjerg saaledes gemt paa Rester af hedensk og kristen Kultur i Lag paa Lag, hvis rette Forstaaelse maa overlades Sagkundskaben at forklare, og navnlig om Stedet har haft Tilknytning til Gudehovet eller ikke.

Mens Onsild Herreds store hedenske Helligdomme kan skønnes at have ligget langs Fjorden fra Hov over Hobro til Lokeshede i Nørnsild Sogn, synes et lignende stort Vi at have strakt sig i Jorderne om Lundebakke i Gjerlev Herreds sydvestre Hjørne i selve Herredsbyens Sogn. Ved Sigene under Højdens Fod stod det formentlige St. Helene Kapel i 1492 nær Rafnsager; paa Lundebakkens Top tronede Askhøj, og her staar endnu „Kirstens Torn“, under hvilken en Heks skal ligge jordet, — endvidere „Hyldekællingen“, en Brandbusk, som varsler Ildsvaade over Lundegaarden i det Tilfælde, Busken (Asken?) gaar ud. Ved Kapellet færdes Bækhesten, ved Lunde-

¹⁾ Foruden den kredsrunde Brandgrube ejer Randers Museum i samlet Fund de optagne Genstande af Flint og Skaar af indtil 12 forsk. Kar, heriblandt Bund og Sider af et lille Madkar, der fandtes hensat i Hellekisten under Brandgrubens Bund. Endvidere findes Prøver af forbrændte Lerknolde og Jordlag med Emner af Baalet. Den fundne Bronze, en omtrent 1,5 Tomme lang Genstand, der slaaende skal have lignet en menneskelig Figur, blev af Finderen, Ejerens Søn, givet til en Skolekammerat, der havde kastet den bort, — efter Meddelelse fra Ejeren.

bakke en stor sort Hund, der lyder Skrig i Natten og Trin af usynlige Fødder; Lygtemænd flimrer hen over Bankens Top for at lokke Vejfarende paa Vildspor, mens Hakkelsemanden spøger ved Midnat i Lundegaardens Længer¹⁾. Alt dette maa være nedfældt i længst forgangen Tid og skyldes en Tro, der har omsat sig i Frygt for at komme den enligt liggende Gaard nær.

Midtpunktet i denne Spøgelseverden er den kuplede Lundebakke mellem Gjerlev og Enslev Kirker, mellem Stangerum og Blenstrup Ødekirker, hvis Bymarkeskel alle støder paa Højden, ved hvilken Herredsfolket mødtes til Solfest og Ting. Er dette Skøn uangribeligt, maa „Lunden“ i Herredsbyens Sogn have været Viets Ejendom, en Gaard, som 1492 stod for kun 14 Tdr. Hartk., altsaa meget lidt for selve Herredshovets Vi, og den formentlige Udstykning turde søges i Rafnsager ved det nye Dige, som 1492 omtales som stenet til Blenstrup. St. Helene Kapel ved Sigene kan være rejst ved en Viekilde, Præsteskabet lod kristne, og saa meget mere, som Bækhesten, der ynder at optræde ved rindende Vand, ifølge Sagnet endnu skal optræde ved Kapellets Tomt.

¹⁾ Jvf. Skivebogen 1929 S. 157. Hakkelsemanden = Hackel May, funden af Dr. G. Schütte i Vestfalen og ved Skive, nærmest en Værneand paa det hedenske Vibol, Hovbol.

Enslev Kirke.

Af Lærer N. J. Hansen, Enslev.

Vi søger Slægtens Spor i stort og smaat
i Flinteøksen efter Harvens Tænder,
i Mosefundets Smykke, plumpt og raat,
i Kirkens Kvadre lagt af brede Hænder.



ENSLEV KIRKE, Gerlev Herred, blev i 1935—36 restaureret ved en gennemgribende Reparation, hvorved Kirkens forskellige Byggetrin afsløredes, som fremstilles i følgende Beskrivelse. — Bygningslegemet og Byggedetailerne taler for, at de første Dele af Kirken, Kor og Skib, er bygget i den sidste Fjerdedel af 1100 Tallet. Kirken er karakteristisk for den yngre romanske Byggeperiode med det lille kvadratiske Kor, det korte brede Skib, og de ikke overvældende højt siddende Vinduer. Murene er ca. 1 m tykke, sat af store ukløvede Marksten i slaet Kalk og udvendig beklædt med tilhugne Kvadre. De nederste Rækker Sten, Sokkelstenene, har en haandfast Kant, den enkleste Maade at adskille disse Sten ved — langtfra enkel er derimod den Maade, hvorpaa Dørindgangene — Nord- og Sydsiden — er udarbejdet. Fælles er deres Opbygning af 4 Led: Tærskelsten, Kantsten, Kapitæl og Tympanon. Her skal særlig Tympanon og Kapitæl omtales, da de er smykket med Billedhuggerarbejde af en fri dristig Skulptur. Syddøren,

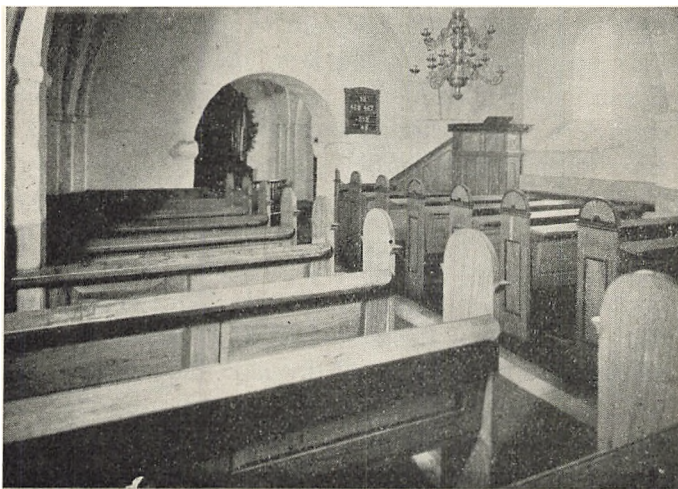
Mændenes Indgang, har paa venstre Kapitæl Kristendommens Symbol — Lammet med Korsflaget — Uskyld og Renhed er udtrykt med Guds Lam, der med bøjet Forben holder Korsbanneret. Paa højre Kapitæl er der afbildet en Løve og en Slange, ganske utvivlsomt symboliserende de Fjender, Menneskesjælene maa søge Kirkens Hjælp imod. Det onde i den listige Slange og den rasende, regerende Løves Skikkelse. Overliggeren vendte indtil nu ved Restaurationen Bagsiden ud, og der dannede sig flere Meninger om dette Forhold, bl. a. at der skulde være udhugget et uartigt Billede derpaa, og derfor skulde Stenen være vendt. Det viste sig nu, at Forsiden var hugget glat, og det maa skyldes, at Stenhuggeren er bleven afbrudt i sit Arbejde, maaske er han død under Arbejdet. Ser vi derimod Overliggeren til den nu tilmurede Kvindernes Indgang, viser den sig med det herligste Billedhuggerværk, man kan tænke sig. Det halvrunde Felt er opfyldt af to Figurer, der vender Ansigtsskænderne mod hinanden. De er kompositerede ganske overlegne i Detaillerne, saaledes er Øjepartierne og Haarbehandlingen særdeles pragtfuld.

Brolægningen fra den allerældste Tid laa endnu fuldstændig over hele Kirken. Lige inden for Indgangsdørene laa nogle meget brede, flade Sten, og midt op gennem Kirken laa nogle noget mindre, men dog flade Sten. Resten af Kirken var brolagt med almindelige Pikkesten. Af Inventar fandtes i de allerældste Tider kun i Koret et Alter muret af Kridtsten, og det var dækket af en stor flad Sten. I Kirkeskibet fandtes i Vestgavlen Døbefonten; denne Døbefont findes nu i Haven mellem Randers Museum og tekniske Skole. Den blev udskiftet i 1902, da den

var revnet, og der blev anskaffet en ny Granitstensdøbefont. — Ved hver af Udgangene fandtes i den katolske Tid et Vievandskar til Vievand — disse er dog forsvundne.

Kirken fik Lys fra 7 Vinduer, tre i Koret og fire i Skibet — to i hver Side. Af disse er de to i Koret samt et i hver Side af Skibet tilmuret. Loftet var svære Egebjælker, og Væggene var kastet ud med Kalkmørtel i gullig Tone.

Nu gaar et Par Hundrede Aar, saa fjernes Bjælkelaget, og der mures Piller og bygges Hvælvinger over Rummene. Sandsynligvis er Vinduerne i Kirkens Sydside blevet udvidet. Stenene er Teglsten, der er lavet i den nærliggende Enslev Mose, og man lagde samtidig nyt Gulv i Kirken af store brændte Sten. Man lagde det nye Gulv oven paa det gamle; saadan har



Kirkens Indre set mod Koret. Man bemærker den lave romanske Korbue i Forhold til de høje gotiske Hvælvinger.

man gjort flere Gange, saa Gulvet nu ved Restaurationen var 14 Tommer højere end den oprindelige Gulvhøjde. Den første store Forandring med Enslev Kirke er sket. Koret og Skibet er fra at være to firkantede lave Rum blevet omdannede til høje spidshvælvede Rum, dog er de stadig adskilt af den romanske Korbue. Dette Forhold er ret mærkeligt, da man de fleste andre Steder har givet Korbuen den gotiske Form. Paa samme Tid har man ogsaa givet det ydre af Kirken en kønnere Fremtræden, idet man har ændret Tagværket, saa det har faaet en mere stejl Rejsning. Taarnet er ogsaa bygget i denne Periode; man tog Granitkvadrene ud i Vestgavlen af Kirken og satte dem ind i den nederste Del af Taarnet, saa langt de rakte. Resten blev sat af røde Munkesten. Taarnet har ikke Forbindelse med Kirken, saa det har



Enslev Kirke set fra Sydøst.

kun været til Pryd og til at bære Klokken højt over det øvrige af Kirken. Ogsaa i den gotiske Tid er Vaabenhuset bygget som en Entre foran Mændenes Indgang; dets hele Bygningsstil bærer Nygotikens Fremtræden. Pudslagene viser, at Kvindernes Indgang er tilmuret. Kirken havde nu faaet samme Bygningslegeme, som den har i Dag.

Der gaar nu et langt Tidsrum, helt frem til Renæssancetidens Begyndelse; da faar Kirken sin nuværende Prædikestol — et velproportioneret og fint udført Snedkerarbejde. Denne Prædikestol er flere Gange overmalet; men ved Nationalmuseets Restaurering har man nu fremdraget Stafferingen fra 1702. Under denne findes dog en ældre Staffering fra 1655. Hvorledes dette skal forklares staar hen i det uvisse. Korbuen viste, at der var overgaaet Kirken stor Brand, sandsynligvis den 31. August 1689, da hele Enslev By brændte. Der kan nu tænkes to Muligheder. Enten at Prædikestolen er tilført Kirken andet Sted fra senere, eller at Prædikestolen skulde være blevet reddet fra at blive Luernes Bytte.

Fra samme Tidsrum stammer sandsynligvis ogsaa Kalkdekorationerne i Hvælvingerne. Disse smukke Billeder ejer Kirken desværre ikke Midler til at faa fremkaldt; men en tilkaldt Konservator konstaterede deres Tilstedeværelse og viste deres Skønhed. Lidt yngre er Alterbordspanelet, der ret sandsynligt har været Laager i en Præste- eller Degnestol.

I forrige Aarhundrede — Rationalismens Tidsalder — paabegyndes den skandaløse Udslætning af tidligere Tidens Kunst; men heldigvis var det kun Overkalkning og Overmaling ikke Ødelæggelse. Alt Træværket i Kirken indhyldes i en imiteret Egetræsmaaling, Stole-

gavlene omforandres, og der anbringes de nuværende Støbejernsvinduer. Disse sidste Fabriksfrembringelser staar i en meget skarp Modsætning til det øvrige i Kirken, der alt aander af Haandværk, djærvt og gedigent Haandarbejde, solidt, men maaske ikke særlig nøjagtigt. Dette uregelmæssige giver Præg, der kommer Selvstændighedsudtryk over det hele.

Ved den nu sidst foretagne Restaurering er en Del ført tilbage til den oprindelige Stil, saa Kirken nu atter træder frem med sin enkle Skønhed, og den lille Landsbykirke indbyder venligt sine søgende Sjæle.

Ejendomsforhold.

Den første skriftlige Optegnelse fra Enslev Sogn er 1492, da den største Ejendomsbesidder Christiern Persen nævnes. Kirken nævnes i Aaret 1689, da



Kirkens Indre set fra Koret. Orgelet blev ved Restaureringen sænket 18 Tommer, og under Orgelet opstilledes omtalte Ligsten.

Byen og Kirken lagdes i Aske ved en meget stor Brand den 31. August.

Paa Kirketaarnets Vestgavl findes følgende Bogstaver og Tal: F. v. A. 1786.

Navnet er Etatsraad Frederik Chr. v. Arenstorff til Overgaard, der har ejet Kirken, og som i 1786 foretog en større Reparation af Kirken. Hvornaar Arenstorff har solgt Kirken vides ikke bestemt; men det har været kort Tid efter. I Kirken findes nemlig en Ligsten over en tidligere Kirkeejer. Stenen laa under Korbuen; men den er nu rejst op mod Vestgavlen ud for Midtergavlen, og den senere Ejer. Paa denne Ligsten findes følgende Indskrift:

„I Den Fulde for Sikring at Det Dødelige Skal Iføres udødelighed Og det forkrænkelige Føres I uforkrænkelighed. I Dette Haab Hviler Her under dete Dødelige af dette Kærlige ægteskab, den I livet velagte og velfornemme Mand, nu I Døden hos Gud Salige.

CHRISTEN JENSSØN.

Barn fød I Svenstrup Hougaard ANNO 1714.

Boede og døde I Enslev ANNO 1793.

Tillige med Sin Elskelige Hustru Dydziirede og gudfrygtige Matrone. Nu I døden Hos Gud Salige

ANNE SØRENS DAATTER

Barn fød I Øster Kondrup ANNO 1730.

Boede og døde I Enslev ANNO 1802.

Vi Har Stridet og fick Vundet

Ald vor angst er for svundet

Troen vi Bevarede

Herren den Retfærdige

Skal paa Dommensdag forære

Os en Krone Hist at Bære“.

2. Timo 4 V. 7. 8.

1802 efter Anne Sørens Daatters Død er Kirken overgaaet til afdødes Datter og Svigersøn; herom fortæller Indskriften paa Kirkeklokken:

„1802 omstøbt og bekostet af Clemmen Andersen og Hustru Kiersten Christens Datter i Øster Kondrup. Eiere til Enslev Kirke. — Støbt af Peder Therkelsen i Randers.“

I 1826 den 12. September er der udstedt Skøde til Sognefoged og Gaardmand i Enslev Rasmus Bach og Gaardmand Jens Andersen Windstrup, Stangerum; sidstnævnte flyttede senere til Enslev. Dette ses nemlig i Skøde af 13. December 1828 læst under Gjerlev-Onsild Herreders Ret den 12. Januar 1829, hvorved ovennævnte Mænd afhænder deres Andel i Enslev Kirke med Korn- og Kvægtiende til Sognets Beboere med Undtagelse af Matr. No. 3 af Hartkorn 4 Tdr. 7 Skpr. 0 Fjdr. $\frac{1}{4}$ Alb., der er Annexgaard til Gjerlev Præste Embede, og deraf oppebærer alle Tiender.

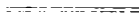
Kirkens Inventar.

Det er tidligere nævnt, at der anskaffedes en ny Granitdøbefont i 1902, og den gamle Font blev skænket til Randers Museum til Opbevaring. Ved at læse Synsprotokollen igennem viser der sig følgende: 1882 Døbefonten renses for Kalk og Mug. 1887 Daabsstenen maa renses med Klorkalk og derefter vaskes af. 1888 En Afbaning af Daabsstenen maa helst vente til Gulvet i Kirken bliver hævet lidt. 1889 Hvad angaar Daabsstenens Afbaning, da er den aldeles raa, tilhugne Sten næppe en Afbaning værd, og der maa anskaffes en ny, da den gamle er en ligefrem Vansir for Kirken; den ny kan støbes af Cement. 1890 En ny Døbefont er endnu ikke anskaffet, men vil blive

det, naar Provsten har indhentet Ministeriets nærmere Bestemmelser. 1891 Den ny Døbefont er endnu ikke anskaffet. 1892 Døbefonten er endnu ikke anskaffet; men Sognet er lille, og der er til den store Reparation paa Kirken gjort en Gæld, som gjerne skulde afbetales, inden der foretages Bekostning paa Døbefonten. 1900 Hvis den gamle Døbefont af Granit, som ligger paa Kirkegaarden, kan istandsættes og ophugges, bør den stilles op i Koret paa en passende Fod, helst af Granit. 1901 Da den gamle Døbefont ikke kan istandsættes anskaffes en ny Døbefont af Granit. 1902 En Døbefont af Granit købt hos Stenhugger P. M. Jacobsen, Randers.

Paa Alteret i Kirken findes to store Messinglysestager fremstillet af C. E. Anthony, Randers, 1862, og Daabskanden og Fadet er fra 1863 og lavet af T. R. Nielsen, Randers, 1863.

Flere Gange har Kirken modtaget Gaver af Velyndere. 1902 skænkede Grosserer Chr. A. Bugge og Hustru, København, et Orgel til Kirken, og 1921 skænkede de et nyt Alterbillede — en Kopi af Marstrands Billede i Faaborg Kirke — forestillende de to Disciple i Emmaus malet af Hugo v. Bergen. 1919 skænkede Gdr. og Sognefoged Chr. Johnsen Winther og Hustru Mine Winther, Enslev, Installation af elektrisk Lys i Kirken.



Nogle Oplysninger om en gammel Slægtsgaard

og den deri boende Slægt, Familien
Johnsen i Gjerlev, fra Nutiden og ca.
300 Aar tilbage i Tiden.

Af Niels Kr. Møller, Gjerlev.



GJERLEV BY er beliggende i Gjerlev-
Onsild Herred, Randers Amt, midtvejs
mellem Randers og Hadsund ved Ran-
ders—Hadsund Landevej, fra Gjerlev er
der 16 km til Randers og ligeledes 16 km til Hadsund.
Den omtalte Gaard, der har Matr. Nr. 23, er belig-
gende midt i den daværende By paa den sydlige Side
af Gaden. Slægten kan, som det vil ses af omstaaende
Udtog af Stamtavlen over Familien, følges tilbage til
den efter Ministerialbøgerne først kendte Ejer af
Gaarden, Peder Johnsen, født 1693 og gift i sit andet
Ægteskab med Kirsten Nielsdatter, og da han jo ogsaa
maa have haft Forældre og de i den stavnsbundne
Tid ikke kunde flytte omkring og i denne Tid sjæl-
den blev gift før i 25 Aars Alderen, saa er Slægten
jo allermindst 300 Aar gammel. Kirkebøgerne begyndte
man i Gjerlev at føre 1688, saa før denne Tid er det
meget vanskeligt at følge Slægten.

Peder Johnsen havde i sit andet Ægteskab en Søn, Joen, f. 1740, og tre Døtre, Ane Pedersdatter, f. 1749, Ane Pedersdatter, f. 1752, Ane Pedersdatter, f. 1754, men saa var der en Datter af første Ægteskab, hun hed ogsaa Ane Pedersdatter, f. $\frac{20}{7}$ 1738; det er i Grunden mærkeligt, at de har givet 4 Døtre det samme Navn, men det har desuden ogsaa været brugt i anden Familie, endda lang Tid bagefter. Ovennævnte Ane Pedersdatter, f. $\frac{20}{7}$ 1738, blev gift med Kresten Sørensens.



Den gamle Gaard.

Til Gaarden hørte, eller maaske rettere, kom ved Udskiftningen til at høre et Areal paa 60 Tdr. Ld., nemlig Østermarken 17 Td. Ld., beliggende 2 km øst for Byen, midtvejs mellem Gjerlev og Ø. Tørslev, og syd for Byen en Mark, kaldet Søndermarken, paa 18 Td. Ld.

Og længere mod Syd, hvor Gjerlev Kommune mødes med Hald, en Mark, kaldet Uberager paa 11 Td. samt flere Stykker Eng og Tørvejord paa omkring 8 Td. Ld., og saa har der ogsaa rimeligvis været en Hedelod paa en 6—7 Td. ude i Vest mod Kærby Skel. Disse Marker var skyldsatsat med 6 Td. gammelt Hartkorn. Grunden til at Markerne til Gaarden laa saa langt fra hinanden, kan sikkert have været den, at der fra Øster Tørslev gaar et Engdrag op imod den sydlige Del af Gjerlev By, derfor har denne Gaard, ligesom de andre i Byen paa denne Side af Gaden, ikke kunnet faa sine Marker i et Stykke, som ellers er mest almindelig.

Peder Kristensen Johnsen, f. $14/7$ 1765, d. $24/6$ 1840, var gift med Ane Nielsdatter, f. 1771, d. $6/1$ 1851. I Aaret 1800 købte daværende Ejer, Peder Kristensen Johnsen Gaarden fra Støvringgaards adelige Jomfrukloster, hvortil den ligesom de andre Gaarde i Byen hørte, for en Købesum af 1100 Rigsdaler, som Køberen skaffede til Veje ved at sælge 2 Heste til samme Pris, og saa var den endda købt fri for den dengang værende Landgilde, som ved senere Salg af Bøndergodset paalagdes, nemlig 3 Td. Byg pr. Td. Hartkorn at betale i aarlig Ydelse efter Kapitelstaksten, og da Gaarden som omtalt havde 6 Td. Hartkorn, og der regnes med 6 Kr. pr. Td. Byg, saa havde Landgilden jo igennem 14 Aar oversteget Købesummen med 68 Kr. Ovennævnte Peder Johnsen og Ane Nielsdatter havde en Søn, Søren Pedersen, kaldet Johnsen, f. $6/1$ 1815, d. $28/5$ 1874, gift med Kirsten Olesdatter, f. i Jennum $5/12$ 1825, d. i Gjerlev $14/3$ 1897. Han oprettede og byggede et Teglværk omkring 1856, som dreves fra Gaarden, indtil det blev nedlagt om-

kring 1890; der brændtes omkring ved 7 Ovnfuld Sten om Aaret, hver paa en 27,000 St., og som Brændsel brugtes Tørv fra deres egen Eng, omkring ved 200,000 om Aaret. Af Sten fra dette Teglværk stammer Udhusene til den nuværende Gaard, Hestestalden er bygget 1857, Kostalden 1871, Laden 1881. Derimod er Stuehuset meget ældre, det har ikke været muligt at faa oplyst, fra hvilket Aar det er bygget, men jeg mener, at det maa være meget gammelt, maaske det er det samme, som man havde ved efterfølgende Skiftebrevs Udstedelse d. 26. Juni 1762. Ved en Omforandring i Stuehuset for mange Aar tilbage fandtes der en Indskrift udskaaret i et gammelt Panel:

Gud vogt vort Hjem naar Ild og Lys skal brænde
Og føre os til Lyset frem naar Tiden haver Ende.

Dette synes jeg kunde tyde paa, at Stuehuset maa være meget gammelt, men den nuværende Ejer, Søren Johnsen, der bor der den Dag i Dag, bor meget godt, baade hyggeligt og rart; der er jo ikke højt til Loftet, men smukt er der inden Døre og velholdt i alle Maader. Der er indlagt Vand fra Byens eget store Vandværk samt elektrisk Lys fra Randers kommunale Elektricitetsværk, og Radio er der ogsaa, saa det kan jo da siges, at den gamle Bygning er fulgt med Tiden.

Skiftebrev

efter afgaaende Peder Joensen i Gjerlev By, begyndt
den 28. Maj 1762 og fuldendt den 25. Juni 1762.

Anno 1762 den 28. Maj var mig underskrevne
Forvalter paa Støvringgaards Jomfru Kloster i den

Gaard i Gjerlev Sogn og By paaboende og nu er fra-død for der at holde Registrering og Vurdering samt Skifte og Deling mellem hans efterladte Enke Kirsten Nielsdatter og hans af 2 Ægteskaber efterladte Børn, nemlig af første Ægteskab Ane Pedersdatter, 24 Aar, og af andet Ægteskab en Søn og 3 Døtre, nemlig en Søn, Joen Pedersen, 22 Aar, Ane Pedersdatter, 13 Aar, Ane Pedersdatter 11 og Ane Pedersdatter, 8 Aar gammel, havde til Kundskab til mig taget 2 Vurderingsmænd, Søren Nielsen og Christen Poulsen, begge af Gjerlev, og er da i Enkens og hendes Arvetageres Laugsværge, Lauers Vinther af Enslev samt Børnernes Formynder, nemlig Jens Nielsen af Stouby og Peder Nielsen, Stouby, i deres Overværelse forrettet som følger:

	Rd.	№	Sk.
I Dagligstuen:			
Et gammelt Egetræsbordblad			
med Fod og Skab under	1	2	
1 Bænk		2	4
1 Ditto mindre		1	
1 Jærnbilægger Kakkelovn paa Træ Fod	6		
2 Stole		2	
1 Ditto ringere			8
1 Fyrre Sengested med Stolper	1	2	
2 Stk. blaa Drejls Omhæng	1	3	
1 gammel Olmerdugs Overdyne			
med blaastriber	1	3	
1 Par Blaarlærreds Lagener		3	
En Bolsterunderdyne med grønne Striber	2		
1 Ditto Underdyne med blaa Striber	1	1	
1 gammel Olmerdugs Hovedpude			
med Blaastriber		3	8

	Rd.	#	Sk.
1 gammel Olmerdugs Hovedpude med Blaastriber		1	4
En gammel Bolster Pude		1	
Et lidet Fyr Hengeskab brun anstrøgen uden Laas		1	4
1 Ditto af Eg med Laas brun Anstrøgen		4	8
3 Hylde		1	2
1 gl. Ditto, brun anstrøgen			6
1 træ Lad staaende paa tre drejede Knapper			4
Et syet Stolehynde med adskillige Striber		1	
1 Ditto		1	
En 4 Lispunds Vægt	1		
1 par Tinlysestager		1	8
En Bibel	1	1	
I den anden Stue:			
Et stort Sengested	1	1	
3 st. gamle treskaftede blaar Omhæng med Kap		3	
1 Olmerdugs Overdyne med blaastriber	1	3	
En gammel hvid Bolster Underdyne	1		
En Ditto ringere		5	
2 Hvide Bolster Hoveddyner		4	
2 gamle Bolster Hovedpuder		2	
1 gammelt halvt Sengested			8
1 graa Vadmels Overdyne med sorte Striber		3	
1 par gamle Blaalærredslagener		1	12
1 gl. hvid Bolster Hovedpude		2	
1 gammel Olmerdugs Hovedpude med blaa Striber		3	
1 gammel hvid Bolster Underdyne	1		
En Ege Kiste med Laas og Hængsler	3		
1 st. Bolster Underdyne med Blaastriber	3		

	Rd.	#	Sk.
En Ditto med gule Striber	2	2	
3 Bolster Hovedpuder med blaa Striber	1	3	
1 Ditto med Hørlærredsovertræk		4	
1 Ditto		4	
2 Olmerdugs Hovedpuder af adskillige Striber med Hørlærredsovertræk	1	2	
4 Omhæng trykt paa Blaarlærred med adskillige Kulører	1		
1 par Hørlærredslagener	1	1	
1 par Ditto	4	4	
1 par Ditto	4	4	
1 par Blaarlærredslagener	4	4	
1 par Blaarlærredslagener	4	4	
1 Blaa Drejls Senge Klæde	1	1	
1 Ditto	1	1	
Et lidet Fyrre Skrin staaende paa 4 drejede Træknapper, brunanstrøgen		2	
Et Ditto Ringere	1	8	
1 brun Kiste med buet Laag	1	4	
Den salig Mands Gangklæder:			
En blaa Vadmels Kjortel	1	3	
1 gammel Ditto	1		
En blaa Vadmels Vest med Kamelhaardsknapper	1	1	
En Skindvest med Messing Knapper	1		
En gammel rød Vadmels Trøje	1		
En hvid Ditto		1	8
En blaa Vadmels med 12 Sølvknapper	1	1	
En gammel Ditto med Metalknapper	1	8	
Et par nye Skind Bogser underforet med Vadmels		4	

	Rd.	№	Sk.
Et par Skind Bogser underforet med Vadmæl	2		
Et par Ditto	1		
Et par hvide Vadmels Ditto	1		4
Et par gamle Støvler	5		
Et par Sko	2		

I det lange Kammer næstved Stuerne:

En Tønde Mjød	4		
En stor Ølkande		1	
En Øl Lejle			12
En Gryde		2	4
En Ditto			8
En gammel Stol			6
En Ege fjerding			6
En stor Hævl			8
En Kobber Tragt			10
Et Vatter Pas			2
En Haand Sigte			8
2 Bild Jern			8
Et par Kaarer	1		
En gammel Egefjerding			8
1 par gamle Stigbøjler		1	

I Frammerset:

En Kobber Kedel i Grue	12		
En Ditto mindre (1 Otteng)	3		
1 Jern Trefod		1	
En Røst		1	
1 Jern Pande		1	8
Et lidet Fyrrebord med skuffer under	3		
1 gammel fyrre Skammel			2
1 Haand kværn med Stene	4		
En Kærne	1	12	

	Rd.	#	Sk.
1 Drøfttrug			4
1 Krogskaal			2
En Smør Tange			7
1 Ditto			6
1 Ditto			7
2 Træ Skaale			4
12 st. Trætalerkener			12
1 træ Kande			6
4 Stripper		1	8
2 Spande		1	
2 Ballier		3	
1 Ege Brygekar		3	
1 Ditto		4	
1 Ditto		4	
1 Øl Tønde		2	
1 Ditto		2	
1 Ditto		1	8
1 halv Tønde		1	8
1 Otting		1	
1 gammel Fyr Vandtønde			6
1 Ditto			6
1 gammel Ege halvtønde			4
Paa Loftet:			
12 Td. Rug		18	
6 Td. Byg		6	
4 Lispund Malt		4	
2 gamle Vandtønder			8
2 gamle Fjerdinger			4
1 6 Lispund Grynløb med Laag		3	4
4 andre Løbe		1	8
1 Spinde Rok		2	

	Rd.	Ø	Sk.
1 Hasp			8
1 Korn Skippe		2	
1 Fjerding Kar			8
35 Korn Sække	8	4	8
4 st. Korn Sold		2	
Udendørs samt Vogn og Pløjeredskaber:			
1 Beslagen Vogn med tilbehør	10		
1 Ditto med tilbehør	5		
1 gammel Træ Vogn	3		
1 gammel Ditto	1		
1 Plov med tilbehør	2		
3 Harver	1		
3 Jord Spader		3	
2 store Tørvespader	2		4
4 Haand Økser		4	
4 Navbor		2	
4 Spigerbor			4
1 gammel ubrugelig Skou Saug			2
1 Hammer			8
1 Knibtang			8
4 Hø Forker		1	8
2 Jern Greb		2	8
3 Skovler			6
2 Hakkelskister med Knive		4	
1 Hjulje		3	
1 Ditto		3	
1 Ditto		1	
1 Ditto		1	
5 Hjulje Draver		1	9
5 River			15
2 Jærn River			12
1 Ditto			6

	Rd.	№	Sk.
Kreaturer (Bæster):			
1 brun Hoppe med Føl 11 Aar	12		
1 sort Hoppe 9 Aar	18		
1 sort Hoppe 11 Aar	12		
1 sort Hoppe 4 Aar	24		
1 sort Hoppe 11 Aar	11		
1 sortebrun Ditto 18 Aar	8		
1 sortebrun blisset Hesteplag 3 Aar	13		
1 sortebrun Hesteplag 2 Aar	12		
2 sort mor Plag 2 Aar	8		
1 sort mor Plag 1 Aar	6		
1 sort Hesteplag 1 Aar	6		

Kvæg:

En Blakhjelmet Ko 9 Aar	4	4
En hvid Ditto 8 Aar	5	2
En sorthjelmet Ditto 7 Aar	5	2
En Blakked Ditto 5 Aar	6	
En Ditto 4 Aar	5	2
Et par blakede Stude hver 4 Aar	12	
En blakked Stud 3 Aar	4	4
En sort Ditto 3 Aar	4	4
Et blakked Studenød 1 Aar	2	
En sort Ditto 1 Aar	1	4
En sorthjelmet Kvie 1 Aar	2	1
3 Spædekælve	3	

Faar:

23 gamle Faar med Lam	11
9 Ungfaar med Lam	3
3 Væddere	1

	Rd.	⌘	Sk.
Svin:			
5 gamle Svin	5	5	
4 spæd Grise	1		
Gæs:			
6 gamle Gjes	1		
Bistader:			
11 Bistader a 4 ⌘	7	2	
Enken og Laugsværgen blev tilspurgt, om de vidste videre at angive, som Sterv- boen kunne blive ført til Indtægt Hvortil Svarede „Nej“.			
Er saa Skifteboets Beløb	375	3	1

Men som det var sildig paa Dagen og Aftenen paatrængte saa kunne med Skiftet ej videre fortares men maatte formedels anden paakommende Forretninger opsættes i 4 Uger til 25. Juni førstkommende da det atter igen forelægges og til Cundskab.

A. Lunbye.

Som Børnenes Formynder	Som Laugsværge
Peder Nielsen, Stouby	Laurids Vinther
Jens Nielsen, Stouby	

Som Vurderingsmænd
Søren Nielsen og Kresten Paulsen

Efter foregaaende opsættelse blev Skiftet d. 25. Juni atter foretaget af foranskrevne Anders Lundbye og med hermed 2 Mænd, nemlig Søren Nielsen og Kresten Paulsen af Gjerlev, hvor de i overværelse af Enken Kirsten Nielsdatter og hendes antagne Laugsværge Laurits Vinther, Enslev, samt Børnenes For-

mynder nemlig Jens Nielsen, Stouby, og Peder Nielsen, Stouby. I deres tilstedeværelse forrettet som følger.

Rd. # Sk.

Boens Besværing:

Den salig Mands Begravelses Bekostning angaves af Enken at være	17		
Hvorimod hun fordrer til sin egen Begravelse	12		

Dernæst blev Gaardens Brøstfældighed anført og er saaledes:

Stuehuset

Til Reparation og Tag behøves

Tag 42 Traver	15	4	8
4 Tylt Lægter	2	4	
2 Stolper	2		
2 Bjelker	1	2	

Det sydre Hus

9 Tylt Lægter	6		
2 Spændetræer		2	
2 Bjelker		5	
3 Remmestykker	1		
37 Traver Tag	12		

Det Østre Hus

16 Traver Tag	6		
4 Tylt Lægter	2	4	

Det Vestre Hus

7 Stolper a 3 ¹ / ₂ Alen	7		
3 Remmestykker	1		

Ialt 87 3 8

Et lille Udsnit af Stamtavlen over den Johnsenke Familie,

som endnu siden 1693 bebor den gamle Slægtsgaard
i Gjerlev.

Peder Johnsen, født i Gjerlev 1693, død i Maj i Gjerlev 1762.
I sit andet Ægteskab gift med Kirsten Nielsdatter. I sit andet
Ægteskab havde han 4 Børn: Joeen, f. 1740, Ane Pedersdatter,
f. 1749, Ane Pedersdatter, f. 1752, Ane Pedersdatter, f. 1754.
Hans Datter af første Ægteskab var Ane Pedersdatter, f. $\frac{20}{7}$
1738, g. m. Kristen Sørensen, f. $\frac{12}{2}$ 1734.

Deres Søn

Peder Kristensen Johnsen, f. $\frac{14}{7}$ 1765, d. $\frac{24}{6}$ 1840,
g. m. Ane Nielsdatter, f. 1771, d. $\frac{6}{11}$ 1851.

Deres Søn

Søren Petersen kaldet Johnsen, f. $\frac{6}{1}$ 1815, d. $\frac{28}{5}$ 1874,
g. m. Kirsten Olesdatter, f. i Jennum $\frac{5}{2}$ 1825, d. Gjerlev $\frac{14}{8}$ 1897.

Deres Børn:

1.

Ane Sørensdatter Johnsen, f. $\frac{30}{10}$ 1844, d. $\frac{3}{6}$ 1917,
g. m. Sognefoged, Dannebrogsmænd Kresten Andersen Lerke,
f. i Gjerlev $\frac{30}{7}$ 1842, d. $\frac{10}{4}$ 1925.

Ane Sørensdatters og K. Lerkes Datter

Kirsten Vinther Kristensen Lerke, f. $\frac{30}{10}$ 1875,
g. m. Anders Kr. Petersen f. $\frac{22}{2}$ 1876.

A. K. Petersen har i 31 Aar været Sogneraadformand og i lige
saa lang Tid i Bestyrelsen for Gjerlev Sparekasse, siden 1928
Amtsraadsmedlem og for Tiden Næstformand for Randers—Had-
sund Jernbane samt Medhjælper i Mariager Banks Kontor i
Gjerlev og blev først i April 1938 dekoreret som Ridder af
Dannebrog.

Ane Sørensen og K. Lerke havde ogsaa en Søn

Anders Kristensen Lerke, f. $29/4$ 1879,

g. m. sin Kusine Kirsten Johnsen, f. $9/3$ 1879.

Han har siden hans Fader fratraadte Bestillingen som Sognefoged virket som saadan og var i en Del Aar i Bestyrelsen for den stedlige Landboforening.

2.

Peder Sørensen Johnsen, f. $13/9$ 1846, d. $3/3$ 1928,

Formand for Brandforsikringen Jyden,

g. m. Enkefru Barbara Schifter, f. Hansen, Enke efter Kr. Skifter, Nøragergaard.

Barbara var f. $24/1$ 1845, d. $28/1$ 1924.

3.

Ole Sørensen Johnsen, f. $16/9$ 1849, d. $12/12$ 1912.

Han var Ejer af Slægtsgaarden. O. Johnsen var i sin Tid Tiendekommissær i Gjerlev Hrd. og i mange Aar Formand og Regnskabsfører for Gjerlev Sparekasse. Han var gift med

Kirsten Pedersen, f. $29/5$ 1864, d. $4/10$ 1908.

Deres Børn:

Søren Johnsen, f. $7/6$ 1896,

den nuværende Ejer af Slægtsgaarden,

g. m. Nielsine Frandsen, f. $18/2$ 1902.

Deres Børn: Kirsten Johnsen, f. $26/5$ 1927. Inge Johnsen, f. $2/12$ 1929.

Kirstine Johnsen, f. $23/9$ 1897, d. $2/2$ 1909.

Jens Frandsen Johnsen, f. $9/10$ 1898,

g. m. Agnes Emilie Rasmussen, f. $1/11$ 1903,

bosiddende i Hald.

Ane Johnsen, f. $5/1$ 1900, *Mette Johnsen*, f. $10/1$ 1901,

bosiddende i Gjerlev.

4.

Jens Sørensen Johnsen, f. $20/3$ 1852, d. $27/4$ 1916,

I en Arrække Møller i Vester Tørslev og Nørbæk,

g. m. Kristine Petrine Rasmussen, f. $3/1$ 1862.

5.

Else Sørensen Johnsen, f. $28/5$ 1854, d. $9/4$ 1928,

g. m. Rasmus Skifter, som 1883 købte 2 Marker og byggede Langagergaard i Gjerlev.

6.

Niels Sørensen Johnsen, f. 10/9 1856.

Han var i en lang Aarrække Sogneraadformand og har i næsten 30 Aar været Formand og Regnskabsfører i Gjerlev Sparekasse. Han var gift med Karen Marie Vinther, f. 27/4 1854, d. 24/1 1925. Hendes Bedstefader var i sin Tid Medlem af Stænderforsamlingen i Viborg.

7.

Hans Sørensen Johnsen, f. 11/1 1858, d. 28/8 1928,
g. m. Enkefru Dorthea Kristine Hall.

Hans Johnsen var i det meste af sin Manddomstid bosat som Snedkermester i Randers.

8.

Ane Kirstine Sørensen Johnsen, f. 13/8 1861, d. 3/6 1925,
g. m. Niels Laursen, Gjerlev, f. 15/11 1865.

Flere Aar Sogneraadmedlem, de sidste 25 Aar Revisor i Sparekassen i Gjerlev.

9.

Gertrud Marie Sørensen Johnsen, f. 15/3 1863.

Hun bestyrede i mange Aar Hjemmet og var i disse Aar en Moder for Børnene efter sin Broder Ole Johnsen og Hustrus Død.

Randers Amts gamle Landeveje.

Af Chr. Heilskov, Laurbjerg.



ERSOM vi gaar 2—300 Aar tilbage i Tiden, vil vi se, at Landets Net af Hovedveje dengang saa delvis anderledes ud end nu. Ganske vist fandtes alle de gamle Købstadveje, det vil sige Vejruterne mellem de dengang eksisterende Købstæder. Men de havde en delvis anden Retning end nu. Dette gælder ikke mindst for Randers Amts Vedkommende.

Kaster vi et Blik paa det første nogenlunde detaljerede Kort over Amtet, nemlig Johannes Mejers haandtegnede (men meget unøjagtige) Kort over Amtet fra Midten af det 17. Aarhundrede (Gl. kgl. Saml. Fol., 713), vil man se, at Mejer ikke har anset det fornødent at anføre mere end een Vej, nemlig den store østjyske Landevej fra Aarhus til Randers og Hobro. Derimod fremstiller det første virkelig opmaalte Kort, nemlig Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789, alle de da eksisterende Hoved- og Biveje i Amtet. Herpaa ses da følgende Hovedveje: 1) Aarhus—Grenaa, 2) Aarhus—Randers, 3) Randers—Hadsten—Skanderborg, 4) Randers—Ebeltoft, 5) Randers—Grenaa, 6) Grenaa—Ebeltoft, 7) Randers—Udbyhøj med Side-Landevej til Mellerup, 8) Randers—Had-

sund, 9) Randers—Mariager, 10) Mariager—Hadsund, 11) Mariager—Udbyhøj, 12) Mariager—Hald, 13) Mariager—Hobro, 14) Hobro—Viborg. Som det fremgaar af ovenstaaende, fandtes der i 1789 nogle Vejstrækninger, som nu ikke længere er Landeveje (Amtsveje).

I. Aarhus—Grenaa Landevej.

Naar man betragter Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789, vil man se, at Landevejen fra Aarhus til Grenaa (og Ebeltoft) dengang havde et næsten helt andet Forløb end i vore Dage. Det nuværende Landevejsanlæg maa være paabegyndt først i 1850'erne, men blev vistnok først helt færdigt efter 1870. Det vides saaledes, at General Rye i 1849 med sin Hærafdeling drog ad den gamle Vej forbi Vosnæs til Helgenæs.

Allerede Vejens Udgang fra Aarhus var oprindeligt en anden end nu. Vejen gik ud ad Mejlgaades Port, langs Stranden forbi den nuværende Østbanegaard og ind under Ris Skovs Skrænter. I 1804 bekendtgør imidlertid Byfogden i Aarhus følgende:

„Efter Øvrighedens Foranstaltning er Veien uden for Meilgade Porten udvidet og istandsadt, og Huulveien op ad Riise Skov udhugget, og Veien givet fuldkommen Breede, ligesom og Gyden ved Weilbye er istandsat, det bekjendtgjøres derfor herved, at denne Vei staaer aaben til almindelig Afbetiening, for de Veifarende til Egaae Broe, hvorimod den gamle farlige Vei, langs Havets Brædde, og under den steile Klint, som aflagt bliver at ansee. Aarhus den 22de Febr. 1804. Petersen, Bye og Herredsfoged“¹⁾.

¹⁾ Aarhus Stifts Adresse-Contoirs Tidender 1804, Nr. 15.

Hoffmeyer meddeler i sine „Blade af Aarhus Bys Historie“, at Vejen fra Mejlgades Port førte mod Nord langs Stranden „paa nu bortskyllet Land“. Af et Kort i Bogen fremgaar, at dette bortskyllede Land har strakt sig fra Østbanegaarden og lidt nordpaa, altsaa hvor der nu er Lystbaadehavn.

Var man nu sluppen heldigt forbi Ris Skovs Klin-ter, skulde man over det flade og sandede *Vejlby Fed*, hvor den gamle Grenaa- og Ebeltoftvej gik nærmere Stranden end den nuværende Nordre Strandvej. Men Sporene af den er nu forsvundne i vor Tids Bebyg-gelse og Haveanlæg. Vejen kaldtes paa gamle Kort Odelvej (Adelvej), og den skal først helt være ophørt som Kørevej i 1855¹⁾. Den førte saa omtrent i lige Linje hen til Randers Amts Grænse ved *Egaa Bro*, ikke den nuværende, men den oprindelige, som laa nærmere Stranden omtrent midt mellem Aakrogen og den nuvæ-rende Bro paa et Sted, der paa ældre Kort betegnes som „Vad“, og hvor der nu er en Gangbro over Aaen ved Ejendommen „Bakkely“. Paa dette Sted har Aaen nemlig forholdsvis faste Bredder, hvorimod den nu-værende Bro er bygget paa et Sted, hvor Terrænet er sumpet. Desuden findes der her paa den nordre Side af Aaen en Sænkning i den Bakkeskrænt (tyde-ligt en gammel Kystlinje), der følger Aaen fra dens Udløb til henimod den nye Egaa Bro. Gennem den omtalte Sænkning gaar endnu en mindre Vej forbi et Par Udflyttergaarde op til Landevejen syd for Egaa — dog nu med et skarpt Knæk, som den næppe har haft oprindeligt.

Det er ganske interessant, at der paa Bakkeskræn-

¹⁾ Aarhus Stifts Aarb. 1931, S. 120.

ten lidt vest for den gamle Bro findes et lille Højde-
drag med det meget sigende Navn *Brobjerg*. Her
fandtes i sin Tid en Runesten, kaldet „Egaa-Stenen“,
der senere blev anbragt i et Stengærde i Egaa By,
hvor Professor Vedel Simonsen fandt den i 1814.
Indskriften lyder: „Alvkel og hans Sønner rejste denne
Sten efter deres Frænde Manne, som var Godsbesty-
rer (Landfoged) hos Ketel den norske“. Runestene
blev jo med Forkærlighed opstillede i Nærheden af
Alfarvej eller paa andre befærdede Steder. Engen,
som ligger ved Brobjerg, kaldes paa Kortet *Langvad*.
Paa Egaa Mark har der iøvrigt ifølge Pontoppidan
været „adskillige Grav-Høie og Offersteder, hvoraf
tvende navnlig Vratis-Høi og Ris-Høi ligge tæt ved
hinanden, og derved trende Steen-Samlinger, af hvilke
den ene kaldes Steen-Dost“ ¹⁾.

Hvornaar den nye Egaa Bro er bygget, har jeg
ikke fundet noget om, men det er antagelig sket sam-
tidigt med, at Vejen i 1804 blev lagt om ad Vejlbj.
Broen var i 1821 saa miserabel, at Proprietær Schmidt
paa Skæringmunkgaard fandt sig foranlediget til at
indrykke følgende Advarsel i Avisen:

„Egaae Broe er nu saa brøstfædig, at man hver-
ken kan age eller ride over den ved høi lys Dag uden
med den største Fare. Dette tilkiendegives som en
velmenende Advarsel for Reisende. Schierringmunk-
gaard, den 10de Marts 1821. Schmidt“ ²⁾.

Fra Broen fulgte den gamle Vej i det Store og
Hele den nyes Retning til Skødstrup. Ved *Skæring*
var der kun et Par Smaabække at overskride, og der-

¹⁾ Danske Atl. IV, 319.

²⁾ Aarhus Stifts-Tidende 1821. Nr. 36.

efter kom saa Rutens første Kro, kaldet *Vasken* eller *Træskohuset*. Intet af disse Navne lyder videre forjættende, og Stedet har næppe heller været beregnet paa Standspersoner. Om Kroen ved jeg forøvrigt ikke meget. Den ses ikke paa Kortet fra 1789; derimod blev der givet Bevilling til den i 1799, og i 1866 skal den være bleven nedlagt. Den laa ved den nuværende Ejendom Skovly, godt 1 km nord for Skæring, omtrent overfor Nordenden af Kastrup Skov.

Fra Skødstrup tog den gamle Vej en anden Retning end den nuværende, idet den ved Kirken drejede mod Nordøst og herfra de første $1\frac{1}{2}$ km falder sammen med en endnu eksisterende Bivej. Men saa holder denne op, hvor den støder vinkelret ud til Vejen fra Hjelmager til Studstrup. Ganske vist fortsætter den gamle Vej paa Geodætisk Instituts Kort som en andenrangs Bivej, men det er idel Løgn og Bedrag. Der gaar ganske vist en bred Stribe, bevokset med højt Græs, videre mellem Markerne som en hensygnende Rest af den gamle Landevej; men den, som vil begive sig ad den, han kommer net op at køre. For Fodgængere lader det sig derimod nogenlunde gøre at passere dette Genfærd af en Vej, dog spærres man et Sted af et tæt Slaaenkrat, som siden Vejens Nedlæggelse er vokset op her. Man maa her vade udenom i den lerede Pløjjord, hvilket navnlig i fugtigt Vejr er mindre behageligt. Omsider naar saa den gamle Fortidslevning op til Vestsiden af *Havskov*, hvortil Adgangen nu spærres af en vakkelvorn Træport med en rusten Hængelaas for. Den, hvem det er lykkedes behændigt at omgaa denne Afspærring, vil overraskes ved bag den at finde den gamle Vej i hele dens oprindelige Bredde (12 à 13 Alen)

med Grøfter og Gærder paa begge Sider. Vejen, der nu helt er overbevokset med unge Bøge, gaar her inde i Skovkanten, som den følger nordpaa til, hvor Skoven ender.

Inde i Skoven kan der endnu tydeligt ses en anden Vejbane parallel med Hovedvejen. Det var ifølge Oplysninger fra Skovrider Bagge Sommervejen. Den var ikke stenlagt saaledes som Vintervejen (Hovedvejen).

Udenfor Havskov gaar Landevejen nu som en bedre Markvej hen til den nordligere liggende Skov *Horshaven*. Langs dette Vejstykke mener jeg ogsaa at kunne se Tegn til Sommervejen i Marken paa den østre Side. Vejen gaar nu langs Vestsiden af *Horshaven*, i hvilken den nedlagte By *Vosnæs* skal have ligget, medens den ligeledes nedlagte By *Indrup* laa et Stykke vest for Skoven. Den gamle Vej støder saa vinkelret op til Vejen fra *Segalt* og *Løgten*, som den saa følger forbi *Vosnæs* (*Vosnæsgaard*) til Kysten.

Her laa den næste Kro, nemlig den tidligere *Løgten Kro*, umiddelbart vest for den nuværende Skovriderbolig *Gammel-Løgten*. Det var, efter hvad Skovrider Bagge oplyser, en firlænget Gaard med udskaa-ret Bindingsværk og med en Række Popler udenfor Stuehuset mod Vejen.

Hvornaar Kroen er opstaaet, kan jeg ikke oplyse, men den eksisterede ialfald 1737, da Joen Dejret fik Bevilling. Han har nok haft den til 1759, da Bevillingen gik over til Martin G. Eyer. Ganske vist nævnes en Hans Petersen i *Løgten Kro* 1757, men han har vist kun været Forpagter eller Bestyrer af Kroen. Præsten i *Vistoft*, Erik Begtrup, giver omkring ved dette Tidspunkt følgende Beskrivelse af Stedet:

„Lygten, et smuk med privilegier forsynet Kroe, som ligger paa Gaardens [o: Vosnæs] Mark neder ved den Alfar-Vey tæt ved Calløe Viig, har skikkelig Bygning og Noget Avls Brug, kand vel holde 3 à 4 Køer og en 20 Faaer og har god Leylighed til Favne-Veds Handel; thi her ved Stranden sees Mange Favne Ved opsat, som aarligen kjøbes og bortføres til Kiøbenhavn af Drag-Ører [o: Dragørfolk] og andre; har ogsaa en skøn Leylighed til Fiskerii af Viigen; her er Farten over et stor Havflag¹⁾, naar der er Udfaldsvande, men naar der er Høye Vande maae Mand liste sig om i Landingen over onde Sumpe og Bække²⁾).

Maaske har ovennævnte M. G. Eyer haft Løgten Krobevilling til 1785, da den blev givet til Poul Rosenørn Gersdorff til Vosnæs, som naturligvis forpagtede Kroen bort. I hans Tid, i Krigsaaret 1807, „da Engelskmanden kom, den forbandede Tyv“, som det hedder i Visen, havde et Par engelske Officerer været i Land ved Vosnæs og drukket Kaffe i en Kro (som ikke godt kan være nogen anden end Løgten Kro), hvorfor de hver betalte en Dukat, fortæller Laurids Engelstofft i sine Dagbogsoptegnelser $\frac{6}{9}$ 1807. ³⁾ Disse Albions Sønner har altsaa været særdeles velforsynede med Guldet hin røde.

I 1808 gik Krobevillingen over til Jørgen Mørch Secher til Skaføgaard og Vosnæs. I hans Tid var spanske Tropper et Par Maaneder indkvarteret i Kroen; man har paa Stedet fundet adskillige smaa spanske Hestesko af en særegen Form.

1) Vistnok en nøgen Sandbred.

2) Thott, 4, 1457 S. 7—8, Kgl. Bibl.

3) Danske Saml. III, 123.

En senere Kromand hed Ostenborg; han var tilige Skovrider og døde 1822. Tolv Aar efter var Kroen bortforpagtet til Mads Grann. Senere, da den nye Landevej var bleven anlagt, blev Kroen omkring 1862 nedrevet, efter at den nye Løgten Kro var opført paa det nuværende Sted, hvor siden Byen Løgten er opstaaet. Den nye Kro nævnes 1859 og var da formodentlig lige opført. Kromanden var dengang Mogens Jørgensen Blach, der døde som Landvæsenskommissær 1901.

Ved den gamle Kro, hvor der hver 14. Dag holdtes Marked, slog Vejen, som gaar her endnu, et skarpt Knæk mod Nord langs Stranden. Her ligger det gamle Løgten Pakhus fra Udskibningstiden med male-risk Gaardinteriør. De ældste Dele af Bygningen stammer formodentlig fra Tiden omkring 1830 eller 40. I 1864 skal prøjsiske Officerer have været indkvarteret her. Handelen er først nedlagt for en Snes Aar siden.

Paa Stranden udfor Pakhuset var der som sagt en vanskelig Passage. En Bæk kommer inde fra Savmølle Skov og „dens Strøm kaster sig ud i Calløeviig og er besværlig for Veyfarende at komme over; naar i Viigen er høye Vande, saasom Grunden, den løber paa er løs og dyndagtig“. ¹⁾ Denne Bæk drev den nedlagte Rodskov Mølle.

Et Stykke forbi Pakhuset gaar Vejen nordpaa til den nye Landevej ved Balskov, medens den gamle som en bedre Markvej gaar Nord om *Galgebakke*, der i gamle Dage var fælles Rettersted for Rosenholms og Vosnæsgaards Birker.

¹⁾ Thott, 4, 1457, S. 14.

Vi følger nu den gamle Vej, der gaar højest male-risk langs Kalø Vig, undertiden næsten paa selve Strandbredden og med den herligste Udsigt mod Vosnæspynt, Mols, Kalø Slotsruin og Skoven Hestehave. Den gaar Nord om den kratbevoksede Pynt *Ugelbølle Hoved* og avancerer efterhaanden til en ret respekta-bel Bivej, der fører ned forbi *Følle Vandmølle*. Herfra fortsætter den afdankede Landevej som en saare romantisk Markvej $\frac{1}{2}$ km syd for og parallelt med den nye Landevej. Den kæmper sig saa mellem Tjørnehegn, store Kampesten og Rester af gamle Gærder op til Sydspidsen af *Rønne By*.

Her laa den gamle *Rønne Kro*, som naar et godt Stykke tilbage i Tiden. I al Fald eksisterede den i 1707, da den „velerfahrne“ Regimentsfeldskær Mester Wulf boede her. Han har formodentlig selv haft Kroen.¹⁾ Den første Bevilling, jeg kender, er imidlertid fra $\frac{19}{5}$ 1747, da den blev givet til Gehejme-konferensraad Conr. Detlef Reventlow til Frisenvold, Kalø m. m., og fra ham gik den $\frac{23}{9}$ 1754 over til Sønnen, Grev Chr. Detlef R. til Christianssæde. De højadelige Herrer har saa fæstet Kroen bort til Mænd, hvis Navne vi nu ikke kender. Præsten Begtrup omtaler ved Midten af det 18. Aarhundrede, at der i Rønne findes „et beqvem, privilegeret og vel indrettet Kroe, hvor de Molske Post-sække for Tved, Helgenæs, Wistoft, Knebel og Roelsøe, Agrie og Egens Sogner exc: aflægges og hvor Ebbeltoft- og Grænaae-Post farer forbie.“²⁾

Bevillingen var længe i den Reventlowske Fami-

1) Hübertz: Aktstykker III, 35.

2) Thott, 4, 1457 S. 22.

lies Hænder; $10\frac{1}{2}$ 1767 blev den fornyet eller konfirmeret for Komtesse Juliane Frideriche Christiane Reventlow, Datter af forrige Bevillingshaver. Fra hende gik den $24\frac{1}{10}$ 1805 over til Birkedommer Lee-meyer. I 1834 nævnes Johannes Schjødt som Kro-mand. Han har vel kun været Forpagter, thi 3 Aar efter averterer N. Andersen Kroen til Salg. Den maa da være bleven købt af Schjødt, som imidlertid allerede døde $10\frac{1}{6}$ 1838, efterladende Enken Kirstine Jacobsen og 6 Børn.

Ved Anlæget af den nye Vej blev Rønde Kro flyttet længere op i Byen, hvor den nu ligger. Den er opført 1855, men senere en Del ombygget. En Oplevelse her under Krigen 1864 kan vel, skønt den ikke foregik paa den gamle Landevejs Tid, nok læses med Interesse paa Grund af dens usædvanlige Art.

Den afdøde Læge H. P. B. Barfod gjorde som ungt Menneske en Rejse fra Aarhus til Skærsø og fortæller herom: „Jeg kørte saa afsted i den lukkede Postvogn fra Aarhus og bedede som sædvanlig i Rønde Kro. Det var henved Midnat, da vi naaede Kroen og kørte ind i Rejsestalden, der ligger langs med Vejen med en bred Port til Ind- og Udkørsel. Jeg blev siddende i Vognen, mens der blev skiftet Heste, thi inde fra Kroen hørte man Raaben og Skrigen af drukne Mennesker. Der var lige spændt for igen, da en Flok preussiske Soldater kom farende fra Krostuen ud i Rejsestalden, rev Vogndørene op og vilde baade „visitere og arrestere mig“, raabte og brugte Mund. Men pludselig blev Dørene smældede i, og i Firspring foer Vognen ud af Porten og henad Landevejen. Men saa susede nogle Kugler efter os, én gik gennem Kaleschen forbi mit Hoved, og der blev

raabt „Halt!“ og skudt igen, saa Kusken blev nødt til at holde. Jeg blev revet ud af Vognen og Kusken ned fra Bukken, Hestene spændt fra og Vognen væltet ned ad Skrænten ud paa Marken. Men foruden Tyskerne havde der i en anden Stue paa Kroen siddet en lille Flok danske Bønderkarle. De hørte Spektaklet og kom nu stormende til, og da de var ædru, fik de i en Haandevending Fjenden afvæbnet. Det varede ikke længe før Vognen blev rejst og trukken hen ad Marken, til den igen kunde komme op paa Vejen, Hestene blev spændt for, og med et Hurra fra de raske Karle kørte vi nu videre. Vognen var ilde tilredt og Ruderne knuste, saa at jeg fra Skærsø paa Kuskens Anmodning skrev en Redegørelse til Vognmanden, om det, der var sket. Denne maa have vedlagt sin Klage denne Udtalelse og sendt den til den Højstkommanderende i Aarhus, thi en Tid efter fik jeg en Meddelelse fra denne om, at de tyske Soldater var blevne straffede“. ¹⁾

Fra Rønde Kro gik Landevejen tildels som Hulvej ad den nuværende Bagvej op langs Østsiden af Rønde By, hvor den nedenfor Kalø Bavnehøj stødte op til den nuværende Landevej. Med denne gør den saa fælles Sag til *Kalø Hovedgaard*. Men her tog den gamle Vej et andet Forløb og fulgte den nuværende Bivej mod nordøst. Den bliver nu en udpræget Indlandsvej, og ved Kalø Hovedgaard aabenbarer der sig et storslaaet Perspektiv ned over det lave, sandede Landskab forude. Lidt paa den anden Side af *Rostved By* gaar Vejen Vest om den udtørrede Korup Sø op over dennes Udløb Korup Aa ved *Rostved Bro*.

¹⁾ H. P. B. Barfod: Minder fra et langt Liv S. 101—02.

Straks derefter gaar den gamle Landevej fra tilhøjre og bliver nu til en anden eller tredje Rangs Bivej over meget sandede Marker, især i Nærheden af Tuelbrohuse, og lander saa nede ved Maarupvad.

Her laa før i Tiden *Maarupvad Kro* ved Maarup Aa lidt nord for Maarup Vandmølle. Kroen kan næppe være synderlig gammel. Den nævnes ikke i 1834, derimod ses den paa Manzas Kort fra 1843. Her er forhen holdt Markeder, og endnu paa Maalebordsbladet fra 1877 er Markedspladsen afsat. Men da den nye Landevej blev færdig, blev Kroen, senest 1875, flyttet til Kolind, hvor der blev Station paa den i 1876 aabnede Aarhus—Ryomgaard Jernbane. Paa Kroens foruds Plads ligger nu en Bondegaard.

Fra Maarupvad gaar Spændingen af den gamle Grenaavej. Den fortsætter nu som en anstændig og lidet opsigtsvækkende Bivej til nord for Aalsø. Først gaar den til *Nødager* og derfra videre til den saakaldte *Aalborgmølle Bro*, der fører over Hallendrup Aa paa samme Sted, hvor Jernbanen nu gaar over. Lidt østligt for dette Sted, nord for Vejen, ligger en buskbevokset Kæmpehøj, kaldet *Tinghøj*. Det er formodentlig den „Galgebakke“, hvor Sønder-Djurs Herreds Rettersted skal have været, skønt „Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist.“¹⁾ angiver dens Plads syd for Landevejen, men nord for Banen.

Den næste By paa Ruten er *Albøge*, der snart efterfølges af *Lynghby*. Her kunde man have ventet en Kro, da der er et aneligt Stykke Vej fra Maarupvad til Grenaa. Men nogen Kro synes ikke at have eksisteret her, og gamle Folk har heller ikke hørt Tale

¹⁾ 1902, S. 311.

om en saadan. Dermed maa vi slaa os til Ro. Saa følger Byerne *Fladstrup* og *Vejlby*. Ca. 3 km øst for sidstnævnte, lidt nord for Aalsø, falder den gamle Vej sammen med den nuværende, som den saa gaar Haand i Haand med til Grenaa forbi Herregaarden *Hessel*. Pontoppidan meddeler imidlertid som en gammel Tradition, at Vejen oprindeligt har gaaet østen om Hessel paa det Sted, hvor den saakaldte *Fru Annes Sten* staar. Om denne fortælles, at den er sat til Minde om, at en Frue ved Navn Anna her skal have gjort Barsel.¹⁾ Det maa dog nok være mindst et Par Aarhundreder siden, at Vejen har gaaet her.

Hvor Landevejen gaar over *Djursaa* ind i Grenaa By, har der fra gammel Tid af været Bro, ialfald fra det 15. Aarhundrede. 1539 fik Peder Ingvarsøn af Christian III Brev ad gratiam paa „Grinder Broff“ og „den rente, der af ganger“, og 1550 fik Clement Slotsskriver paa Kalø, Brev paa Kronens Bro, „Grindne Bro“ og at oppebære Brokorn af den²⁾. Endvidere kan nævnes, at Søren Madsen i „Stenbrad“ (Stabrand?), Herredsfoged i Sønder-Djurs Herred, $\frac{4}{5}$ 1602 fik Bevilling paa aarlig at maatte oppebære det til Grenaa Bros Vedligeholdelse bestemte Brokorn mod at holde Broen i vederbørlig Stand.³⁾ Samme Bro ses iøvrigt i Byens Vaaben.

¹⁾ Danske Atl. IV 324.

²⁾ Danske Atl. IV 267.

³⁾ Kancelliets Brevb.

Da Udbyneder Sognemænd selv øvede Justits.

Ved Lærer P. Christensen, Tornby.



EN af Datidens mest fremtrædende Skyggesider var den almindelig udbredte Drukkenhed, der kendetegnede saa at sige alle Befolkningslag paa Landet, lige fra den velsituerede Selvejergaardmand til Sognenes Almissemænd, som ofte hellere vilde undvære Mad og Klæder end Brændevinen. Med Drikkeriet fulgte stundom baade Raahed og Selvtægt, saaledes som følgende sammentrængte Beretning vil vise.

I første Halvdel af forrige Aarhundrede boede paa Udbyover Mark, lidt syd for Byen, en Gaardmand, Niels Jørgensen, som af alle var anset for at være en udpræget Bøllenatur. Han havde afbrændt sin Gaard samt forøvet andre Misligheder, hvilket selvfølgelig nedsatte hans Omdømme blandt hans Standsfæller, ligesom han yppede Klammeri og begik Overfald, hvor der bød sig den mindste Lejlighed. Man frygtede ham overalt paa Egnen, og man har fortalt, at kun faa holdt af at færdes alene ved Nattetid. Der skete flere Gange Anmeldelse til Politiet vedrørende hans Meriter, men da Bønderne deromkring fandt, at Øvrigheden i Mariager tog alt for valent paa den

Sag, besluttede man, at nu skulde Niels' Magt knækkes, koste hvad det vilde.

En Aften i Begyndelsen af Oktober 1828 var Gaardmand Morten Christensen, Udbyover, et Ærinde i Udbyneder, hvor han selvfølgelig havnede paa Kroen. Her kom han i Selskab med Byens Smed. Medens de sidder og snakker ved en Dram, kommer Sognefogden i Udbyneder Sogn, der dengang boede i Udbyover og hed Jens Andersen ¹⁾, ind ad Døren sammen med nogle andre Mænd fra Egnen og spørger, om Niels Jørgensen ikke havde været der. Da dette bliver benægtet, svarer Jens Koch: „Ja, saa kommer han nok snart“, og tilføjede, at de havde et Mellemværende med ham, hvilket nu skulde ordnes. Da Morten Christensen blev bange for, at man vilde gaa for vidt, betalte han, hvad han havde nydt, og skyndte sig hjem.

Umiddelbart efter indfandt Niels Jørgensen sig i Kroen, og straks tog Slagsmaalet eller rettere Afstraffelsen sin Begyndelse; thi der var otte Mand mod een. Nogle af de otte fandt dog, at det blev til for meget, og henstillede til de øvrige, at de skulde holde op med at prygle Manden, men den overmodige Sognefoged, Egnens rigeste Mand, udtalte, at han alene var Dommer her. Omsider blev det Kromanden for meget. Han fik Slagsbrødrene udenfor, hvor Mishandlingen fortsattes. Ja, der berettes endog, at en af Voldsmændene traadte op paa Niels Jørgensens næsten bevidstløse Legeme og drak en Snaps. Da de forlod ham, laa han hen som død. Han slæbte sig dog et lille Stykke henad Vejen. Her laa han

¹⁾ Han benævnedes altid Jens Koch.

hele Natten, til en forbigaaende Kvinde om Morgen
fandt ham døende. Hun tilkaldte straks Hjælp, men
da Folk kom til Stede, var han allerede død. Efter-
spillet paa denne sørgelige Tildragelse blev meget
alvorlig for Deltagerne. Øvrigheden afholdt en Række
Forhør, og Dommene blev meget strenge. Sogne-
fogden, der ansaas for Hovedmanden, blev dømt til
Slaveriet, men da Sognebeboerne indsendte et Bøn-
skrift til Kongen om Benaadning, blev denne haarde
Straf en Del nedsat. Saa vidt vides, kom han paa
fri Fod efter nogle Aars Forløb. De andres Straffe
blev noget mildere; saaledes slap en ung Karl med
Vand og Brød. Noget hjalp det vel ogsaa, at Ofret
havde været en overordentlig slet Person, der tit havde
været i Konflikt med Loven. Kromanden slap heller
ikke fri for Straf, idet Krobevillingen blev taget fra
ham og Kroen nedlagt. Omkring 1870 benævnedes
endnu en Gaard i Udbyneder for Kroen. Denne ned-
brændte ved den store Ildebrand i Udbyneder 5. Juni
1892, da 11 Gaarde og 14 Huse foruden Skolen,
Hospitalet samt Kirketaarnets Træværk gik op i
Luer.¹⁾

Af Sognefogdens Indberetning til Øvrigheden og
af Politiafhøringerne fremgaar det, at Drabet fandt
Sted Natten mellem 7. og 8. Oktober 1828, og at
man den 9. om Morgen havde fundet Niels Jørgen-
sen død ved Udbyneder Kirke. Besigtelsen af Liget
gav straks Mistanke om et Drab, idet Huden, der
dækkede Kraniet, var revnet i omtrent 5 Tommers
Længde. I Forhøret, der varede til Midnat, blev det

1) Denne Beretning skyldes afdøde Lærer og Landbrugskan-
didat Morten Nielsen, født i Havndal, Kastbjerg Sogn, 1854,
død i Hørby i Vendsyssel for en halv Snes Aar siden.

oplyst, at Niels Jørgensen endnu levede om Morgenen ved Nitiden, og at adskillige havde talt med ham, hvor han laa ved Kirken, men at han efter disses enstemmige Udsagn intet havde ytret om, hvem der havde mishandlet ham. Han klagede kun over at befinde sig meget daarligt, og at han led af Tørst, hvorfor en Kone bragte ham Vand, som han nød noget af og derpaa opgav Aanden. Hun var ogsaa den eneste, der viste Barmhjertighed imod ham, da alle andre, som kom der forbi, lod ham ligge hjælpeløs, formodentlig fordi han var en forhadt Person, og allerede oftere havde tilbragt Natten under aaben Himmel. Forresten blev der hverken i dette eller i de to efterfølgende Dages kontinuerede Forhør, hvorved ialt afhørtes 22 Deponenter, opdaget videre, end at den dræbte havde været til Stede i Udbyneder Kro Tirsdag d. 7. om Aftenen i Forening med en Del af Sognemændene, samt at de omtrent Kl. 9 var gaaet hjem hver til sin Side, uden at nogen vilde tilstaa at kende den Maade, Niels Jørgensen var kommet af Dage paa. Inden Obduktionsforretningen, d. 14. Oktober, tog sin Begyndelse, blev en Karl ved Navn Thomas Nielsen, om hvem Herredsfogden ved hemmelig Efterforskning havde hørt, at han skulde kende noget til Sagens Sammenhæng, afhørt. Han forklarede da, at der om Aftenen nævnte Dato havde været Tummel i Kroen, og at en Del af de tilstedeværende havde skubbet og stødt Niels Jørgensen ned ad Udbyneder Gade, og 5 Minutter efter hørt tvende Skrig i Retning af Kirken. Da denne Omstændighed blev bekræftet af flere, og da Obduktionsforretningen netop skulde begynde, lod man bemeldte 3 mistænkte Personer overvære samme, uden at der dog kunde opdages noget

i deres Adfærd, med Undtagelse af den ene af Karlene, et ungt Menneske, kun 17 Aar, som blev rød og forlegen. Ved Obduktionen fandtes der i Hovedet 5 Huller, og Kraniet var under den store Læsion foran spaltet i forskellige Retninger, ligesom der ogsaa fandtes en Fordybning paa samme, frembragt af Slaget.

Efter en kort Nægtelse tilstod den syttenaarige Knøs, at Sognefogden fra Udbyover, tvende Tjenestekarle, hvoraf den ene var fra Overgaard, en Smed og en Husmand fra Udbyneder var fulgt med Niels Jørgensen, og da de var kommet op paa Kirkebakken, havde de givet sig til at prygle ham med deres medhavende Stokke. Selv nægtede Knøsen at have slaadt paa ham, men dette er modsagt af de øvrige, som ogsaa alle siden er gaaet til Bekendelse, hvilken dog alene gik ud paa, at de havde slaget den dræbte med almindelige Stokke; men hvem af dem, der havde bibragt ham det dræbende Slag, har endnu ej kunnet oplyses, hvorimod de 5 medskyldige er temmelig enige i, at Sognefogdens Adfærd har forledt dem til denne Forbrydelse. De har ogsaa alle nægtet, at der i Forvejen var gjort nogen Aftale om at dræbe Niels Jørgensen, men derimod paastaet, at Sognefogden havde, da de i Kroen tumlede med den dræbte, flere Gange udladt sig med, at de ej skulde være bange, da han alene vilde tage Ansvaret paa sig, samt brugt andre lignende Ytringer. Sognefogden er iøvrigt bekendt som en agtværdig Mand, der ved sin hidtil stedse gode Opførsel har erhvervet sig enhvers Yndest. Den dræbte var derimod et i enhver Henseende slet Menneske, der ofte fortrædigede sine Naboer og ved adskillige Undsigelser og Trusler mod dem havde

bragt hans Drabsmænd i opirret Tilstand, der, forenet med Nydelsen af Spiritus i Kroen, har forledet dem til at overfalde ham, hvorved der efter deres enstemmige Benægtelse ikke har været deres Hensigt at dræbe ham. Den dræbte blev fundet paa samme Sted, hvor Overfaldet var sket omtrent Kl. 12 om Natten. Dommen, der blev afsagt den 30. Marts 1829 under Gerlev-Onsild Herreders Ekstraret, blev som sagt meget haard.¹⁾ Hovedmanden, Sognefoged Jens Andersen (Koch) samt Niels Jensen, ogsaa kaldet Brixen, og Johannes Hansen dømtes til Fæstningsarbejde, den førstnævnte i 4 og de to andre i 3 Aar, Jens Jensen, Christen Larsen og Anders Larsen blev dømt til Forbedringshusarbejde i Viborg Tugthus, Jens Jensen og Christen Larsen i 2 Aar og Anders Larsen i 1 Aar.²⁾ „Saa bør og Arrestanterne, een for alle og alle for een, udrede de af denne Aktion lovlig flydende Omkostninger, hvorunder i Salarium til Aktor, Prokurator Holm, ti Rigsbankdaler og til Defensor, Exam. jur. Kjer, otte Rigsbankdaler, begge Dele i Sølv.“

Ovennævnte sørgelige Tildragelse gjorde selvfølgelig et dybt Indtryk paa Egnens Befolkning, og Mindet om Drabet og dets triste Følger har holdt sig nær op til vor Tid, men Folk i Udbyneder og Omegn aandede lettet op ved Tanken om nu at være Niels Jørgensen kvit, og da saavel Jens Koch som de øvrige Deltagere omsider vendte hjem efter Straffetidens

1) Domprotokol for Mariager Købstad og Gerlev og Onsild Herreder 1827—1841, Folio 55.

2) Anders Larsen blev løsladt af Tugthuset før Straffetidens Udløb, maaske som Følge af sin Ungdom, idet han ved Indsættelsen kun var 17 Aar.

Udløb, var der ingen af deres Standsfæller, som siden saa skævt til dem af den Grund. Jens Koch, i hvert Fald, regnedes vedblivende til Sognets mest ansete Mænd.



Til Medlemmerne!

Aarets Begivenhed er jo altid Aarsmødet, den eneste Lejlighed, hvor vi kan samle Medlemmer og andre historisk Interesserede i stort Antal. Den 17. Juli holdt Samfundet Aarsmøde i Ørsted Kirke, der byder paa saa mange interessante Ting fra svundne Dage. Foredraget om selve Kirken holdtes af Hr. Provst *Vestergaard*, der gav en udmærket Skildring af Kirkens Historie. Ørsted Kirke hører til Landets ældste Kirker, idet den er bygget omkring Aar 1200. De adelige Slægter har i Tidens Løb præget den og udstyret den med mange Ting, som er bevaret til Nutiden og giver Kirken sit særlige Præg.

Hr. Godsejer, cand. theol. *J. Estrup* talte interessant om Fru Anne Krabbe, der var „Historisk Samfund“s Forgænger, idet hun samlede paa Kæmpeviser og Dokumenter fra Stenalts og andre Arkiver.

Sluttelig talte Undertegnede om „Kirkelige Forhold gennem Tiderne“.

Af Tilhørere var der mødt saa mange, som Kirkens Siddepladser kunde rumme, og Foredragene paahørtes med stor Opmærksomhed.

Efter Foredragene holdt Samfundet sin aarlige *Generalforsamling*.

Undertegnede gav en kort Beretning om Aarets Arbejde.

Det reviderede Regnskab, der balancerede med 3256 Kr. 07 Øre, oplæstes og godkendtes.

Til Bestyrelsen genvalgtes Købmand *Carl Hansen*, Randers, og nyvalgtes Inspektør *Erik Munk*, Ryomgaard. Bestyrelsen bestaar herefter indtil videre af 8 Medlemmer.

Til Revisorer genvalgtes d'Hrr. cand. jur. *Aage Lind*, Skrodhøj pr. Pindstrup, og Købmand *Einer Carstens*, Randers.

Engelbert Dröhse,
Formand.

Personalhistorisk Skrift.

Hr. Poul Reitzel, Belcolle, Rungsted, har bedet os meddele, at hans Bog „Blade af Familien Rosenørns Historie“, der har stærk Tilknytning til Randers Amt, kan faas hos ham for 3 Kr. pr. Eksemplar + Porto. Bogledeprisen var tidligere 9 Kr. 75 Øre.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 32. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1937.

Indtægt.	Kr.	Ø.	Udgift.	Kr.	Ø.
Overført fra 1936	1413	04	Annoncer, Assurance, Telegrammer,		
Statstilskud	155	00	Regnskabsbøger m. v.	56	40
Legat fra Antikvar Carl Julius Petersens Hjælpefond	100	00	Udgifter ved Aarsmødet	98	25
Kontingenter	1257	25	Stof og Billeder til Aarbogen	318	55
Solgte Aarbøger	306	83	Trykning af Aarbogen m. v.	1152	94
Renter	23	95	Porto og Ekspedition	267	07
				1893	21
			Kassebeholdning	1362	86
				Kr.	3256 07
Kr.	3256	07			

Godkendt.

Engelbert Dröhse.

Regnskabets Overensstemmelse med de foreviste Bilag attesteres. — Bankbogen forevist.

Einer Carstens,
Randers.

Aage Lind,
Skrodhøj pr. Pindstrup.

Indhold.

<i>S. Skov</i> : Bidrag til Grenaa Kirkes Historie	Side	5
<i>Aage Sørensen</i> : Ommersyssels Ødekirker	—	28
<i>N. J. Hansen</i> : Enslev Kirke	—	104
<i>Niels Kr. Møller</i> : Nogle Oplysninger om en gammel Slægtsgaard	—	113
<i>Chr. Heilskov</i> : Randers Amts gamle Landeveje	—	129
<i>P. Christensen</i> : Da Udbynder Sognemænd selv øvede Justits	—	142
Til Medlemmerne	—	149
Regnskabet for 1937.....	—	151
